

Duje Delić

**DEMOGEOGRAFSKI PROCESI I ZNAČAJKE U
DALMATINSKOJ ZAGORI**

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistra geografije

**Zagreb
2019.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija *Geografija; smjer: Geografski informacijski sustavi* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc. Dubravke Spevec.

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Demogeografski procesi i značajke u Dalmatinskoj zagori

Duje Delić

Izvadak: U radu se analiziraju demogeografski procesi i značajke na području regije Dalmatinske zagore. Fokus rada je postavljen na razdoblje od 1971. do 2011. godine, odnosno zadnja četiri međupopisna razdoblja. S obzirom na burnu povijest tog prostora, ali i recentna zbivanja, demografsko stanje Dalmatinske zagore posljedica je različitih faktora, kako prirodnih, tako i društvenih. Ovaj krški prostor većim dijelom karakterizira manjak obradivih površina i vodnih zaliha, a ključni prirodno-geografski faktor koji je obilježio razvoj cijelog prostora je planinski lanac Dinarida koji odvaja Dalmatinsku zagoru od uskog obalnog pojasa. Nepovoljna prirodno-geografska osnova u sprezi sa otežavajućim društvenim faktorima (ratovi, socijalistički gospodarski sustav) dovela je do demografskih problema ovog prostora. Činjenica da je Dalmatinska zagora većinski ruralan prostor pospiješila je negativne demografske trendove u drugoj polovici 20. st. kada su u Hrvatskoj bili aktualni procesi litoralizacije, urbanizacije i deagrarizacije. Proces depopulacije odavno je započeo i na razini Hrvatske, a Dalmatinska zagora, kao jedan od gospodarski najzaostalijih krajeva, trenutno je na pragu demografskog sloma.

120 stranica, 38 grafičkih priloga, 18 tablica, 55 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Dalmatinska zagora, stanovništvo, demografija, depopulacija, Zagora

Voditelj: doc. dr. sc. Dubravka Spevec

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Dubravka Spevec
doc. dr. sc. Petra Radeljak Kaufmann
doc. dr. sc. Ružica Vuk

Tema prihvaćena: 5. 2. 2016.

Rad prihvaćen: 13. 6. 2019.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

Demogeographic processes and features of Dalmatian hinterland

Duje Delić

Abstract: This thesis analyses demogeographic processes and features of the region known as the Dalmatian Hinterland. The period from 1971 to 2011, i.e. the last four intercensal periods, is the main focus of the thesis. Considering the area's turbulent history (especially recent events), the demographic state of the Dalmatian Hinterland can be described as a result of different natural and social factors throughout history. This karst area is characterized by a lack of farmable land and surface water. A crucial natural-geographic factor in its development was the Dinarides mountain range, which is a natural border to the narrow coastal area. The unfavourable natural environment in conjunction with other social factors (wars, socialist economic system) was the root of demographic issues in this region. Since the Dalmatian Hinterland is mostly considered to be a rural area, processes which have been ongoing in Croatia since the 1950s, like littoralisation, urbanization and deagrarianization, have aggravated negative demographic trends. In Croatia, depopulation started long time ago and the Dalmatian Hinterland, as one of the regions in a poor economic state, is on the brink of demographic collapse at the time of writing.

120 pages, 38 figures, 18 tables, 55 references; original in Croatian

Keywords: Dalmatian hinterland, population, demography, depopulation, Zagora

Supervisor: Dubravka Spevec, PhD, Assistant Professor

Reviewers: Dubravka Spevec, PhD, Assistant Professor
Petra Radeljak Kaufmann, PhD, Assistant Professor
Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 05/02/2016

Thesis accepted: 13/06/2019

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Sadržaj:

1. Uvod.....	1
1.2. Metodologija.....	2
1.3. Pregled dosadašnjih istraživanja.....	5
2. Ciljevi i hipoteze rada.....	5
3. Prostorni i vremenski obuhvat istraživanja.....	6
4. Opća geografska obilježja i položaj Dalmatinske zagore.....	12
5. Regionalizacija Dalmatinske zagore.....	15
6. Kretanje ukupnog broja stanovnika 1857. – 2011. godine.....	22
6.1. Kretanje ukupnog broja stanovnika po regijama 1857. – 2011. godine.....	26
6.2. Kretanje ukupnog broja stanovnika po naseljima 1971. – 2011. godine.....	27
7. Prostorni razmještaj stanovništva.....	33
7.1. Veličina naselja.....	35
7.2. Gustoća naseljenosti.....	37
8. Prirodno kretanje stanovništva Dalmatinske zagore.....	39
8.1. Natalitet.....	41
8.2. Mortalitet.....	43
8.3. Stope prirodne promjene.....	44
8.4. Regionalne razlike prirodnog kretanja stanovništva Dalmatinske zagore.....	46
9. Mehaničko kretanje stanovništva Dalmatinske zagore.....	58
9.1. Migracijska obilježja stanovništva Dalmatinske zagore.....	62
9.1.1. Migracijska obilježja stanovništva 1971. - 1991. godine.....	63
9.1.2. Migracijska obilježja stanovništva 1991. - 2011. godine.....	69
9.1.3. Migracijska obilježja stanovništva doseljenog iz inozemstva.....	77

10. Tipovi općeg kretanja stanovništva.....	79
11. Biološki sastav stanovništva Dalmatinske zagore.....	84
11.1. Spolna i dobna struktura stanovništva 1971. i 2011. godine.....	85
11.1.1. Koeficijent feminiteta.....	89
11.2. Sastav stanovništva prema dobi i veličina naselja.....	94
11.3. Starenje stanovništva.....	97
12. Društveno-gospodarski sastav stanovništva Dalmatinske zagore.....	102
12.1. Obrazovna struktura stanovništva Dalmatinske zagore.....	102
12.2. Stanovništvo prema gospodarskoj aktivnosti i djelatnosti.....	106
12.2.1. Stanovništva prema aktivnosti.....	106
12.2.2. Stanovništvo prema djelatnosti.....	111
13. Sastav stanovništva Dalmatinske zagore prema narodnosti.....	113
14. Zaključak.....	119

Popis literature i izvora

Popis slika i tablica

1. Uvod

Stanovništvo je jedan od važnih čimbenika prostora i kao takav u velikoj mjeri utječe na njegov opći razvoj. Stanovništvo kao ljudski resurs vrlo je važan segment prostornog planiranja te razvoja prostora. Ovaj se diplomski rad bavi sveobuhvatnom analizom stanovništva prostora Dalmatinske zagore. Prikazat će se suvremeno demografsko stanje Dalmatinske zagore, te će se analizirati pojedini pokazatelji i procesi karakteristični u ovom prostoru.

Dalmatinska zagora je regija koja je često bila istraživana i spominjana u akademskom kontekstu, a to uključuje i demografska istraživanja. Upravo ta istraživanja potvrdila su kako je demografsko stanje u Dalmatinskoj zagori, kao i mnogim drugim regijama u RH, izrazito zabrinjavajuće. Sve češćim javnim prezentiranjem stručnih i znanstveno utemeljenih demografskih istraživanja pokušava se pobuditi interes za demografska pitanja. I uloga medija u promicanju demografske problematike sve je veća. U novije vrijeme često se mogu pročitati novinski članci u kojima se koriste riječi poput izumiranja, depopulacije i iseljavanja. Unatoč novonastalom senzibilitetu javnosti po pitanju demografskih problema, nije učinjeno mnogo da bi se negativni trendovi zaustavili.

Dalmatinska zagora je izabrana kao prostorni obuhvat ovog istraživanja zbog svojih specifičnih prirodnih i društvenih karakteristika te subjektivne bliskosti autora s ovom regijom. Za potrebe istraživanja trebalo je jasno definirati prostorni obuhvat istraživanja, što se pokazalo kao veliki izazov s obzirom na činjenicu da su mnogi autori Dalmatinsku zagoru prostorno definirali na različite načine i prema različitim kriterijima.

Opći demografski problemi Dalmatinske zagore poznati su i široj javnosti. Već duže ovaj se prostor suočava s depopulacijom, emigracijom, starenjem stanovništva i negativnom prirodnom promjenom. Sve to nažalost negativno se odrazilo i na ukupni razvoj ovog prostora što nikako ne predstavlja osnovu za buduću demografsku obnovu. Sve navedeno su karakteristike posttranzicijske etape demografskog razvoja u kojoj se nalazi Hrvatska (Nejašmić, 2012). Treba imati na umu da loša demografska situacija vodi do problema u drugim društvenim sferama poput gospodarstva i kulture. Tako npr. starenje stanovništva izaziva promjene u tržištu radu, zdravstvenoj zaštiti, obrazovnoj strukturi i socijalnoj skrbi (Akrap, 1994), a smanjuje se ekonomska aktivnost te gasi društveni i kulturni život (Nejašmić, 2012). Upravo je zbog ovakvih posljedica krucijalno prepoznati stanovništvo kao temelj razvoja svakog prostora te ne prepustiti da se demografski procesi spontano odvijaju

kao do sada, već aktivno utjecati na njih kroz populacijske politike (Wertheimer-Baletić, 2005).

1.2. Metodologija

Za potrebe ovog diplomskog rada analizirana je relevantna stručna i znanstvena literatura, s posebnim naglaskom na onu koja se bavi istraživanjem prostorom Dalmatinske zagore, ponajprije demogeografskom problematikom. Za analizu demografskog stanja i procesa u Dalmatinskoj zagori korišteni su podaci službene statistike Državnog zavoda za statistiku – podaci Popisa stanovništva i Vitalne statistike.

Zbog usporedivosti i donošenja relevantnih zaključaka, svi podaci na razini naselja su svedeni na suvremeno administrativno stanje teritorijalnog ustroja. To znači da su kod analize statističkih podataka o stanovništvu naselja korištene granice i toponimi koji su bili aktualni u trenutku popisa iz 2011. godine. Administrativne promjene koje su zabilježene na prostoru Dalmatinske zagore u promatranom razdoblju nisu bile velike pa se stoga izvedeni zaključci mogu koristiti kao valjani unatoč činjenici da je određeni dio podataka trebalo dodatno uređivati. Konkretno, od 293 naselja koja su obuhvaćena ovom analizom, 10 ih je doživjelo veće administrativne promjene kroz povijest. Pod veće promjene smatraju se izdvajanja novih naselja iz postojećih te pripajanja više naselja u jedno novo naselje. Cjeloviti administrativni preustroj, koji se u Hrvatskoj dogodio 1992. godine, i ukidanje tzv. *starih općina*, te reorganizacija teritorija na županije te upravne gradove i općine (URL 1), nije imalo presudan utjecaj na rezultate istraživanja provedenog za potrebe ovog rada, s obzirom da je fokus rada stavljen na razinu naselja i subregija.

Podaci za naselje Medvidovića Draga se iskazuju tek od 1991. godine kada je ono nastalo izdvajanjem iz naselja Glavina Donja. Naselje Putišići je na istom popisu izdvojeno iz naselja Donji Dolac, a naselje Hršćevani iz naselja Zmijavci te je kao novo naselje pripojeno susjednoj općini Podbablje. Naselje Postranje izdvojeno je iz naselja Donji Proložac, a naselje Šumet iz naselja Krivodol. Oba naselja danas se nalaze u općini Proložac. Naselja Rastovac i Župa Srednja nastala su 1991. godine na području općine Zagvozd izdvajanjem od naselja Zagvozd i Župa. Za navedena naselja nije moguće izračunati točne podatke iz popisa stanovništva 1971. i 1981. godine.

Postoje i slučajevi kod kojih je došlo do spajanja naselja koja su se kroz popise iskazivala zasebno. Tako je naselje Tijarica nastalo spajanjem čak triju naselja: Donja Tijarica, Gornja Tijarica i Vrandolac. Naselja Donje Raščane i Gornje Raščane od 2001. iskazuju se kao

naselje Raščane. Naselja Donje Sitno i Gornje Sitno spojena su u naselje Sitno u općini Prgomet. Kod ovakvih slučajeva su demografski podaci, radi lakše analize, iskazani na temelju administrativnog stanja iz 2011. godine. Za popise koji su provedeni prije spajanja naselja (1971., 1981. i djelomično 1991.) izračunati su podaci zbrajanjem za sva naselja koja čine novonastalo naselje. Nažalost, za naselja koja su nastala izdvajanjem od drugog naselja nije moguće koristiti takve metode kojima bi se podaci doveli na administrativno stanje iz 2011. godine. Ipak, takvih je slučajeva malo te previše ne utječu na zaključke iznesene u ovom radu.

Važno je ukazati i na probleme koji se javljaju kod usporedbe podataka Popisa stanovništva, zbog promjene primijenjene metodologije tijekom pojedinih popisa. Popisi iz 1971., 1981. i 1991. temeljeni su na načelu stalnog stanovništva (*de iure*). Stalnim stanovnikom smatrala se ona osoba koja se izjasnila da na području Republike Hrvatske ima prebivalište, bez obzira jesu li u trenutku popisa bile kraće ili duže odsutne. Konkretno, to znači da je kod tih popisa u ukupan broj stanovnika bilo uključeno i ono stanovništvo koje je bilo na radu u inozemstvu, bez obzira koliko je njihov boravak trajao.

Popis iz 2001. godine proveden je po preporukama Ekonomske komisije UN-a te je promijenjena definicija ukupnog broja stanovnika. Ukupno stanovništvo definiralo se kroz koncept uobičajenog mjesta stanovanja (*de facto*). Takav koncept ukupno stanovništvo definira kao sve one osobe koje su u trenutku popisa bar jednu godinu živjele u tom naselju, osobe koje su odsutne duže od godine dana koje su održavale ekonomsku ili prometnu vezu s kućanstvom, te osobe koje su do trenutka popisa došle u to naselje s namjerom ostanka u njemu najmanje godinu dana. Stanovništvo s takvim obilježjima nije uključeno u ukupno stanovništvo na Popisu iz 2011. godine (Klempić Bogadi i Lajić, 2014).

Rezultati aktualnog Popisa stanovništva iz 2011. razlikuju se od podataka prijašnjih popisa po definiciji ukupnog stanovništva i zato nisu neposredno usporedivi. Naime, kod određivanja ukupnog broja stanovnika 2011. godine uveo se kriterij namjere odsutnosti koji se kod Popisa 2001. nije primjenjivao iako su se posljednja dva popisa provela po istom konceptu (Klempić Bogadi i Lajić, 2014). Zbog lakše analize podaci su obrađeni uz zanemarivanje promjena metodologije između popisa. Otklanjanje popisnih razlika u metodologiji je složen proces koji je podložan metodološkim spekulacijama (Nejašmić, 2014).

Promjene u metodologiji prisutne su i kod vitalne statistike. Do 1998. godine broj rođenih i umrlih uključivao je i one koji su rođeni, odnosno umrli, u inozemstvu. Od 1999. godine podaci o broju rođenih i umrlih se odnose isključivo na stanovništvo u Hrvatskoj, odnosno

na osobe s prebivalištem u Hrvatskoj koje su izbivale iz toga mjesta kraće od 12 mjeseci ili bez prebivališta u Hrvatskoj ukoliko je njihov boravak bio duži od 12 mjeseci. Vitalna statistika za područje Grada Knina te općina Civljane i Kijevo je nepotpuna za godine u kojima je ovo područje bilo okupirano 1990-ih te objavljeni podaci za to ne predstavljaju realno stanje. Radi se o vitalnoj statistici od 1990. do 1998. godine (Glamuzina, Glamuzina i Šiljković, 2005). Naime, broj rođenih u većini naselja između 1992. i 1995. godine u službenim podacima nije naveden, a u ostatku naselja nije reprezentativan.

Problemi koji se pojavljuju kod analize migracija uzrokovani su nedostatkom registra migranata te podacima upitne točnosti koji se uglavnom objavljuju na godišnjoj razini. Državni zavod za statistiku svake godine izdaje publikaciju *Migracija stanovništva u Republici Hrvatskoj*. Uz određene dijelove popisa stanovništva, taj dokument jedini je službeni podatak o migracijama dostupan javnosti (Klempić Bogadi i Lajić, 2014). On je temeljen na podacima o promjeni mjesta prebivališta koje migrant prijavljuje Ministarstvu unutarnjih poslova, a podaci su iskazani na razini županija. Takva metoda prikupljanja podataka je manjkava zbog jednostavnog razloga što mnogi migranti takvu obvezu ne ispunjavaju. Za smislenu analizu migracija potrebno je koristiti podatke na razini naselja koji se iz određenih razloga ne prikazuju na takav način već su podaci prikazani isključivo na razini županija.

Iz tih razloga, u ovom je radu korištena vitalno-statistička metoda povezana sa podacima o udjelima migranata po naseljima po popisima za koje su dostupni podaci. Vitalno-statistička metoda najpouzdanija je i prisutna je kroz sve važnije analize migracije u znanstvenim i istraživačkim radovima (Klempić Bogadi i Lajić, 2014; Nejašmić, 2014).

Pri analizi podataka korištene su razne dostupne demogeografske metode kojima su podaci najprije obrađeni, a zatim i analizirani. Osim nedostupnosti podataka, u pojedinim slučajevima je neodgovarajuća struktura podataka dovela do situacija kad bi se obrada vršila isključivo manualno. Budući da je analiza provedena na 293 administrativne jedinice, taj proces je bio vremenski zahtjevan.

Nakon osnovne obrade podataka, uslijedio je proces izračunavanja odabranih demografskih pokazatelja. Za taj proces je većinom korišten računalni program *Microsoft Excel*, u kojem su izrađeni dijagrami i tablice koji su prikazani u ovom radu. Nadalje, za vizualizaciju podataka i izradu tematskih karata korišten je program *ArcGIS 10*. Osim vizualizacije, u *ArcGIS-u* je proveden i manji dio prostornih analiza. Upravo je računalna tehnologija iznimno važna kod ovakvih istraživanja zbog mogućnosti koje pruža u pogledu analize, ali

i vizualizacije te prezentacije prostornih podataka. Posebice u slučajevima kada se analiza provodi na velikom broju administrativnih jedinica.

1.3. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature

Jedan od razloga zbog kojih ne nalazimo puno radova koji se bave demografskom problematikom Dalmatinske zagore je problem prostornog definiranja te regije. Neki od ranijih demogeografskih radova vezanih uz ovo područje su *Zagorski pojas splitske općine – primjer egzodusnog područja* Mate Matasa iz 1985. i *Populacijsko-geografski pogled na primorski krš Jugoslavije* Mladena Friganovića iz 1979. godine. Rad *Urbanizacija Dalmacije u uvjetima litoralizacije* Milana Vreska iz 1985., iako nije rad iz područja demogeografije, bavi se temama koje su ključne za razumijevanje današnje demografske slike Dalmatinske zagore.

Među recentnijim istraživanjima treba izdvojiti rad *Demogeografski aspekti ruralnih dijelova srednjodalmatinske zagore* iz 2009. godine. Rad *Contemporary demographic changes in the town of Sinj, Croatia* Vere Graovac i Martina Glamuzine iz 2005. bavi se užim područjem grada Sinja. *Različitosti u demografskom razvoju Imotskog i okolnih ruralnih naselja*, autora Martina Glamuzine, Željke Šiljković i Ane Rimanić te rad *Promjene u demografskim strukturama Grada Knina u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001.*, autora Martina Glamuzine, Nikole Glamuzine i Željke Šiljković iz 2005. još su neki od radova koji se bave užim gradskim područjem većih centara Dalmatinske zagore.

2. Ciljevi i hipoteze istraživanja

Temeljni cilj ovog rada je prikazati cjelokupnu demogeografsku sliku Dalmatinske zagore kroz odabrane procese i značajke. Prikazat će se i kako se demografska situacija mijenjala kroz povijest te pokušati analizirati koji su faktori utjecali na takve promjene. Rezultati će se također prikazati u usporedbi s vrijednostima na razini Hrvatske, kako bi se dobila jasnija slika o razmjeru demografskih problema Dalmatinske zagore. Osim usporedbe s državnom razinom, analiza će se provesti među subregijama Dalmatinske zagore. Za potrebe donošenja valjanih i kvalitetnih zaključaka, cilj je prikazati demografsku sliku Dalmatinske zagore na razini pojedinih subregija, ali i na što nižoj administrativnoj razini – razini naselja.

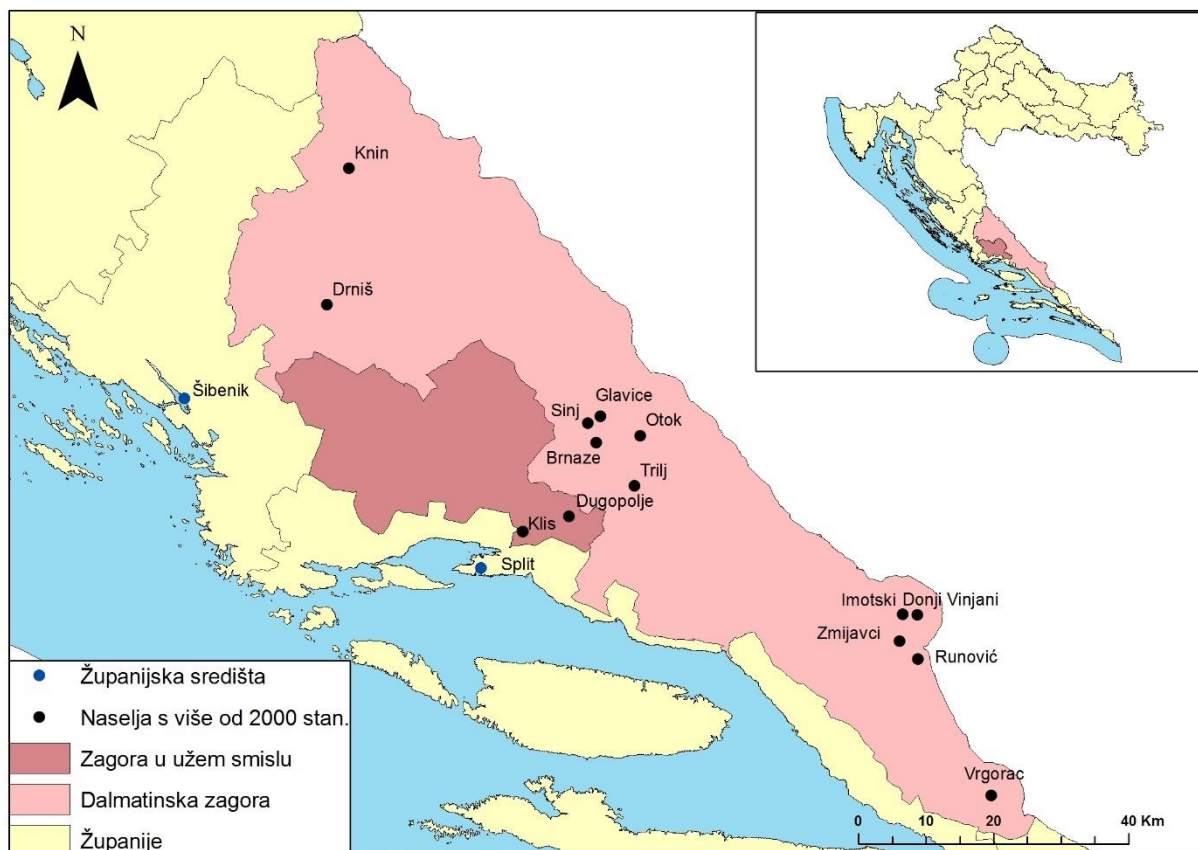
Hipoteze istraživanja:

1. Demografski pokazatelji Dalmatinske zagore su ispod prosjeka RH.
2. U razdoblju 1971. – 2011. godine, demografski pokazatelji su se pogoršali.
3. Mehaničko kretanje ima veći utjecaj na kretanje ukupnog broja stanovnika od prirodnog kretanja.

3. Prostorni i vremenski obuhvat istraživanja

Kao prostorni obuhvat ovog istraživanja odabrano je područje Dalmatinske zagore. Jezikoslovno gledano, pojam *zagora* se definira kao *prostor koji se proteže za primorskim gorama*, dok se pridjev *dalmatinska* odnosi na pripadnost *regiji koja se proteže od Velebitskog kanala do Crnogorskog primorja* (Hrvatski jezični portal). U radu je napravljena jasna distinkcija između pojmova Zagore i Dalmatinske zagore upravo zbog različitih definicija u literaturi te čestog korištenja tih pojmova u krivom smislu.

S geografskog stajališta, Dalmatinska zagora se odnosi na neoficijelno i prostorno rastezljivi pojam koji se u ovom radu definira po granicama koje su u svom radu iznijeli Faričić i Matas (2011), a empirijskim istraživanjem te granice potvrdio je Vukosav (2011 i 2015). Po definiciji, to je prostor koji se proteže iza primorskih uzvisina Trtar (738 m), Opor (650 m), Kozjak (780 m), Mosor (1330 m), Omiška Dinara (864 m), Biokovo (1762 m) i Rilić (1155 m), a sjeverna granica mu je državna granica s BiH (sl. 1). Zapadnu granicu predstavlja porječje Krke, dok je na istoku granica Vrgorsko polje i polje Rastok. Iako pojam Dalmatinske zagore nema upravno-teritorijalno značenje, itekako je zastupljen u medijima, znanstvenim radovima i svakodnevnom govoru što mu daje valjanost (Vukosav, 2011).

Sl. 1. Geografski položaj Dalmatinske zagore

Geografsko ime ili *toponim* smatra se glavnim nositeljem predodžbi o nekom prostoru te glavnim simbolom svih čimbenika poimanja nekog područja (Fuerst-Bjeliš i Vukosav, 2015). U definiranju Dalmatinske zagore postoji razlika u pristupima među različitim autorima s obzirom da je riječ o neformalnoj regiji. Po Rubiću (1957 prema Faričić i Matas (2011)) se izdvajaju Srednjodalmatinska zagora (sa granicama današnje Dalmatinske zagore) i Sjevernodalmatinska zagora u koju uvrštava područja Bukovice i Ravnih kotara. Područja Bukovice i Ravnih kotara se u novije vrijeme izdvajaju kao zasebne vernakularne regije koje ne pripadaju Dalmatinskoj zagori (Fuerst-Bjeliš i Vukosav, 2015). Slične granice postavlja i Roglić (1979 prema Faričić i Matas (2011)) ističući kako je sjeverna granica više politička nego geografska. Često se za ovo područje koriste i pojmovi Dalmatinskog zaobalja, zaleđa i zagorja.

Glavni argument protiv korištenja pojma Dalmatinska zagora je historijsko postojanje teritorijalne jedinice s nazivom Zagora, te bi širenje geografskog opsega u tom slučaju bilo pogrešno. Takav stav iznosi Kužić (1997). Zbog političkih, društvenih i gospodarskih promjena koje su se dogodile u prostoru, pogrešno je neku regiju danas izdvajati samo po

historijskom kriteriju. Danas se kriteriji poput regionalnog identiteta sve više koriste kod određivanja regija. Znanja o nekom prostoru, a samim time i granice u tom prostoru, uvjetovana su i subjektivnim poimanjem i doživljavanjem prostornih činjenica i procesa.

Vernakularne regije označavaju perceptivne regije utemeljene isključivo na doživljaju kvalitativnih i kvantitativnih prostornih odrednica njenih stanovnika. Dakle, one se temelje na percepciji, a ne na vidljivim odlikama uniformnosti. Samim time, granice takvih regija teško je precizno definirati zbog specifičnog načina određivanja istih (Fuerst-Bjeliš i Vukosav, 2015). Dalmatinsku zagoru odlikuje socioekonomska homogenost u negativnom smislu koja je nastala u drugoj polovici 20. st. zbog procesa litoralizacije i deruralizacije (Vukosav, 2015). Upravo se taj kriterij ističe kao ključan za novija definiranja tog prostora. U novije vrijeme, gubi se jasna distinkcija između pojmova Dalmatinske zagore i Zagore, pogotovo u neformalnom javnom govoru (Vukosav, 2011). Također, prostorni pojam Zagore počinje se širiti izvan historijskih granica u 17. st., a vrhunac je doživio poslije Drugog svjetskog rata. Može se to zaključiti iz istraživanja kartografskih izvora koje je proveo Vukosav (2015).

Dalmatinska zagora može se podijeliti na manje historijske regije (sl. 2): Drniška (Petropoljska) regija, Imotska regija, Kninska regija, Omiška (Poljička) zagora, Sinjska (Cetinjsko) regija, Vrgoračka regija i Zagora u užem smislu (Faričić i Matas, 2011). Nekada su se ove regije nazivale i krajinama, što je bilo opravdano jer su ti prostori u 18. i 19. st. zaista bili granični (krajiški) prostori između Venecije i Turske (Matas, 1985). U novije vrijeme taj bi se naziv trebalo izbjegavati zbog negativne konotacije koju je pojam *krajine* zadobio tijekom 90-ih godina prošlog stoljeća.

Sl. 2. Regionalizacija Dalmatinske zagore

Tradicionalni nazivi i ideja pripadnosti pojedinom gradskom centru prisutni su kod većine stanovništva te se s ponosom ističe pripadnost pojedinom području (Faričić i Matas, 2011). Za razliku od Dalmatinske zagore, granice ovih regija većinom su jasno definirane s obzirom da su ti krajevi u povijesti funkcionirali kao zasebne administrativne jedinice. Granice Drniške, Sinjske, Imotske i Vrgoračke regije jednake su onima za vrijeme tzv. *starih općina* koje su postojale do 1992. godine. Omiška zagora također ima jednake granice nakon što se izuzmu obalna naselja koja ne spadaju u regiju Dalmatinske zagore. Slična je situacija i sa Kninskim područjem gdje su izuzeta naselja zapadno od rijeke Krke. Granice Zagore u užem smislu su ponajviše mijenjane kroz povijest jer je to područje kroz povijest administrativno pripadalo općinama Split, Solin i Kaštela. Hijerarhijski gledano, Dalmatinska zagora jasno se ističe kao pojam višeg reda u odnosu na ove regije te druge manje vernakularne regije na ovom području poput Zabiokovlja (Fuerst-Bjeliš i Vukosav, 2015).

Jedan od ciljeva ovog rada je i dublje analizirati sve pojave i procese da bi se uvidjela njihova snaga, rasprostranjenost te mogućnosti zaustavljanja negativnih trendova. Takva analiza zahtjeva korištenje podataka na razini naselja tako da se izuzme generalizacija te se istraživanje provede na najnižim administrativnim razinama. Upravo se na toj razini javljaju

izraziti demografski problemi, a rezultati istraživanja imaju više izgleda za primjenu (Nejašmić, 2011).

U radu se težilo u analizi izostaviti razinu Gradova i općina. Ipak, zbog nedostupnosti podataka na razini naselja, pojedine strukture su analizirane na razini Gradova i općina kako bi demogeografska analiza bila potpuna. Ovakvi problemi sa dostupnosti podataka prisutni su zbog selektivnog objavljivanja podataka Državnog zavoda za statistiku (Nejašmić, 2011). Dalmatinska zagora se danas prostire na području dviju županija: Splitsko-dalmatinske i Šibensko-kninske. Administrativno gledano, prostor je podijeljen na osam Gradova i 25 općina u kojima se nalazi 293 naselja prema popisu iz 2011. godine. Grad Omiš je jedina administrativna jedinica koja nije u cijelosti uključena u istraživanje. Naime, prirodno-geografski gledano, Grad Omiš je sastavljen od obalnog pojasa koji nije predmet ovog istraživanja te zaobalnog pojasa koji pripada Dalmatinskoj zagori. Zbog toga je kod svih analiza izuzeto 11 obalnih naselja. To uključuje i sam grad Omiš, pa je ispravno ukupan broj Gradova umanjiti na sedam.

Osim podataka posljednjih dvaju Popisa stanovništva 2001. i 2011. godine, za potrebe istraživanja demografske problematike Dalmatinske zagore iznimno je važno bilo uključiti i podatke Popisa stanovništva iz 1971. i 1981. i 1991. godine. Razlog tome je što upravo u podacima starijih popisa možemo uvidjeti uzroke današnjih negativnih demografskih trendova i vremenski determinirati njihov početak. Ukoliko se ne uspostavi uzročno-posljedična veza između procesa koji su se tada događali u ovom prostoru, recentne pojave ostaju u osnovnoj deskriptivnoj formi. Proces litoralizacije povezan je sa svim demografskim promjenama koje se 1970-ih događaju u Dalmatinskoj zagori. Iako litoralizacija nije jedini uzrok početka loših demografskih trendova, taj proces je uvelike utjecao na migracijske tokove u Dalmaciji, a dugoročno i na ostale demografske pokazatelje. Litoralizacija je, najšire rečeno, proces okupljanja društvenih i gospodarskih aktivnosti u obalnom prostoru (Roglić, 1967 prema Faričić (2011)). To je složen svjetski proces s velikim značenjem u gospodarskom razvoju. U Hrvatskoj, litoralizacija zahvaća uski obalni pojas te se zbiva spontano i nekoordinirano unatoč pokušajima kontrole tog procesa kroz prostorno-planske dokumente. Utjecaj litoralizacije na području Dalmatinske zagore očituje se kroz procese urbanizacije, deruralizacije, deagrarizacije, industrijalizacije i tercijarizacije (Faričić, 2011). Litoralizacija nije jedini uzrok negativnih procesa, ali je znakovito da su ti procesi u Dalmatinskoj zagori započeli upravo 1970-ih godina s gospodarskim jačanjem obalnog pojasa.

Dakle, vremenski obuhvat istraživanja ovog rada je između 1971. i 2011. godine te uključuje podatke iz pet Popisa stanovništva provedenih u tom razdoblju. Podaci vitalne statistike također su obrađeni za isto vremensko razdoblje. Noviji demografski procesi koji se događaju u cijeloj RH, a posebice u Dalmatinskoj zagori, krucijalni su za budući razvoj te eventualni demografski oporavak.

4. Opća geografska obilježja i položaj Dalmatinske zagore

Dalmatinska zagora je regija smještena u južnom dijelu Republike Hrvatske, u historijskoj regiji zvanoj Dalmacija. Dalmacija se često neformalno dijeli na tri manje cjeline: otočni dio, obalni dio te unutrašnji (zaobalni) dio. Upravo se taj zaobalni dio najvećim dijelom poklapa sa Dalmatinskom zagorom. Kao što je već spomenuto, Dalmatinska zagora nikada u povijesti nije bila cjelovita administrativna regija pa su i njene današnje granice proizvoljne te se utvrđuju drugim metodama, a razlikuju se među autorima koji su se bavili definiranjem granica Dalmatinske zagore.

U ovom radu se koriste granice iznesene u radu Faričića i Matasa (2011). Po njima, Dalmatinsku zagoru određuju tri prirodne i jedna državna granica. Obalni planinski pojas granica je prema obalnom dijelu Dalmacije, rijeka Krka granica je na zapadu, a Vrgorsko polje na istoku. Na sjeveru je granicu najjednostavnije odrediti, budući da se poklapa sa državnom granicom prema Bosni i Hercegovini.

Iako se Dalmatinska zagora nalazi relativno blizu mora i područja mediteranske klime koja karakterizira obalni pojas, veći utjecaj mora je izrazito umanjen planinskim barijerama te slabi s odmicanjem prema unutrašnjosti (Faričić, 2011). Maritimnost se najviše očituje u prostorima koji se nalaze bliže te su „otvorena“ prema moru. Jedan od takvih prostora je i općina Zadvarje, kojoj administrativno pripada uski obalni pojas, a od obale je odvojena relativno niskim prijevojem Dubci (280 m). Vrgoračko područje ima slične karakteristike zbog nižih prirodnih barijera koje ih dijele od mora. Za klimu, a i za promet ovog kraja izrazito je važan prijevoj Stupica koji je najpogodnije područje za prelazak zračnih masa preko Biokova (Vukosav, 2006).

Prema Köppenovoj klasifikaciji klime, u Dalmatinskoj zagori prevladavaju dva tipa klime: umjereno topla vlažna klima s vrućim ljetom (Cfa) i umjereno topla vlažna klima s toplim ljetom (Cfb) (Filipčić, 2000). Klima se može okarakterizirati kao submediteranska sa mediteranskim utjecajima u krajevima bliže obali, dok kontinentalni utjecaji jačaju udaljavanjem od obale. Ljeta su suha i topla, a zime blage i vlažne. Temperature su nešto niže nego u obalnom pojasu, a ovo područje karakterizira i veliki raspon temperaturnih vrijednosti tijekom godine, te temperature variraju od -10 °C zimi do 35 °C ljeti. Najviše padalina je u zimskim mjesecima i početkom jeseni, a snijeg je karakterističan za viša planinska područja. Vegetacija se također može definirati kao submediteranska sa velikim područjima pod degradiranim oblicima poput makije i gariga (Fuerst-Bjeliš i dr., 2011). Šume su danas većinom iskrčene, osim na višim planinama, a pašnjaci zapušteni. Na

mnogobrojnim obradivim površinama prisutan je proces sukcesije submediteranskih vrsta (Faričić, 2011).

Dalmatinska zagora predstavlja zonu s najizraženijim i najtipičnijim krškim elementima prirodne osnove (Vukosav, 2006). Upravo se negativne karakteristike takve prirodne osnove (opća vodopropusnost i manjak obradivih površina) ogledaju u cjelokupnom društvenom i gospodarskom razvoju cijeloga kraja. Poroznost krša posebice negativno utječe na poljoprivredu i turizam (Carević, 2011). U pejzažu Dalmatinske zagore ističu se brojni površinski i podzemni geomorfološki oblici: špilje, jame, uvale, doline, ponikve, krška polja, izvori i potoci. Upravo se stjenoviti krš uz pašnjake, najviše isticao u okolišu kroz povijest (Fuerst-Bjeliš i dr., 2011).

Jedna od primarnih prirodno-geografskih odrednica koja je odredila razvoj Dalmatinske zagore je zasigurno primorski planinski niz koji čini prirodnu barijeru i dijeli je od obalnog pojasa zbog čega je kroz povijest bila marginalizirana. Upravo je loša prometna povezanost ovih dvaju područja jedan od faktora koji je kroz povijest utjecao na gospodarski i društveni razvoj Dalmatinske zagore. Također, klimatski i hidrološki uvjeti bili su ključni za razvoj gospodarskih aktivnosti u prošlosti. Zbog prirodnih uvjeta, razvijalo se isključivo ratarstvo i stočarstvo. Ekstenzivno stočarstvo predstavljalo je najznačajniji izvor prihoda te oslonac opstanka stanovništva. Prirodni uvjeti su za stočarstvo bili povoljni zbog velikog broja pašnjaka, koji ipak nisu bili najviše kvalitete zbog velikog udjela degradirane šikare i kamenjara. Ovčarstvo je kroz povijest bilo najzastupljenije, a slijede kozarstvo i govedarstvo. Izbor grana stočarstva uvelike je ovisio o prirodnim uvjetima te su se birale vrste koje su se najbolje prilagođavale (Matas, 2015).

Ratarstvo je zbog različitih prirodnih uvjeta bilo manje zastupljeno kroz povijest. Krški teren s nedostatkom obradivih površina te submediteranska klima uvelike su utjecali na razvoj. Manjak padalina u za to važnim razdobljima te visoke ljetne temperature bili su usporavajući faktori (Matas, 2015). Općenito se ratarstvo može podijeliti na ono u plodnim krškim poljima gdje su uvjeti bili uvelike povoljniji te ratarstvo na prostorno manjim, manje plodnijim površinama s nedostatkom vode gdje se razvijao autarkični tip poljoprivrede, najčešće kombiniran sa stočarstvom.

Razvoj sekundarnih i tercijarnih djelatnosti u počecima uvelike je ovisio o primarnim djelatnostima. Prerađivačka industrija temeljila se na poljoprivrednim proizvodima te oskudnim prirodnim bogatstvima. Trgovina je također bila ograničena jačinom poljoprivredne proizvodnje.

Slab razvoj industrije u 20. st. je između ostaloga, i posljedica planskog društveno-ekonomskog razvoja koje je za cilj imao razvoj industrije urbanih područja na štetu ruralnog područja (Nejašmić, 1988). Industrija se tako razvijala samo u urbanim središtima, dok je ruralni kraj ostao orijentiran na poljoprivredu. U slučaju Dalmatinske zagore posebno je izražen takav proces zbog velikog broja ruralnih naselja. Takva politika loše je utjecala na razvijanje manjih regionalnih centara (Akrap, 1994). Stvorio se polarizirajući efekt na razini obala-zaleđe, a rezultat toga je opće nazadovanje Dalmatinske zagore čime se posredno nanosi šteta i obalnom pojasu (Matas, 2015). Danas se selektivni procesi industrijalizacije očituju u iznimnoj ekološkoj očuvanosti većeg dijela Dalmatinske zagore (Faričić, 2011). Unatoč lošoj gospodarskoj situaciji, postoje određeni prirodni i društveni resursi na kojima se može temeljiti daljnji gospodarski razvoj. Razvoj ekološke poljoprivrede definitivno treba podupirati zbog ratarske i stočarske tradicije ovog kraja, a ruralni turizam može poslužiti kao najbolji marketing za tradicijske ekološke proizvode. Naravno, takav razvoj ne bi trebao biti nekontroliran kao razvoj turizma u obalnom području u poslijeratnom razdoblju, već bi trebao biti u skladu s mogućnostima prostora. Privlačni čimbenici, poput efektnih krških oblika te riječnih krajolika treba povezati s izrazito bogatom kulturnom baštinom ovog kraja.

5. Regionalizacija Dalmatinske zagore

Kao što je već rečeno, Dalmatinska zagora podijeljena je na manja područja koja su povijesnog karaktera, a njihove granice se većinom poklapaju s granicama tzv. *starih općina*. Zbog smislenije analize, važno je diferencirati te regije te usporediti demografske pokazatelje i na toj razini, a ne samo na razini naselja. Te su regije: Kninska, Drniška, Imotska, Vrgoračka, Sinjska, Omiška zagora i Zagora u užem smislu.

Pojam **Zagore** odnosi se na područje koje je od obalnog pojasa odvojeno uzvisinama Mosora (1330 m), Kozjaka (780 m), Opora (650 m) i Vilaje (738 m). Sjeverna granica određena je Svilajom, dok se prema istoku i zapadu Zagora smjestila između drniške, sinjske i omiške općine (Matas, 1985). Zagora se može smatrati kao bliže zaleđe Trogira, Šibenika i Splita te se sukladno tome može podijeliti na trogirsku, šibensku i splitsku. Ovo područje nazivamo i *Zagorom u užem smislu*, a u nekoj literaturi korišten je i pojam *Zagorski pojas splitske općine* te *Splitska zagora*. Pojam Zagore, u upravnom smislu, spominje se već 1185. godine kao ime župe, a kroz povijest se taj pojam prostorno mijenjao (Faričić i Matas, 2011). Zadnja upravno-teritorijalna jedinica s tim imenom bila je *nahija Zagorje* za vrijeme osmanske vlasti (Faričić i Matas, 2011). Matas (1985) ističe kako se geografski pojam Zagore uvelike razlikuje od pojma Zagore koji imaju stanovnici tog područja. Zagora se u tom smislu odnosi na područje prijeratne općine Lećevica, dok se za područje između Moseća i Svilaje koristi naziv Ogorje. U kontekstu ovog rada područje Zagore je sastavljeno od općina: Dugopolje, Klis, Lećevica, Muć, Prgomet i Primorski Dolac. Granice Zagore rekonstruirane su prema radu Faričića i Matasa iz 2011. godine po kojem su određene i granice Dalmatinske zagore. Za razliku od drugih regija, koje su čak i dobile ime po najvećem centru, Zagora nema jedinstveno središte, pa čak ni gradsko naselje, kojem bi cijeli taj kraj gravitirao (Matas, 1985). Naselja u Zagori gravitirala su većim centrima na obali (Split, Trogir, Šibenik), ali se razvojem Splita kao upravnog i funkcionalnog centra poslije Drugog svjetskog rata cijeli kraj orijentirao upravo prema Splitu zbog snažne funkcije rada i prometnih veza (Vresk, 1985) te činjenice da je Split središte brojnih institucija koje su nosioci funkcionalne organizacije čitave Dalmacije (Vresk, 1998).

Faričić (2011) dovodi u pitanje i ispravnost upravno-teritorijalne podjele Zagore. Naime, to je područje sa samo dva naselja s više od 1000 stanovnika, a teritorijalno je podijeljeno na šest općina. Takva usitnjenost prostora dovodi do smanjenja moći centara te brojnih upravnih i gospodarskih problema. Česte upravno-teritorijalne promjene nakon rata su također utjecale na nedostatak regionalnih centara u ovom području (Akrap, 1994).

Ipak, na području Zagore izdvajaju se naselja Klis i Dugopolje koja se u novije vrijeme profiliraju kao centralna naselja cijelog područja. Razlog takvog razvoja je proces suburbanizacije Splita, s čime je određeni dio funkcija preseljen u zaleđe (Vresk, 1998). Klis i Dugopolje najviše su profitirali takvim procesom. U daljnjoj analizi bit će više riječi o naseljima s povoljnim demografskim obilježjima, sa posebnim naglaskom na Dugopolje i Klis.

Vrgoračka regija (krajina) nalazi se na samom istoku Dalmatinske zagore te je smještena u plodnoj dolini između planina Matokit sa sjeverne i Biokovo sa južne strane. Vrgoračko područje zapravo je produžetak zabiokovskog područja Imotske krajine. Osim prostora krškog polja, morfološki se izdvajaju još prostori Zabiokovske zavale te prostori padina Biokova i Rilića (Vukosav, 2006). Jedino gradsko naselje i upravno sjedište je grad Vrgorac, a Grad se ukupno sastoji od 24 naselja. Kao i većina većih naselja Dalmatinske zagore, Vrgorac se morfološki razvijao kao obrambena utvrda zbog turbulentne povijesti ovog kraja. Samo nekadašnje ime grada, *Vrhgorac*, dovoljno govori o njegovom položaju u prostoru. Ova regija sastavljena je od samo jedne teritorijalne jedinice te ima najdužu tradiciju administrativne jedinstvenosti. Naime, kroz sve recentnije popise granice se nisu mijenjale. Hrvatska plemena na ovom prostoru su se naselila u 7. i 8. st. te osnovala vlastite upravne jedinice asimilirajući zatečeno stanovništvo. Vrgorac se prvi put spominje u 10. st. kao sjedište Rastočke župe. Brojne utvrde te stambeni i sakralni objekti iz ovog doba svjedoče o tadašnjoj važnosti strateškog položaja Vrgorca. Najpoznatiji objekt cijelog kraja je Gradina, utvrda iz 14 st. smještena na obrambeno važnom položaju iznad grada Vrgorca. U 15. st. grad je pao pod vlast Turaka. Pod okupacijom je grad bio 213 godina, a zatim je uslijedilo razdoblje mletačke vlasti. Vrgorac je također bio pod francuskom i austrijskom vlašću dugi niz godina, a zatim u sastavu Jugoslavije do 1991. godine (Bralić i Ramljak, 2011).

Zbog specifičnog položaja ovog područja i svojevrsne izoliranosti u odnosu na centre na obali, Vrgoračko područje najviše je gravitiralo Neretvanskoj dolini te gradovima Metkoviću i Pločama (Vukosav, 2006). Naselja na zapadnoj strani Grada, a i samo gradsko naselje s vremenom su se sve više orijentirala prema Makarskoj. Razlog tome je ubrzani gospodarski razvitak Makarske rivijere koji je uvjetovan turizmom. U isto vrijeme, Neretvanski je kraj više orijentiran prema poljoprivredi i zbog toga je u nemjerljivo lošijoj poziciji u usporedbi s obalnim područjem.

Vrgoračko polje i polje Rastok pripadaju najplodnijim krškim poljima cijele Dalmatinske zagore. Upravo su ta polja bila osnova razvoja poljoprivrede ovoga kraja. Sukladno tome, ali i zbog plavljenja polja, naselja su se razvijala na obodima polja (Vukosav, 2006).

Ratarstvo je najzastupljenija poljoprivredna djelatnost, a najviše se uzgajaju vinova loza i voće, ponajviše jagode. Malobrojni industrijski pogoni većinom su uništeni 1990-ih godina, a danas se ističe jedino mesna industrija Pivac. Od tercijarnih djelatnosti treba istaknuti pokušaje razvoja ruralnog turizma temeljenog na kulturnoj baštini.

Sinjska regija (krajina) nalazi se u području oko gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine (po tome se ponekad naziva i Cetinska). Obuhvaća područja triju upravnih gradova: Sinja, Trilja i Vrlike te triju općina: Hrvaca, Otoka i Dicma. U tih šest administrativnih jedinica nalaze se 73 naselja, a površinom i brojem stanovnika ovo je najveća od izdvojenih regija. Sjeverna granica ove regije određena je državnom granicom prema Bosni i Hercegovini koja prolazi planinom Dinarom. Na zapadu je granica planina Svilaja, a prema Imotskoj regiji na istoku nema prirodne granice. Na razvoj ovog kraja veliki je utjecaj imao geografski položaj. Naime, uz to što se nalazi na sjecištu prometnih koridora (Knin – Sinj – Imotski te Split – Sinj – Livno), dolina rijeke Cetine, s naglaskom na Sinjsko polje, jedno je od ekonomski najvrjednijih područja Dalmatinske zagore (Stulli, 1967). Sinjska regija i danas ima najraznovrsniju poljoprivrednu proizvodnju: govedarstvo, povrtlarstvo, ovčarstvo i kozarstvo (Glamuzina, Glamuzina i Šiljeg, 2009).

Od najranijih sačuvanih zapisa, govori se o nemirnim političkim stanjima u ovom kraju. Brojne sile, uključujući Mletačku Republiku i Osmansko Carstvo, imale su svoje interese u ovom prostoru. Takva politička situacija koja obilježava i šire područje nije pružala idealne društvene uvjete za razvoj ovog kraja. To se pogotovo očituje nakon osmanskih osvajanja koja započinju krajem 15. st. Osim opće nesigurnosti ovog područja, novouvedeni osmanski feudalni sustav bio je nepovoljan za nemuslimansko domicilno stanovništvo. Zbog takve društvene situacije započinju i migracije stanovništva prema obali koje traju sve do 18. st. Situacija se promijenila nakon Karlovačkog mira 1699. godine kojim je ovo područje došlo pod vlast Mletačke Republike. Tada ovaj dio postaje granica s Osmanskim Carstvom. Mletačka Republika je poticala naseljavanje s obzirom na lošu demografsku situaciju uzrokovanu prijašnjom osmanskim vlašću. Zabilježen je i povratak stanovništva koje je migriralo u obalna naselja te doseljavanja iz Hercegovine. Nakon kratkog mirnog razdoblja dolazi do nastavka osmanskih upada zbog kojih se ponovno stvaraju migracijske struje prema obali.

Nakon Požarevačkog mira 1718. godine granica je pomaknuta do Dinare. Slabljenjem Mletačke Republike i Osmanlija dolazi do nastupanja povoljnijih društvenih uvjeta za stanovništvo ovog kraja. Već spomenuto stočarstvo, kao tradicijska djelatnost, u tom je razdoblju izrazito napredovalo. Nadalje, u ovom području izmjenjuju se austrijska i

francuska uprava. Za vrijeme dugotrajne austrijske vladavine i razdoblja do Drugog svjetskog rata, u gospodarskom smislu nije bilo većih promjena, ponajprije u poljoprivredi i stočarstvu koje su još uvijek bile najvažnije gospodarske djelatnosti (Stulli, 1967).

Do kasnih 70-ih godina 20. st. Sinjska je regija bila gospodarski fokusirana na poljoprivredu. Jedino urbano i industrijsko naselje bio je Sinj, a većina je stanovništva cijelog područja radila u primarnom sektoru. Udio zaposlenih u primarnim djelatnostima 1953. godine iznosio je 62 % (Graovac i Glamuzina, 2005). Zbog duge tradicije poljoprivrede u ovom kraju, a posebice stočarstva, te slabijeg procesa industrijalizacije u cijeloj Dalmatinskoj zagori, proces depopulacije ruralnog stanovništva započeo je 1970-ih. Stanovništvo je migriralo u Sinj kao centralno naselje ovog kraja te jedino naselje koje nije ovisilo o poljoprivredi, te na obalu gdje je industrijalizacija bila snažnija. Najčešće se radilo o splitskoj makroregiji koja je bila najrazvijenija i dobro prometno povezana sa Sinjskim područjem (Graovac i Glamuzina, 2005).

Imotska regija (krajina) smještena je između Sinjskog područja sa zapadne i Vrgoračkog sa istočne strane. Sjeverna granica je državna granica sa BiH, a na jugu je granica planina Biokovo. Ovo područje obuhvaća Grad Imotski te osam općina: Cista Provo, Lokvičići, Lovreć, Podbablje, Proložac, Runović, Zagvozd i Zmijavci. U tih devet administrativnih jedinica nalaze se 43 naselja koja su obuhvaćena ovim istraživanjem. Imotski se razvio na sjeveroistočnoj strani istoimenog krškog polja. Imotsko polje prostire se na 95 km² te se smatra jednim od najplodnijih prostora dinarskoga krša, a tome je pogodovala i povoljna klima. Glavne gospodarske grane kroz povijest bile su ratarstvo i stočarstvo. Vinogradarstvo je uz voćarstvo, povrtlarstvo i peradarstvo bilo važna sastavnica proizvodnje cijelog kraja (Ujević, 1956).

Naselje Imotski spominje se već u 10. st. kao grad-tvrđava u župi *Imota*. Takav način nastanka utvrđenog naselja nimalo ne čudi ukoliko se u obzir uzmu prilike i granični položaj ovog kraja. Još je u rimsko doba glavna uzdužna prometna veza kroz Dalmatinsku zagoru prolazila Imotskim poljem. Iz sigurnosnih razloga, tada se počinju graditi naselja otvorenog tipa. Najveće naselje ovog kraja je bilo *Novae*, na mjestu današnjeg naselja Runovići (Ujević, 1956).

Kao i u većini ostalih područja Dalmatinske zagore, a pogotovo onih sjevernijih, vlast se u ovim krajevima često mijenjala. Političke prilike negativno su utjecale na sigurnost cijelog kraja, a to se reprezentiralo kroz opće siromaštvo i usporeni razvoj. Gospodarska i demografska situacija popravila se pod austrijskom, te nadalje i francuskom vlašću.

Migracije su oduvijek bile važan čimbenik u stanovništvu Imotskog kraja. Prvi intenzivniji valovi emigracije povezani su s prodorom Turaka, a domicilno stanovništvo većinom je selilo prema moru. Daljnji valovi migracija bili su uzrokovani bolestima vinove loze te epidemijama raznih bolesti (Glamuzina, Rimanić i Šiljković., 2005). Oslobođanje od turske vlasti, početkom 18. st. dovelo je do stabilizacije gospodarskih i političkih uvjeta te tada Imotski kraj započinje ubrzani demografski razvoj. Osnovicu stanovništva činili su mlađi imigranti, među kojima se ističu oni iz Hercegovine (Ujević, 1956). Migracijski karakter ovog kraja može se vidjeti i kod značajnih ekonomskih emigracija između dva svjetska rata, koje su dijelom bile i vanjske. Povezanost ovog kraja sa Splitom, kao makroregionalnim centrom, oduvijek je bila jaka. O tome svjedoče i migracije u srednjem vijeku (Ujević, 1956), a povezanost je s vremenom i razvojem centralnih funkcija u Splitu sve više jačala. U isto vrijeme slabile su centralne funkcije Imotskog, kao i većine drugih središta u Dalmatinskoj zagori.

Prije Drugog svjetskog rata 95 % aktivnog stanovništva bavilo se poljoprivredom. Sve do 60-ih godina i otvaranja prvih industrijskih pogona, udio poljoprivrednog stanovništva ostao je visok (oko 80 %) (Glamuzina, Rimanić i Šiljković, 2005). Tada započinje proces deagrarizacije, te se stanovništvo sve više zapošljava u drugim djelatnostima. Mnoga poljoprivredna zemljišta napuštaju se 90-ih godina, a poljoprivredne zadruge se zatvaraju. Privatizacijom zemljište se usitnilo, što je dovelo do daljnjih problema. Udio poljoprivrednog stanovništva, a i proizvodnje, danas je iznimno nizak (manji od 5 %), što odgovara hrvatskom prosjeku. Najviše se proizvodi voće, posebice grožđe (Glamuzina, Glamuzina i Šiljeg, 2009).

Kninska regija (krajina) nalazi se u zapadnom dijelu Dalmatinske zagore. Na jugu graniči sa Drniškim područjem, na istoku sa Sinjskim, a na zapadu sa Bukovicom te Likom. Sjeverna granica ujedno je i državna granica sa BiH. Stara općina Knin 1992. godine je sa svoja 42 naselja podijeljena na Grad Knin te šest općina: Biskupija, Civljane, Ervenik, Kijevo, Kistanje i Orlić. U ovo istraživanje nisu uključena naselja iz općina Ervenik, Kistanje i Orlić s obzirom da je zapadna granica Dalmatinske zagore određena porječjem Krke. Činjenica je da rezultati analize demografskih pokazatelja u tim naseljima ne bi odudarali od ostatka ovog kraja te da bi utjecaj na cjelokupno demografsku sliku Dalmatinske zagore bio zanemariv. Dakle, istraživano područje sastoji se od Grada Knina te triju općina. Ukupno se u tim jedincima nalaze 24 naselja.

Knin je već u srednjovjekovno doba bio centar ovog kraja, proizlazilo je to iz činjenice da se kroz povijest formirao kao prometno središte na putu iz Dalmacije u Središnju Hrvatsku.

Izgradnja željezničke pruge početkom 20. st. još je više doprinijela razvoju grada koji je trajao do početka Domovinskog rata (Glamuzina, Glamuzina i Šiljković, 2005).

Ratni gubici te daljnja privatizacija ekonomski su uništili ovaj kraj. Za vrijeme Domovinskog rata sa Kninskog i Drniškog područja iseljavaju se i Srbi i Hrvati. Hrvati su prognani nakon srpske okupacije 1991 godine, a procjenjuje se da je otišlo oko 2500 Hrvata. Veliki dio Hrvata se nakon oslobođenja 1995. godine nikad nije vratio u svoje domove već su se kao prognanici naselili u druge dijelove Hrvatske, posebice u obalne gradove (Glamuzina, Glamuzina i Šiljković, 2005). Razlog tome bila je loša gospodarska situacija nakon rata te činjenica da je mnogobrojno mlado stanovništvo u prognanstvu odraslo te nastavilo živjeti u poznatom okruženju. Starije stanovništvo također se zaposlilo i priviknulo na život u novoj sredini te je bilo teško očekivati njihov povratak nakon vremena provedenog u drugom naselju. Također, stanovništvo iz manjih naselja ovog kraja nije se vratilo u svoje domove već su se trajno preselili u Knin.

Srbi su se iselili nakon oslobođenja ovih krajeva zbog straha od osvete, a radi se o oko 16 000 stanovnika. Najčešće su se selili u druge republike bivše Jugoslavije, a na ovo područje vratio se njih samo manji broj, i to većinom u ruralna naselja. Hrvatske vlasti poticale su naseljavanje tih opustošenih krajeva, a imigranti su najčešće bili Hrvati iz BiH te s Kosova (Janjevci) (Bjelajac, 2009). Poslijeratne imigracije na ovo područje pozitivno su utjecale, ali ipak nisu nadoknadile demografske gubitke koji su nastali za vrijeme rata (Glamuzina, Glamuzina i Šiljković, 2005).

Drniška regija (krajina) se uz Kninsko područje nalazi u Šibensko-kninskoj županiji. Smještena je južno od Kninskog područja, na jugozapadu graniči sa Zagorom, a na zapadu s rijekom Krkom. Drniško područje nalazi se u neposrednom zaleđu Šibenika, kojem i gravitira na regionalnoj i subregionalnoj razini. Kao i kod drugih regija, plodno krško polje u prošlosti je okupljalo stanovništvo zbog mogućnosti agrarnog uzgoja. U ovom slučaju je to Petrovo polje koje je okruženo planinama Prominom, Svilajom i Mosećom. Prirodno se izdvajaju tri cjeline: Petrovo polje, Prominska visoravan te Drniška zagora (Bralić i Ramljak, 2011). Administrativno gledano, Drniško područje obuhvaća prostor tzv. stare općine Drniš. Prema današnjoj administrativnoj podjeli obuhvaća Grad Drniš te općine Promina, Ružić i Unešić u kojima se ukupno nalaze 63 naselja.

Kao što je slučaj i s drugim područjima, krški reljef i submediteranska klima glavni su prirodni faktori koji su utjecali na ukupan razvoj ovog prostora. Zbog takvih uvjeta, ovo područje tradicionalno je orijentirano ratarsko-stočarskoj proizvodnji. U skladu s takvim gospodarskim uvjetima, društveni je razvoj također bio tradicionalan, tj. patrijarhalan (Bralić

i Ramljak, 2011). Za ovo područje vrijede slične historijsko-geografske karakteristike kao i za već spomenuta: granično područje, promjene vlasti i siromaštvo. Uz ratarstvo i stočarstvo, treba istaknuti i rudarstvo koje se započelo razvijati sredinom 19. st. Povezano s tim, razvijao se i promet te trgovina čime naselje Drniš postaje trgovačko središte (Bralić i Ramljak, 2011). Daljnji razvoj obilježen je lošom općom situacijom uzrokovanom zastarjelim gospodarskim djelatnostima te početkom demografskih problema koji traju i danas. Važan čimbenik u demografskom i općem pogledu je bio i Domovinski rat, za vrijeme kojeg su se dogodile brojne migracije te opća depopulacija.

Omiška zagora je područje u neposrednom zaleđu grada Omiša, koji čini gravitacijski centar cijelog područja (Vresk, 1998). Od obalnog prostora koji uključuje grad Omiš, Omiška zagora je odvojena nizom uzvisina: Poljička Planina, Dohnja i Omiška Dinara (Carević, 2011). Na istoku većim djelom ova regija graniči sa Imotskom, na sjeveru sa Sinjskom, a na zapadu sa Zagorom. Administrativno ovo područje je podijeljeno na Grad Omiš te općine Šestanovac i Zadvarje. Grad Omiš nije u potpunosti uključen u prostorni obuhvat ovog područja, već su za potrebe istraživanja izdvojeni podaci naselja koja se smatraju dijelom Dalmatinske zagore. Dakle, od ukupno 32 naselja koja pripadaju Omišu, izdvojena su sljedeća naselja: Blato na Cetini, Čisla, Donji Dolac, Dubrava, Gornji Dolac, Kostanje, Kučice, Nova Sela, Ostrvica, Podašpilje, Podgrađe, Putišići, Seoca, Slime, Smolonje, Srijane, Svinišće, Trnbusi, Tugare i Zvečanje. Ta naselja sa još šest naselja općina Šestanovac i Zadvarje čine ukupno 26 naselja Omiške zagore.

Prirodna osnova koju karakteriziraju krški oblici i vodopropusnost te prometna izoliranost bili su glavni faktori razvoja ovog područja. Poboljšanja u prometnoj povezanosti počela su izgradnjom dionice autoceste A1 Dugopolje – Šestanovac (Carević, 2011). Unatoč tome, izostao je gospodarski razvoj te i ovo područje ima društvene karakteristike slične drugim regijama. Gospodarske funkcije usko su vezane uz Omiš, kojem cijelo ovo područje gravitira.

6. Kretanje ukupnog broja stanovnika 1857. – 2011. godine

Prije svake dublje demografske analize treba prikazati kretanje ukupnog broja stanovnika kroz određeno vremensko razdoblje, staviti ga u kontekst promjena u prostoru te prikazati kakav je razmještaj stanovništva u prostoru. Na tim osnovnim podacima treba temeljiti daljnje analize obzirom da upravo u njima možemo tražiti uzroke današnjih demografskih pokazatelja i trendova. U pravilu, stanovništvo onih naselja koja bilježe značajan pad ukupnog broja stanovnika, ima i izrazito nepovoljne biološke karakteristike: spolnu i dobnu strukturu te broj žena u fertilnoj dobi. Također uz biološke, kvare se i socijalno-ekonomske karakteristike poput obrazovne strukture, strukture zaposlenosti i aktivnosti. Naselja s povoljnijim kretanjima ukupnog broja stanovnika generalno bilježe povoljne biološke i socijalno-ekonomske karakteristike s tendencijom poboljšanja (Bjelajac, 2009).

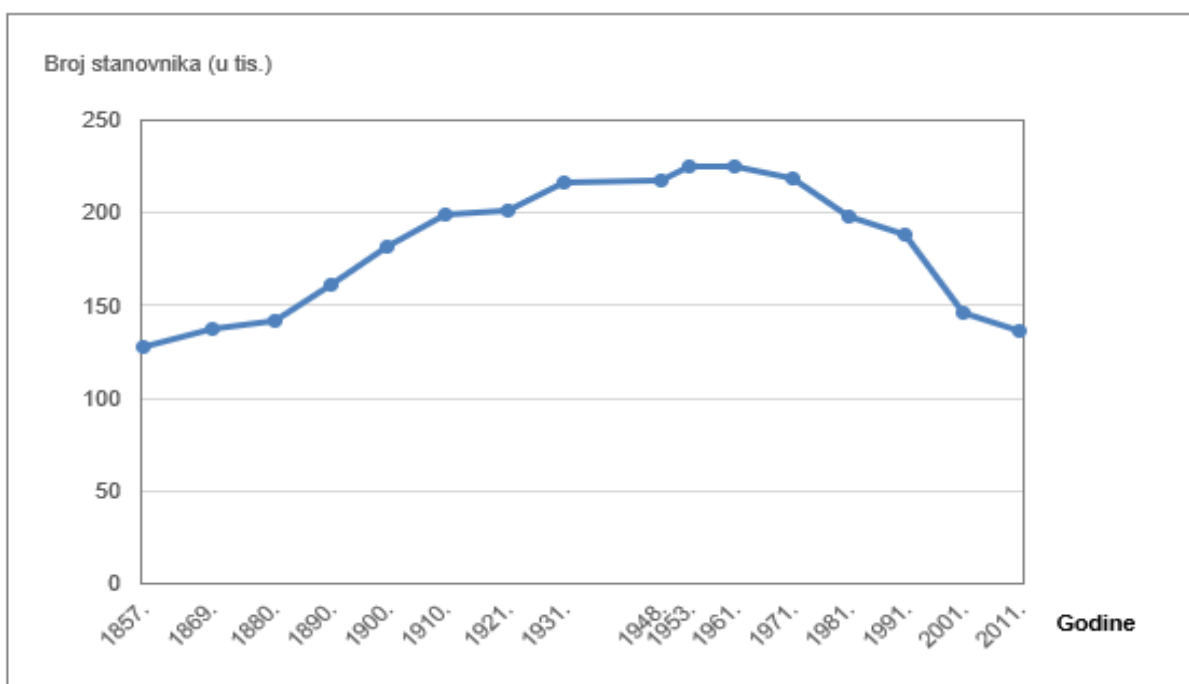
Ukupno kretanje broja stanovnika posljedica je prirodnog kretanja (natalitet i mortalitet) i mehaničkog kretanja (emigracija i imigracija). U slučaju RH, a samim time i Dalmatinske zagore, čimbenici poput ratova, epidemija, gospodarskih kriza te političkog stanja također su imali veliki utjecaj na kretanje broja stanovnika (Akrap, 1994). Inicijalni faktor koji je najviše utjecao na demografsko pražnjenje Dalmatinske zagore je mehaničko kretanje, odnosno emigracija (Nejašmić, 2014). Nepostojanje populacijske politike na bilo kojoj razini pridonijelo je negativnim demografskim procesima (Wertheimer-Baletić, 2005).

Opće je poznato da demografski problemi Dalmatinske zagore nisu započeli početkom 21. st. Pojmovi depopulacija odnosno egzodus u literaturi koriste se već od 1985. i Matasa koji već tada ističe polarizaciju između zaleđa i primorskog djela Dalmacije te promjene u izgledu naselja i pejzaža kao posljedicu demografskih promjena. Slični zaključci prikazani su i u demografskoj analizi krških područja koju je proveo Friganović (1979), a koja je između ostalog obuhvaćala i područje Dalmatinske zagore. S vremenom se pokazalo kako ukupna depopulacija nije privremen fenomen već dugotrajno determiniran i strukturno razoran proces (Wertheimer-Baletić, 2005).

Negativne demografske procese koji su se u Dalmatinskoj zagori intenzivirali 60-ih godina treba staviti i u kontekst cijele Hrvatske, jer su 70-te i 80-te godine 20. st. razdoblje intenzivnog ruralnog egzodusa u industrijska središta te inozemstvo (Nejašmić, 2014). U ovom području zabilježen je jedan od najmasovnijih ruralnih egzodusa, a Nejašmić (1988) navodi da se iz Zagore iselio gotovo svaki treći stanovnik.

Dalmatinska zagora je i povijesno bila migracijski aktivno područje. Stanovništvo je selilo u sigurnije i prosperitetnije primorske krajeve, a na njihovo mjesto dolazilo je stanovništvo

iz sjevernijih dijelova (Friganović, 1979). Takvi procesi intenzivirali su se kroz 15. st. kada dolazi do izrazito nestabilnih političkih te loših gospodarskih prilika zbog turskih osvajanja. Krajem 15. i početkom 16. st. Turci su osvojili veći dio Dalmatinske zagore. Sljedećih stotinjak godina ovaj je kraj bio granica između osmanskog i kršćanskog svijeta sve do mletačkog osvajanja ovog prostora (Faričić i Matas, 2011). Brojni gradovi u Dalmatinskoj zagori, upravo zbog takvih povijesnih turbulencija, smješteni su na povišenom prostoru s tvrđavama iz koji se mogao motriti širi okolni prostor.

Sl. 3. Kretanje ukupnog broja stanovnika Dalmatinske zagore 1857. – 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001, CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Prvi zapisi o broju stanovnika govore o sporom rastu ukupnog broja stanovnika kroz 18. i 19. st., a uzrok tome bile su umjerene i visoke stope nataliteta i mortalitet (Matas, 1985). To su karakteristike prve etape demografske tranzicije koja se odvijala i na području cijele Dalmatinske zagore, a započela je 80-ih godina 19. st. Demografska tranzicija u RH trajala je najkraće od svih europskih zemalja te zbog toga gospodarski razvoj nije pratio demografska kretanja (Nejašmić, 2014).

Siromaštvo, glad i nedostatak kvalitetne zdravstvene skrbi razlozi su visokih stopa mortaliteta dok su stope nataliteta bile visoke zbog načina života koji se temeljio na

tradicionalnom radno intenzivnom samooprskrbnom stočarstvu i ratarstvu. Konstantno iseljavanje također je negativno utjecalo na ukupan broj stanovnika (Friganović, 1979).

Povećanje ukupnog broja stanovnika trajalo je do 1961. godine, a od tada pa sve do danas prisutan je pad ukupnog broja stanovnika kao posljedica niza negativnih demografskih pokazatelja. Stope prirodne promjene u 20. st. Počele su se snižavati u sklopu demografske tranzicije zbog posljedica ratova, epidemija zaraznih bolesti (kolera, dizenterija, *španjolska gripa*) (Nejašmić, 2014) i slabo razvijenog gospodarstva, a započinju i intenzivniji procesi emigracije prema obali, ali i inozemstvu. Prekomorske migracije u ovom području nisu bile karakteristične zbog iznimnog siromaštva (Matas, 1985). Naime, za takve oblike migracije trebalo je imati kapitala, a siromašno stanovništvo nije si to moglo priuštiti. Bez obzira na nepovoljne društvene uvjete, od 1910. do 1961. godine, zabilježen je rast ukupnog broja stanovnika između svakog popisa unatoč emigraciji. Taj porast bio je skroman i većinski uzrokovan relativno visokom prirodnom promjenom, pa se ukupan broj stanovnika u 60 godina povećao za oko 25 000. Radi usporedbe, pad ukupnog broja stanovnika u jednom međupopisnom razdoblju, između 1991. i 2001. godine, bio je veći od 40 000 stanovnika.

Depopulacija ruralnih naselja Dalmatinske zagore je proces koji već dugo traje, a započeo je već nakon Drugog svjetskog rata te se može iščitati iz prvih poslijeratnih popisa (1948. i 1953.). Upravo je u ruralnim naseljima proces depopulacije započeo najranije (Nejašmić, 1988). Migracije koje započinju nakon rata razlikuju se od onih predratnih po tome što se, zbog razvoja prometa i industrije, javljaju dnevne i tjedne migracije koje s vremenom postaju trajne. To nam pokazuje i podatak o smanjenju broja dnevnih i tjednih migranata između 1971. i 1981. godine (Vresk, 1985).

Zbog oskudice poljoprivrednog zemljišta i slabe mogućnosti za intenzivno stočarstvo, stanovništvo Dalmatinske zagore ubrzano je napuštalo poljoprivredu (Vresk, 1998). Slabo kvalificirano mlado stanovništvo priliku je tražilo zapošljavanjem u industriji te je dnevno migriralo u obalne ili veće centre u Dalmatinskoj zagori, a povratkom u ruralno područje ponovo su postajali poljoprivrednici čime bi osiguravali dovoljno prihoda za eventualno preseljenje u mjesto rada (Matas, 1985). S vremenom se sve manje stanovnika uključuje u proces ruralnog egzodusa zbog demografske iscrpljenosti ruralnog područja i ekonomske krize koja je urbana područja učinila manje privlačnima (Klempić Bogadi i Lajić, 2014).

Osim očitih demografskih posljedica po ruralna naselja, negativni utjecaji su bili prisutni i u obalnim urbanim naseljima prema kojima stanovništvo migrira: povećana gustoća naseljenosti, nezaposlenost, bespravna gradnja, ekološki problemi. Takvi polarizirani učinci urbanizacije bili su primjetni u Dalmaciji već tijekom 70-ih godina, što pokazuje i

nadprosječna urbaniziranost ove regije. Iako je obalni pojas imigracijsko područje, između 1971. i 1981. godine samo su četiri općine imale imigracijski karakter (Dubrovnik, Makarska, Split i Trogir) (Vresk, 1985). Polariziranost se s vremenom nije smanjivala pa dolazi do sve većih razlika na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini (Faričić, 2011).

Tab. 1. Demografski pokazatelji Dalmatinske zagore 1857. – 2011. godine

Godina	Broj stanovnika	Bazni indeks	Lančani indeks	Međupopisna promjena	Prosječna god. promjena br. stanovnika	Stopa prosječne god.promjene (%)
1857.	128 073	100,0	-	-	-	-
1869.	137 865	107,6	107,6	9 792	816,0	0,6
1880.	141 923	110,8	102,9	4 058	368,9	0,2
1890.	160 964	125,6	113,4	19 041	1 904,1	1,3
1900.	182 111	142,1	113,1	21 147	2 114,7	1,3
1910.	199 492	155,7	109,5	17 381	1 738,1	0,9
1921.	201 148	157,0	100,8	1 656	150,5	0,0
1931.	216 418	168,9	107,5	15 270	1 527,0	0,7
1948.	217 644	169,9	100,5	1 226	72,1	0,0
1953.	224 855	175,5	103,3	7 211	1 442,2	0,6
1961.	225 380	175,9	100,2	525	65,6	0,0
1971.	218 449	170,5	96,9	-6 931	-693,1	-0,3
1981.	197 586	154,2	90,4	-20 863	-2 086,3	-0,9
1991.	188 300	147,0	95,3	-9 286	-928,6	-0,4
2001.	146 605	114,4	77,8	-41 695	-4 169,5	-2,2
2011.	136 057	106,2	92,8	-10 548	-1 054,8	-0,7

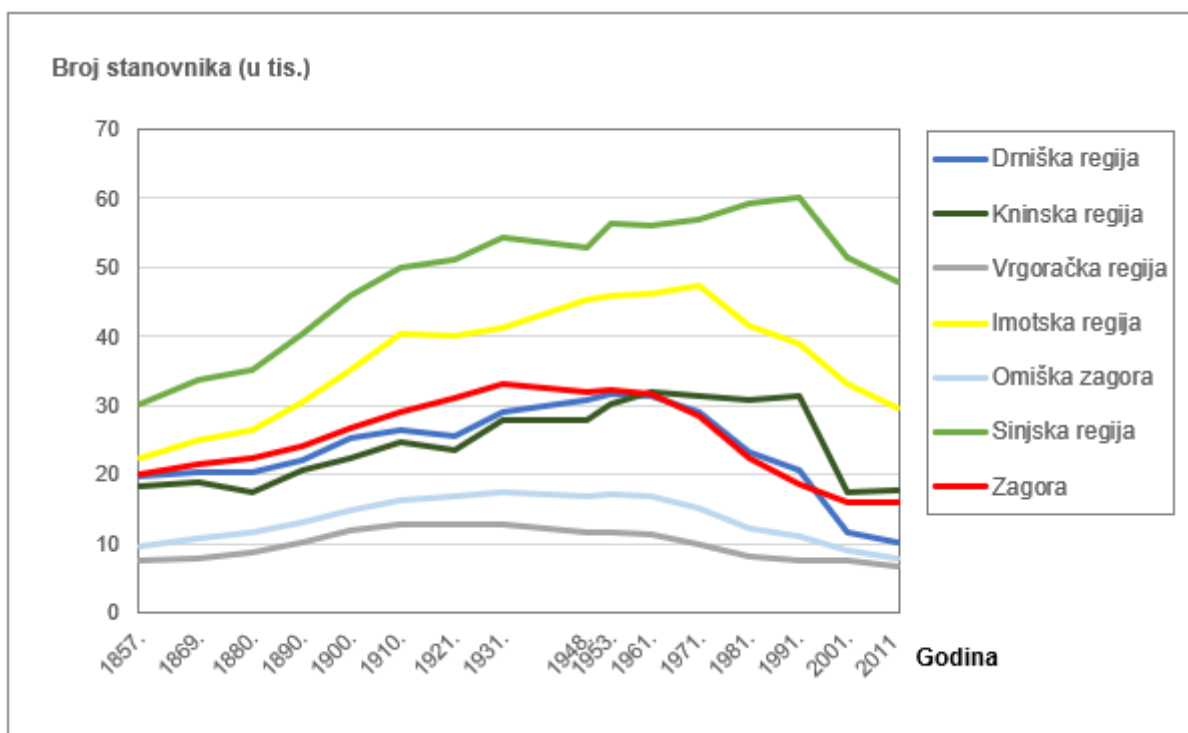
Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001, CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Gospodarski i demografski razvoj obalnog područja uvelike je ovisio o Dalmatinskoj zagori. Dalmatinska zagora trebala je imati ulogu rasterećenja, u demografskom i gospodarskom smislu, obalnog pojasa koja bi bila pozitivna za obje strane. Veći centri na obali ipak nisu prepoznali eventualne dobitke koji bi proizašli iz premještanja svojih funkcija u svoje zaleđe.

Razvoj nikada nije bio usklađen, već se obalno područje razvijalo na štetu Dalmatinske zagore.

6.1. Kretanje ukupnog broja stanovnika po regijama 1857. – 2011. godine

Dijagram kretanja ukupnog broja stanovnika za pojedine regije (sl. 4) ipak pokazuje neke razlike u trendovima između samih regija Dalmatinske zagore. Sinjska regija, kao prostorno najveća, od prvog popisa imala je najveći broj stanovnika. Razlog tome je što za razliku od drugih, koje imaju jedno ili čak nijedno gradsko naselje, ima čak tri gradska naselja: Sinj, Trilj i Vrlika. Maksimum ukupnog broja stanovnika bio je na popisu 1991. godine, dakle nešto kasnije od maksimuma naseljenosti Dalmatinske zagore koji je zabilježen 1961. godine.

Sl. 4. Kretanje ukupnog broja stanovnika po regijama Dalmatinske zagore 1857. – 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001, CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Imotska regija maksimum naseljenosti bilježi na popisu 1971. godine kada je imala 47 354 stanovnika. Od prvog popisa pa do danas to je druga regija po ukupnom broju stanovnika. Upravo se Sinjska i Imotska regija mogu okarakterizirati kao regije s najpovoljnijim prirodno-geografskim obilježjima, a to je sigurno utjecalo na bolju naseljenost ovih regija početkom 20. st. (Glamuzina, Glamuzina i Šiljeg, 2009). Zagora je maksimum imala na popisu 1931. godine kada bilježi 33 227 stanovnika. Na sljedeća tri popisa ukupan broj stanovnika bilježio je male promjene u apsolutnom broju, a od 1971. kreće drastičan pad ukupnog broja stanovnika te ta regija 2011. godine ima 15 864 stanovnika.

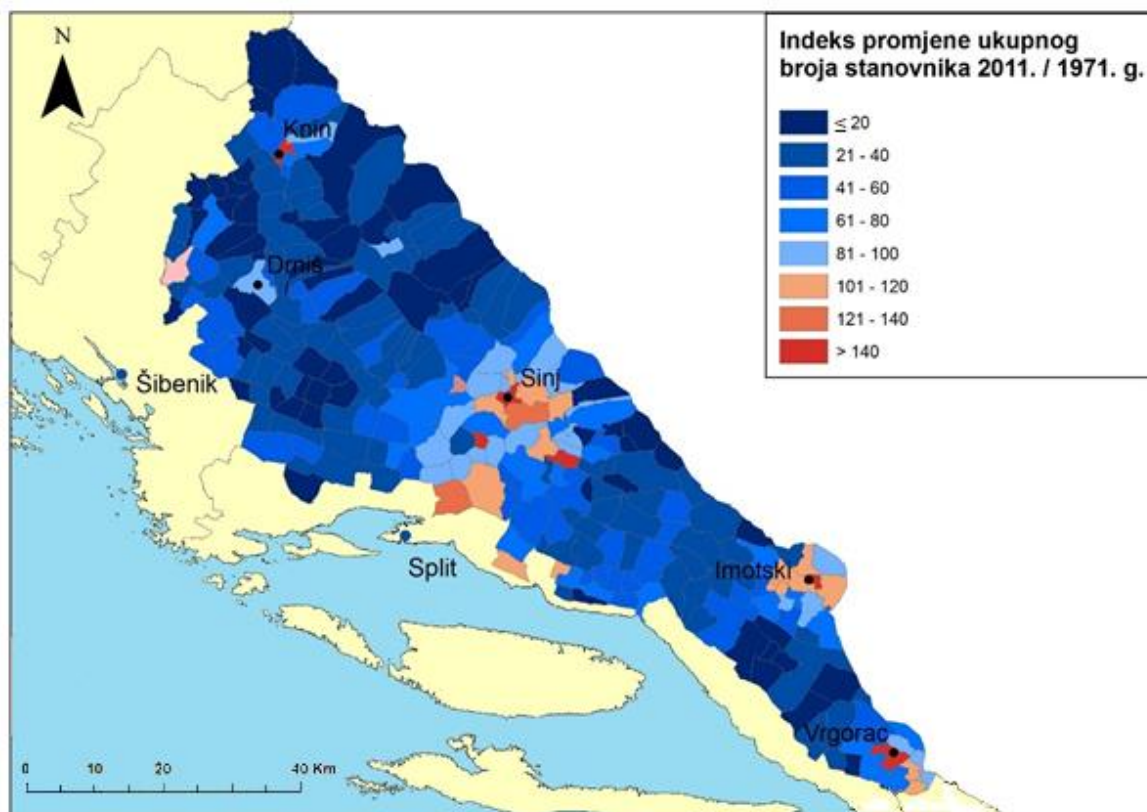
Kninska regija je kroz povijest bilježila nizak, ali stabilan rast u međupopisnim razdobljima sve do 1991. godine. Zbog posljedica rata, migracija, ali i promjene popisne metodologije, na popisu iz 2001. godine bilo je čak 13 846 stanovnika manje. Ipak, u zadnjem međupopisnom razdoblju, ukupan broj stanovnika povećao se za 233. To čini Kninsku regiju jedinom koja je zabilježila rast između 2001. i 2011. godine. Drniška regija je maksimum zabilježila na popisu iz 1953. godine, a od tada ukupan broj stanovnika pada u svakom međupopisnom razdoblju te je na popisu iz 2011. iznosio 10 225, što iznosi samo trećinu od maksimuma iz 1953. godine.

Omiška zagora i Vrgoračka regija kroz povijest su imale najmanje stanovnika, a bilježile su i slične trendove. Vrgoračka regija maksimum bilježi 1910., a Omiška zagora 1931. godine. Nakon toga ukupan broj stanovnika pada u svim razdobljima, ali u malim apsolutnim brojevima. U skladu sa trendovima na razini Dalmatinske zagore, najveći padovi su zabilježeni između 1971. i 1981. godine. Na popisu iz 2011. godine Vrgoračka regija imala je 6572 stanovnika, a Omiška zagora 7890.

6.2. Kretanje ukupnog broja stanovnika po naseljima 1971. – 2011. godine

Urbana naselja u razdoblju od 1971. do 2011. godine imala su različita kretanja ukupnog broja stanovnika. Tako su npr. gradovi Knin i Drniš imali najviše stanovnika 1991. godine, a na sljedećim popisima taj broj je padao. Drniš je 2011. godine imao manje stanovnika nego 1971., a Knin više. To više-manje odgovara trendovima koji su utvrđeni za regije s obzirom da upravo ti gradovi čine većinu stanovništva regija. Imotski, Sinj i Vrgorac bilježili su rast broja stanovnika u svim međupopisnim razdobljima, osim Vrgorca u posljednjem kad je zabilježen lagani pad. Dakle, i među najvećim naseljima postoje velike razlike u kretanju ukupnog broja stanovnika.

Indeks promjene ukupnog broja stanovnika između 1971. i 2011. godine možda i najbolje ocrta kakva se demografska promjena dogodila u prostoru Dalmatinske zagore. Samo 26 od 293 naselja Dalmatinske zagore 2011. godine ima indeks veći od 100, što znači pozitivna demografska kretanja u promatranom razdoblju. Od tih naselja, osam se nalazi u Imotskoj regiji, 10 u Sinjskoj, dva u Omiškoj zagori, tri u Vrgoračkoj regiji, jedan u Kninskoj regiji i dva u Zagori. Od tih naselja, čak je 11 zabilježilo pad u zadnjem međupopisnom razdoblju.

Sl. 5. Indeks promjene ukupnog broja stanovnika u naseljima Dalmatinske zagore 1971. - 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001, CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Jedino područje u kojem sva naselja imaju indeks manji od 100 je Drniško područje. Analiziranjem koropletna karte (sl. 5) izdvajaju se pojedina veća područja s indeksom višim od 100. Na samom istoku Dalmatinske zagore, na Vrgoračkom području, izdvajaju se naselja Vrgorac, Dusina i Draževitići. Vrgorac, kao centralno naselje tog kraja, bio je odredište migracija iz manjih naselja te je imao stabilan rast broja stanovnika do posljednjeg

međupopisnog razdoblja. Naselja Dusina i Draževitići zabilježili su rast broja stanovnika za oko 10 %.

Drugo područje koje se izdvaja po većim vrijednostima indeksa je uže područje oko naselja Imotski. Upravo naselje Imotski ima najveću vrijednost indeksa u cijeloj Dalmatinskoj zagori. Vrijednost indeksa 196 označava da se ukupan broj stanovnika skoro udvostručio u promatranom razdoblju. Nešto manje indekse zabilježila su okolna naselja. To su naselja koja administrativno pripadaju Gradu Imotskome i čine njegovo svojevrsno predgrađe: Medvidovića Draga, Glavina Donja, Glavina Gornja i Donji Vinjani. Visoke vrijednosti indeksa zabilježene su u naseljima Šumet (općina Proložac) i Grubine (općina Podbablje). Ovo su sve naselja u neposrednom okruženju naselja Imotski, te je zbog toga očito da su povoljni demografski trendovi bili prisutni i u naseljima užeg okolnog područja, a ne samo gradskog naselja.

Najveće područje s indeksom većim od 100 nalazi se oko grada Sinja sa čak 10 naselja. Kao i u slučaju Imotskog, radi se o uskom prigradskom pojasu oko centralnog naselja te četiri udaljenija naselja. Grad Sinj zabilježio je najveći apsolutni rast broja stanovnika u cijeloj Dalmatinskoj zagori te se prometnuo u najveći gradski centar cijele regije. Kao što je slučaj u Imotskoj regiji, okolna naselja grada Sinja bilježila su nešto manji rast u istom razdoblju, ali ukoliko uzmemo situaciju u cijeloj Dalmatinskoj zagori, svaki porast stanovništva je znakovit u pozitivnom smislu. Sekundarni centar na prostoru Sinjske regije je grad Trilj, u kojem se broj stanovnika skoro udvostručio, iako je u posljednjem međupopisnom razdoblju zabilježen pad ukupnog broja stanovnika.

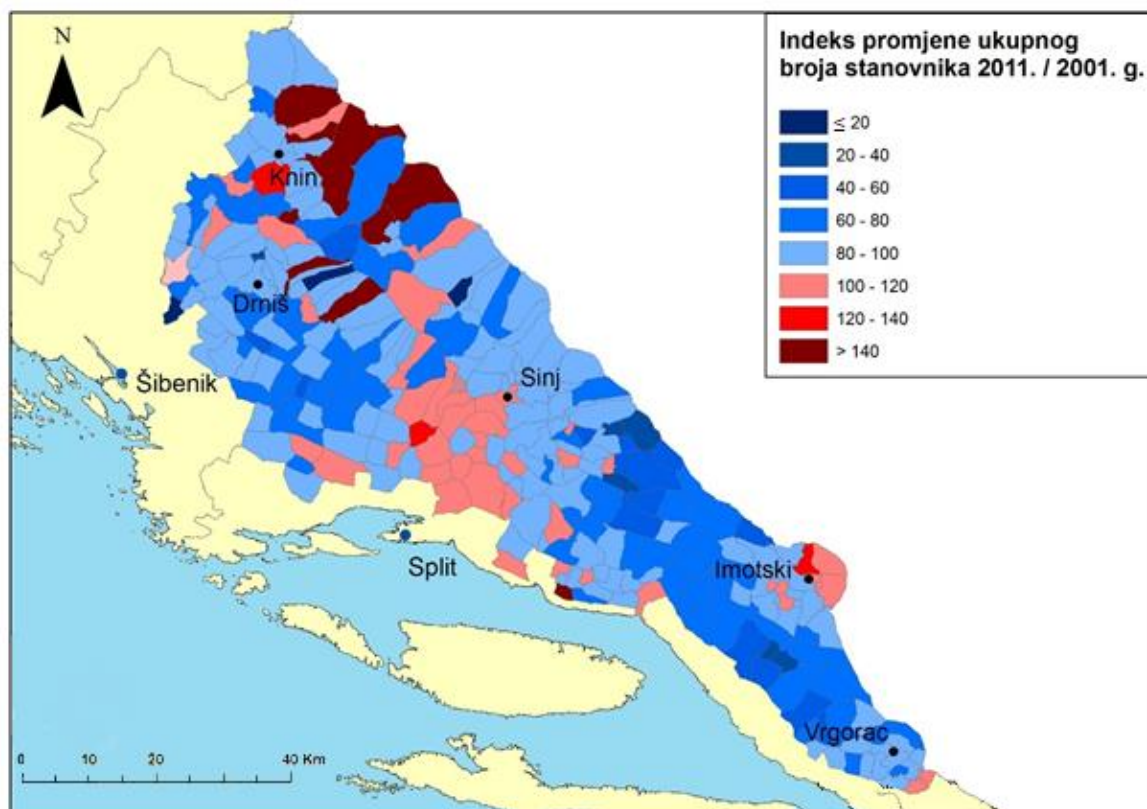
Na području Omiške zagore i Zagore, dvije regije u kojima nema izrazitih centralnih naselja, zabilježena su četiri naselja koja imaju povećanje broja stanovnika u promatranom razdoblju. Naselja Klis i Dugopolje nalaze se u Zagori i prerastaju u veće centre ovog prostora te je očekivano da i broj stanovnika raste. Ona se nalaze na južnoj granici Dalmatinske zagore te su odlično povezana s Splitom što je sigurno utjecalo i na demografski razvoj kroz proces suburbanizacije. U tim je naseljima indeks u međupopisnom razdoblju između 1971. i 1981. godine bio manji nego u najrecentnijem razdoblju, a to nam govori kako je razvoj ovog prostora ipak noviji trend. Naselje Dugopolje često se ističe kao dobar primjer općeg razvoja općine u kršu Dalmatinske zagore. O općini, a i naselju Dugopolje nešto će više riječi biti u daljnjoj analizi. U Omiškoj zagori nalaze se dva naselja s indeksom većim od 100: Tugare i Čisla. To su naselja na južnoj granici koja su bolje prometno povezana sa Omišem. Ipak, u tim je naseljima povećanje bilo u malom apsolutnom broju.

Naselje Knin jedino je zabilježilo povećanje u promatranom razdoblju u Kninskoj regiji. Kao što je slučaj sa cijelom Kninskom regijom, broj stanovnika rastao je do popisa 1991. godine, a od tada pada. Tako je u zadnjem međupopisnom razdoblju Knin izgubio oko 5 % stanovništva.

Ostalih 267 naselja, odnosno njih oko 90 % ima indeks manji od 100, a to označava pad ukupnog broja stanovnika u tim naseljima u razdoblju između 1971. i 2011. godine. U čak 184 naselja indeks promjene bio je manji od 50, a to označava da se ukupan broj stanovnika prepолоvio. Od tih naselja samo ih je šest imalo više od 500 stanovnika 2011. godine, a to nam govori kako je depopulacija većim dijelom zahvaćala manja, ruralna naselja. Najgore je stanje u Kninskoj i Drniškoj regiji gdje su sva naselja osim grada Knina zabilježila pad broja stanovnika između 1971. i 2011. godine. Glavni faktor koji diferencira ovo područje, od ostatka Dalmatinske zagore je Domovinski rat.

Također se mogu uočiti periferna područja s izrazito niskim vrijednostima indeksa, a riječ je o izoliranim prostorima, udaljenim od većih centara i obale. Takva područja su Zabiokovlje, područje šireg Omiškog zaleđa te zapadni dio Zagore. Za sva ta područja karakteristična je prometna izoliranost obalnim planinskim lancem, nepovoljna prirodna osnova te relativna udaljenost od većih centara, kako na obali tako i u Dalmatinskoj zagori.

Indeks promjene ukupnog broja stanovnika u zadnjem međupopisnom razdoblju na razini naselja pokazuje neke novije trendove kretanja ukupnog broja stanovnika. Vrijednosti indeksa su u ovom slučaju veće, pa i do 330 za pojedina naselja. Kod tako velikih vrijednosti treba uzeti u obzir i apsolutni broj stanovnika, odnosno male demografske baze pojedinih naselja. Naime, ukoliko je naselje 2001. godine imalo mali broj stanovnika, a u 2011. je zabilježeno povećanje, ali u malom apsolutnom broju, takva će naselja imati visok indeks promjene unatoč tome što se broj stanovnika neznatno povećao. Tako visoki indeksi mogu stvoriti pogrešnu sliku te se čini kako se u pojedinim naseljima događaju izrazito pozitivne demografske promjene, a zapravo je riječ o minimalnom povećanju ukupnog broja stanovnika. Takav je slučaj sa naseljima Podašpilje i Civljane (sl. 6). Naselje Podašpilje je 2001. godine imalo šest stanovnika, a 2011. se taj broj povećao na 20. U tom slučaju indeks promjene ima vrijednost 333. U naselju Civljane se u tom razdoblju broj stanovnika povećao sa 14 na 44. Bez poznavanja apsolutnih pokazatelja o broju stanovnika, a samo analizirajući tematsku kartu, dobio bi se krivi zaključak o tim naseljima. Zato će se na takve slučajeve posebno upozoriti u ovom radu.

Sl. 6. Indeks promjene ukupnog broja stanovnika u naseljima Dalmatinske zagore 2001.-2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001, CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Na koropletnoj karti (sl. 6) uočava se puno manji broj naselja sa indeksom manjim od 20. Samo su tri takva naselja, i kod njih se radi o malim apsolutnim brojevima, pa se tako broj stanovnika u naselju Nos Kalik smanjio sa 5 na 1. Za usporedbu, kod indeksa za razdoblje 1971. – 2011. godine čak je 65 naselja imalo vrijednost indeksa manji od 20. Očekivano je da će u dužem razdoblju biti više takvih naselja, ali je znakovit nizak udio u posljednjem međupopisnom razdoblju. Najviše naselja (137) pripada razredu s vrijednostima indeksa između 80 i 100. Dakle, to su naselja koja su zabilježila pad broja stanovnika do 20 %.

Prostorno gledajući, možemo vidjeti veća područja sa niskim vrijednostima indeksa. Ponajprije je to područje Zabiokovlja koje pripada Imotskoj i Vrgoračkoj regiji. Tako su samo dva naselja u Vrgoračkoj regiji zabilježila rast, a bitno je napomenuti da je i Vrgorac kao središte te regije zabilježio pad broja stanovnika. U Imotskoj regiji rast je zabilježen u slučaju osam naselja. To su naselja smještena uz sam grad Imotski te njemu usko gravitiraju. I ostala naselja koja se nalaze u široj okolici grada Imotskog imaju relativno mali pad broja

stanovnika (do 20 %) u usporedbi sa nekim drugim regijama. Upravo je ova skupina naselja imala visoke vrijednosti indeksa i za razdoblje 1971. - 2011. godine. Možemo zaključiti kako je u Vrgoračkoj i Imotskoj regiji prisutna izrazita centralizacija, odnosno polarizacija između centralnog naselja sa okolicom i ostatka područja.

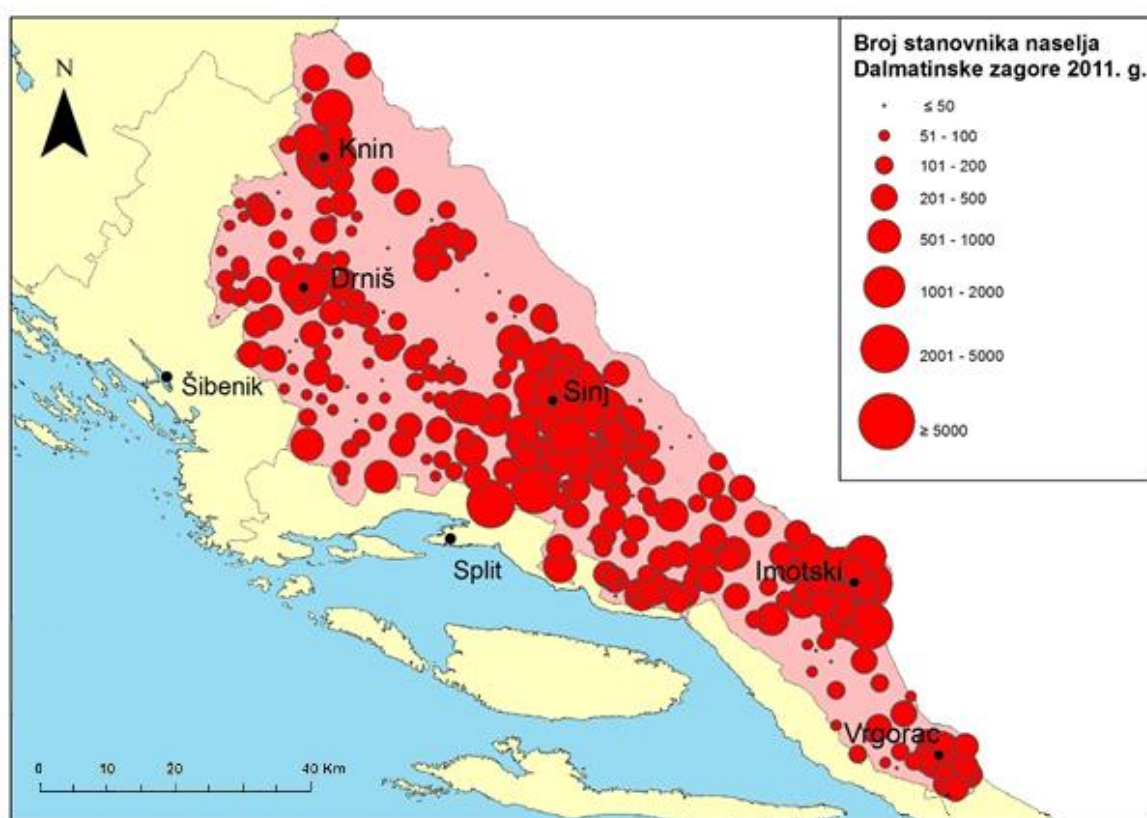
U Omiškoj zagori visokom vrijednošću indeksa ističe se naselje Podašpilje, za koje je već rečeno kako je rezultat malog apsolutnog broja promjene stanovnika. Nadalje, još pet naselja zabilježilo je porast broja stanovnika unatoč tome što je grad Omiš, kojem ovo područje usko gravitira, zabilježio pad ukupnog broja stanovnika.

Najviše naselja koja su zabilježila rast u zadnjem međupopisnom razdoblju nalazi se u području koje se pruža od južnih granica Zagore pa sve do grada Sinja. To područje možemo smatrati širim Splitskim zaleđem s obzirom da cijeli prostor zbog dobre prometne povezanosti gravitira Splitu (Vresk, 1998). Grad Sinj imao je apsolutno povećanje od 10 stanovnika što je zabrinjavajuće ukoliko se uzme da je to naselje populacijski centar cijele Dalmatinske zagore. Ipak, postoje brojna naselja, posebice u općinama Dicmo, Klis, Muć i Dugopolje, koja su bilježila veće apsolutne poraste. Daljnje analize migracija trebale bi pokazati radi li se o početku procesa suburbanizacije.

Zapadni dio Zagore te jugozapadni dio Drniške regije prednjače po broju naselja koja su zabilježila manji broj stanovnika u zadnjem međupopisnom razdoblju. Čak je i grad Drniš kao glavni centar toga prostora izgubio oko 5 % stanovnika, a u istoj situaciji je i grad Knin. Što se tiče Kninske regije, izrazito je velik udio naselja s vrijednostima indeksa većim od 120. Takav podatak ne iznenađuje ako se zna da je Kninska regija jedina zabilježila rast u posljednjem međupopisnom razdoblju. Ipak, situacija u kojoj grad Knin gubi stanovništvo, a neka okolna manja naselja ne, ipak je iznenađujuća. Naime, sva naselja u kojima je zabilježen rast u zadnjem međupopisnom razdoblju, imala su izraziti pad broja stanovnika u razdoblju 1991. – 2001. godine. Takav gubitak je u apsolutnim brojevima neusporedivo veći nego rast u zadnjem razdoblju. Mogući uzrok takvih demografskih trendova je Domovinski rat, odnosno migracije uzrokovane ratom te povratak stanovništva na to područje.

7. Prostorni razmještaj stanovništva

Na prostoru Dalmatinske zagore jasno možemo uočiti područja s većim naseljima, s obzirom na broj stanovnika (sl. 7). To su većinom područja u blizini naselja koja su određena kao centri regija. U slučaju Omiške zagore i Zagore u užem smislu, uočava se drukčiji razmještaj te su u tim regijama naselja pravilnije raspoređena u prostoru. Razlog tome je što te regije nemaju izrazito centralno naselje kojem bi manja naselja gravitirala te postupno gubila stanovništvo emigracijom. Imotsku i Vrgoračku regiju karakteriziraju okupljenost većih naselja oko centralnog, dok se u perifernim područjima nalaze manja naselja.

Sl. 7. Broj stanovnika po naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine

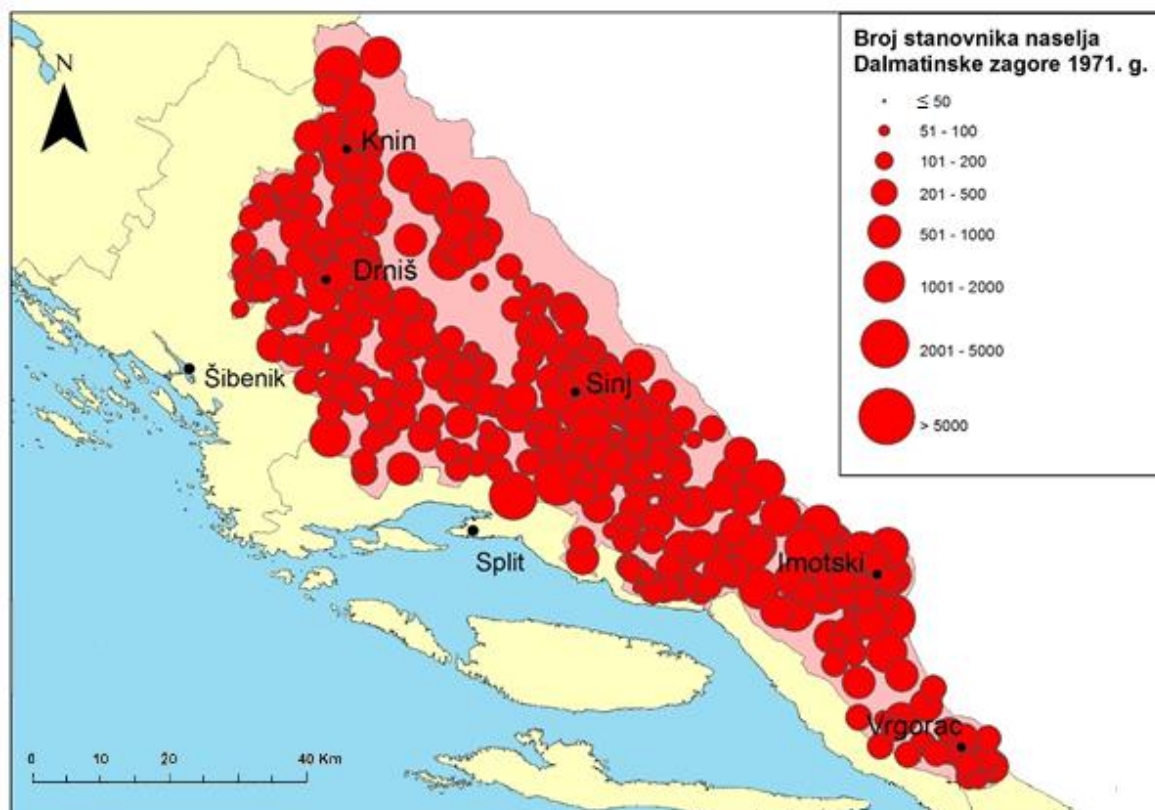
Izvor: Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Sinjska regija ističe se kao centar naseljenosti Dalmatinske zagore. Grad Sinj je imao predispozicije postati centrom cijele Dalmatinske zagore, ali se zbog blizine Splita kao makroregionalnog središta te nepovoljnih prirodnih i društvenih uvjeta nije u potpunosti razvio (Glamuzina, Glamuzina i Šiljeg, 2009). U okolicama gradova Sinja, Trilja i Vrlike nalaze se veća naselja, a zanimljivo je da je slična situacija i na širem području između Sinja

i Splita. To je područje kojim prolazi najvažniji prometni pravac, pa su takvi uvjeti dobro utjecali na razvoj naseljenosti. Suprotna je situacija zabilježena na području između Knina i Sinja. To je područje s izrazito malo stanovnika te bez većih naselja. Takav prostorni razmještaj karakterizira i prostor Zabiokovlja te zapadni dio Zagore.

Kninska i Drniška regija ističu se izrazito velikim brojem malih naselja. U Drniškom području postoji čak 29 naselja s manje od 100 stanovnika, što je nešto manje od polovice ukupnog broja takvih naselja. Od tih naselja čak njih pet ima manje od 10 stanovnika. S druge strane, jedino naselje s više od 500 stanovnika je Drniš. Već pri najosnovnijoj analizi demografskih pokazatelja, može se uvidjeti kako je Drniško područje u jako lošoj situaciji. Na Kninskom području nalazi se šest naselja s manje od 100 stanovnika, a to čini četvrtinu svih naselja. Kao što je slučaj s Drnišom, i Knin je daleko najveće naselje u regiji (10 633 stanovnika), te je 10 puta veće od sljedećeg naselja po broju stanovnika. Dakle, na Kninskom i Drniškom području postoji izrazita polariziranost naseljenosti.

Na tematskoj karti koja prikazuje ukupan broj stanovnika po naseljima 1971. primjećuju se promjene u razmještaju stanovništva koje su se dogodile do 2011. godine (sl. 8).

Sl. 8. Broj stanovnika po naseljima Dalmatinske zagore 1971. godine

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. g.: Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972.

Već na prvi pogled uočava se kako je razmještaj stanovništva bio ujednačeniji, tj. bez izrazitih polova naseljenosti u prostoru kakvi su prisutni 2011. godine. Nepravilan razmještaj u pravilu je posljedica neravnomjerne gospodarske razvijenosti (Wertheimer-Baletić, 2005). Jedan od razloga takvog stanja je i činjenica što je Dalmatinska zagora 1971. godine imala 217 072 stanovnika, a 2011. samo 136 057. Dakle, vidljivo je da su periferna naselja, u odnosu na centre naseljenosti, najviše gubila stanovništvo kroz popise. To je i očekivano s obzirom da su u tom razdoblju u ovom prostoru dominirali procesi deruralizacije, urbanizacije i litoralizacije.

7.1. Veličina naselja

Prostor Dalmatinske zagore administrativno je podijeljen na osam Gradova i 25 općina u kojima se nalazi 293 naselja. Na popisu iz 2011. godine ukupan broj stanovnika iznosio je 136 057, a prosječan broj stanovnika po naselju bio je 464. Splitsko-dalmatinska i Šibensko-kninska županija su na istom popisu ukupno imale 564 173 stanovnika. Dakle, Dalmatinska zagora obuhvaćala je 24,11 % stanovništva županija u kojima se nalazi. U isto vrijeme, Dalmatinska zagora prostirala se na 4414,7 km² te to čini 58,7 % teritorija ovih dviju županija. Ovakav nerazmjer posljedica je litoralizacije i iznimne polarizacije između obale i zaleđa. Sukladno tome, nerazmjer će se očitovati i u gustoći naseljenosti.

Tab. 2. Naselja Dalmatinske zagore prema broju stanovnika 1971. godine

Broj stanovnika	Naselja			Stanovništvo		
	Broj	Udio (%)	Kum. (%)	Broj	Udio (%)	Kum. (%)
≤50	0	0,0	0,0	0	0,00	0,0
51-100	4	1,3	1,3	305	0,1	0,1
101-200	20	6,8	8,1	3 081	1,4	1,6
201-500	112	38,2	46,4	37 975	17,4	19,1
501-1000	98	33,4	79,8	68 510	31,5	50,6
1001-2000	46	15,7	95,5	64 324	29,6	80,2
2001-5000	11	3,7	99,3	28 916	13,3	93,6
>5000	2	0,6	100,0	13 961	6,4	100,0
UKUPNO	293	100,0	-	217 072	100,0	-

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. g.: Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972.

Naselja sa 500 do 1000 stanovnika bila su najbrojnija 1971. godine te je njihov udio bio 23,2 %, a u njima je živjelo 25,4 % stanovništva (tab. 2). Udio takvih naselja 2011. godine pao je na 11,9 %, a udio stanovništva na 17,4 %. Broj naselja sa 1000 do 2000 stanovnika 1971. iznosio je 46, a 2011. pao je na 10 naselja.

Situacija sa naseljima koja imaju između 2000 i 5000 stanovnika te onim najvećim naseljima koja imaju više od 5000 stanovnika, najmanje se mijenjala kroz povijest. Naime, broj naselja sa 2000 do 5000 stanovnika se u 40 godina povećao sa 11 na 12, a broj najvećih uopće se nije mijenjao. Ta dva naselja su Sinj sa 11 478 i Knin sa 10 633 stanovnika 2011. godine. To su najveći urbani centri ovog prostora. Udio stanovnika u najvećim gradovima od ukupnog stanovništva od 1971. do 2011. godine povećao se sa 6,4 % na 16,2 %.

Od 293 naselja, 2011. godine 37 naselja imalo je manje od 50 stanovnika (tab. 3). Za usporedbu, 1971. godine nije bilo takvih naselja, ali se u svakom međupopisnom razdoblju taj broj povećao. Iako udio takvih naselja 2011. iznosi 12 %, u njima živi manje od 1 % stanovništva. Rekorder je naselje Nos Kalik sa samo jednim stanovnikom. Većina manjih naselja Dalmatinske zagore pripada raštrkanom tipu. U prostoru se to odlikuje većim brojem zaselaka odnosno patronimičkih skupina. To su naselja koja su dobila ime po dominantnom prezimenu stanovništva koje tamo živi. Takva naselja karakterizira raštrkanost posjeda te zbijenost domova što je posljedica manjka obradivih površina (Matas, 2001). Gušća naseljenost i veća naselja razvila su se u povoljnijim uvjetima uz rubove polja (Friganović, 1979).

Tab. 3. Naselja Dalmatinske zagore prema broju stanovnika 2011. godine

Broj stanovnika	Naselja			Stanovništvo		
	Broj	Udio (%)	Kum. (%)	Broj	Udio (%)	Kum. (%)
≤50	37	12,6	12,6	867	0,6	0,6
51-100	41	13,9	26,6	3 022	2,2	2,9
101-200	66	22,5	49,1	10 098	7,4	10,3
201-500	90	30,7	79,8	29 393	21,6	31,9
501-1000	35	11,9	91,8	23 734	17,4	49,3
1001-2000	10	3,4	95,2	14 120	10,3	59,7
2001-5000	12	4,1	99,3	32 267	23,7	83,4
>5000	2	0,6	100,0	22 111	16,2	100,0
UKUPNO	293	100,0	-	136 057	100,0	-

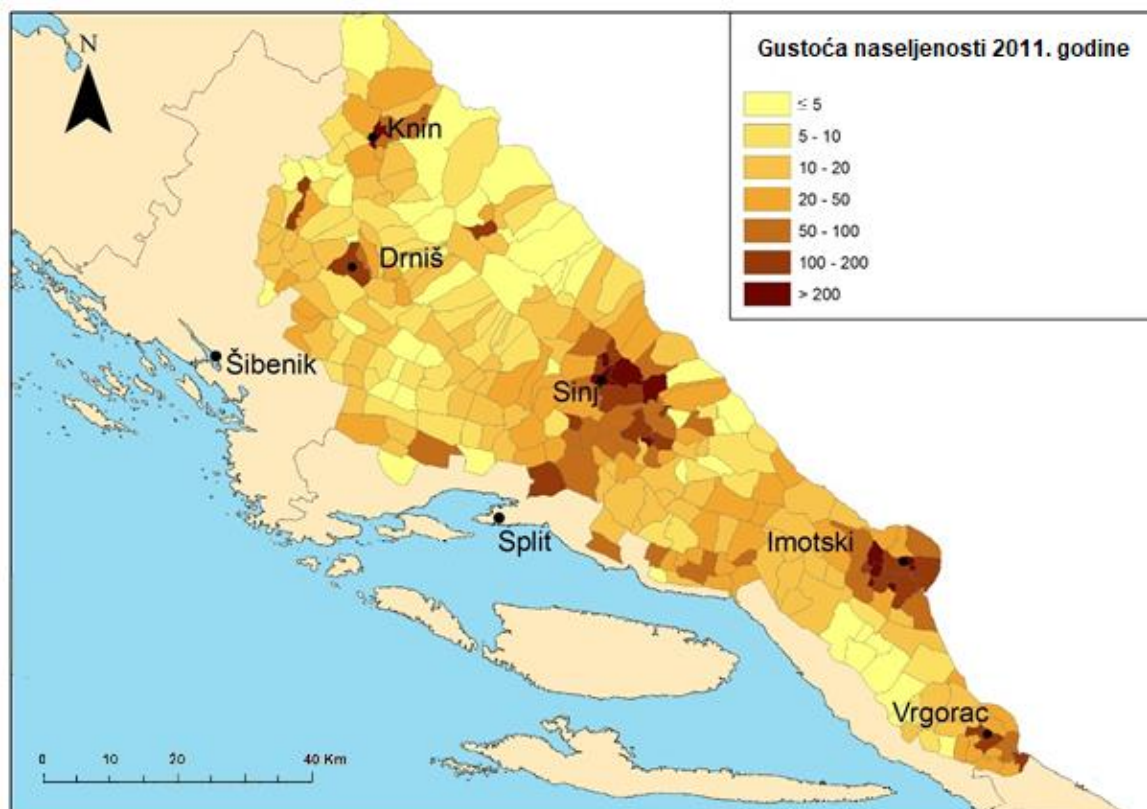
Izvor: Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Naselja u kojima živi od 50 do 100 stanovnika 2011. godine čine 14 % od svih naselja u Dalmatinskoj zagori. U tim naseljima živi nešto više od 2 % stanovništva, a udio takvih naselja rastao je sa svakim popisom te se sa četiri naselja 1971. povećao na 41 naselje 2011. godine. Slična je situacija i s naseljima koja imaju od 100 do 200 stanovnika. Njihov udio se također povećavao od 1971. do 2011. godine. Ukupan broj povećao se sa 20 na 66, a udio sa 6,8 % na 22,3 %. Naselja koja imaju između 200 i 500 stanovnika su kod svakog popisa bila najbrojnija. Njihov udio bio je najveći 1981. godine (41,3 %), a otada je padao te 2011. iznosio 30,7 %.

Iz ovih podataka već se mogu primijetiti određeni demografski trendovi koji su se odvijali u Dalmatinskoj zagori počevši 1971. godine. Udio naselja s manje od 200 stanovnika povećao se sa 8,2 % na 48,1 %, a udio stanovništva u tim naseljima povećao se sa 1,6 % na 10,3 %. Za očekivati je da ukoliko se udio malih naselja znatnije povećava da će doći i do povećanja udjela stanovništva koje živi u takvim naseljima. To ovdje nije slučaj te rast udjela stanovništva u takvim naseljima ne prati rast udjela takvih naselja. U istom vremenskom razdoblju udio naselja s više od 1000 stanovnika pao je sa 20,1 % na 8,2 %, dok je udio stanovnika u tim naseljima neznatno pao. Takvi rezultati govore kako je sve više manjih ruralnih naselja koja sve više demografski propadaju te gube i ono malo stanovništva što je ostalo u njima, dok veća urbana naselja uspijevaju zadržati stanovništvo. Ovi podaci mogu ukazati na trendove, ali za dublju analizu treba koristiti podatke na razini naselja.

7.2. Gustoća naseljenosti

Gustoća naseljenosti jedan je od pokazatelja koji može ukazati na trenutno demografsko stanje i prostorni razmještaj stanovništva u Dalmatinskoj zagori. Ipak, podaci za pojedine administrativne jedinice nisu reprezentativni s obzirom da pojedina ruralna naselja administrativno obuhvaćaju šira područja nego je morfološko područje naselja. Unatoč tome, gustoća naseljenosti može ukazati na pojedine trendove prisutne u prostoru Dalmatinske zagore. Prosječna gustoća naseljenosti na prostoru Dalmatinske zagore je 30,8 stan./km². Republika Hrvatska je 2011. godine imala prosječnu gustoću od 75,8 stan./km².

Sl. 9. Gustoća naseljenosti u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Većim dijelom područja s najvišom gustoćom poklapaju se sa centrima naseljenosti (sl. 9). Prednjače gradovi Knin, Sinj, Imotski i Trilj sa više od 1000 stan./km². To su izrazito urbanizirana područja čija službena površina većinom zauzima samo gradsko središte. Gradovi Drniš, Knin i Vrgorac ističu se nadprosječnom gustoćom naseljenosti, ali je za razliku od drugih upravnih gradova, takav pokazatelj vezan samo za centralno naselje. U tim slučajevima opadanje gustoće naseljenosti opaža se već u geografski bliskim naseljima. Kod naselja Sinj i Imotski uočava se šire suburbano područje oko centralnog naselja gdje gustoća naseljenosti ostaje visoka unatoč udaljavanju od centralnog naselja. Ti su se gradovi fizionomski i funkcionalno stopili s okolnim naseljima koja su postala integralni dijelovi gradskog područja, ali se usprkos tome statistički izdvajaju zasebno kao naselja. Naselja Brnaze i Glavice dijelovi su sinjske aglomeracije, dok su Donji Vinjani i Glavina Donja dijelovi imotske konurbacije (Glamuzina, Glamuzina i Šiljeg, 2009). U Imotskom području postoji čak 12 naselja u blizini Imotskog koje imaju gustoću veću od 100 stan./km². U slučaju sinjskog područja, uočava se veći areal gdje je gustoća naseljenosti iznadprosječna. To je prostor između Splita i Sinja koji su glavni centri na obali, odnosno u zaleđu. Zbog toga ne

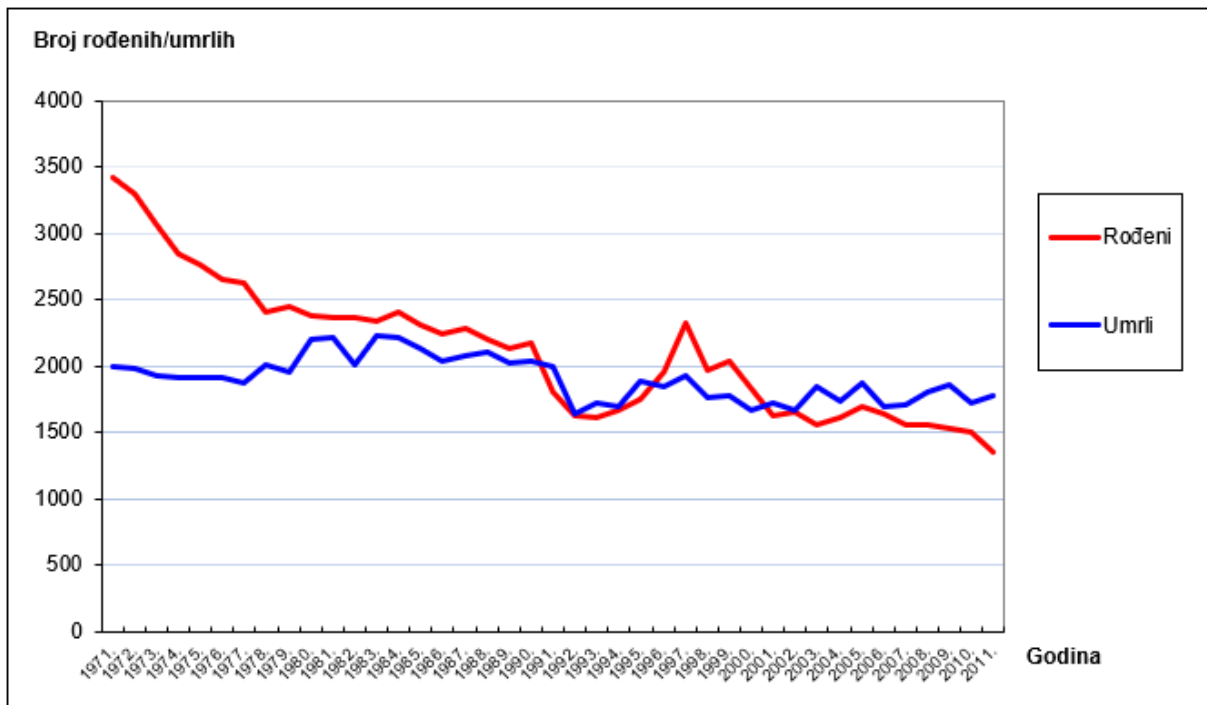
čudi što su ovakvi pokazatelji zabilježeni upravo na prometnom koridoru koji povezuje ova dva grada. Jednim dijelom to je i područje Zagore, odnosno općina Dugopolje, Muć i Klis. Taj prostor Vresk (1998) ističe kao suburbanu gravitacijsku zonu Splita.

8. Prirodno kretanje stanovništva

Prirodna promjena je, uz migracije, glavna sastavnica ukupnog kretanja stanovništva. Pod prirodnom promjenom podrazumijeva se kretanje stanovništva temeljeno na natalitetu i mortalitetu, odnosno broju rođenih i umrlih. Ukoliko je natalitet u određenom razdoblju viši od mortaliteta, u tom slučaju je prirodna promjena pozitivna, a ako je natalitet niži od mortaliteta, tada je prirodna promjena negativna. Kako je prirodna promjena jedna od glavnih sastavnica stanovništva, iznimno je važno analizirati kako se mijenjala kroz povijest te na koji način i kojim intenzitetom utječe na promjenu ukupnog broja stanovnika. Za razliku od migracija, može se precizno izračunati kakva je bila prirodna promjena u određenom razdoblju, a samim time i njezin utjecaj na ukupno kretanje stanovništva.

Na samom početku analize prirodne promjene dijagramom će se prikazati ukupno kretanje broja rođenih i umrlih na području Dalmatinske zagore za vremensko razdoblje od 1971. – 2011. godine. Zatim će se usporediti kretanje prirodne promjene na razini svih regija na bazi stopa, te pokazatelje na razini Dalmatinske zagore usporediti sa onima na razini RH. Dijagramom rasipanja bit će prikazane prosječne stope nataliteta i mortaliteta na razini naselja za 1971. i 2011. godinu, a isto tako će se prirodna promjena prikazati tematskim kartama za iste godine.

Ukupan broj rođenih i umrlih na području Dalmatinske zagore izračunat je zbrajanjem vrijednosti za svako od 293 naselja u 40-godišnjem vremenskom obuhvatu istraživanja. Ovi podaci predstavljaju osnovnu sliku kretanja sastavnica prirodne promjene kroz povijest koja nam služi kako bi već u početku primijetili određene trendove te ih lakše primijenili pri daljnjoj analizi na nižim razinama. U daljnjoj analizi će se pri usporedbi, umjesto apsolutnih brojeva, koristiti stope, odnosno standardizirane vrijednosti koje su prikazane na bazi od 1000 stanovnika.

Sl. 10. Ukupan broj rođenih i umrlih u Dalmatinskoj zagori 1971. - 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Na dijagramu (sl. 10) možemo primijetiti kako je ukupan broj umrlih na godišnjoj razini jako malo varirao u 40 godina iako se u tom razdoblju ukupan broj stanovnika smanjio za oko 80 000. Posljedica je to starenja stanovništva, odnosno činjenice kako se kontingent starog stanovništva izrazito povećavao s vremenom.

Broj rođenih na godišnjoj razini puno više varira te je tako najviše rođenih bilo upravo 1971. (3416), a najmanje 2011. godine (1350), odnosno na samom početku i kraju vremenskog obuhvata istraživanja. Dakako, te brojke treba promatrati uzimajući u obzir ukupan broj stanovnika. Ipak, kretanje broja rođenih nije se linearno smanjivalo već su postojala određena razdoblja kad je broj rođenih rastao iz godine u godinu. Broj rođenih smanjivao se do 1991. godine kada se zbog Domovinskog rata i njegovih posljedica uviđa izrazito smanjenje. Uz rat kao iznenađan faktor, na smanjenje nataliteta utječu i nastavljena emigracija zrelog stanovništva te ulazak u fertilno doba manje brojnih dobnih skupina (Wertheimer-Baletić, 1997 prema Nejašmić, 2014). I na područjima koja nisu izravno zahvaćena ratom, među stanovništvom se javlja depresivni mentalitet pa se stoga sve manje parova odlučuje na reprodukciju (Akrap, 1994). Jednim dijelom to je posljedica nepotpunih podataka vitalne statistike za područja zahvaćena ratom.

Počevši sa 1993. godinom, broj rođenih počinje polagano rasti te dostiže vrijednost od 2327 rođenih 1997. godine. U tom razdoblju, točnije od 1996. do 2001. zabilježena je pozitivna

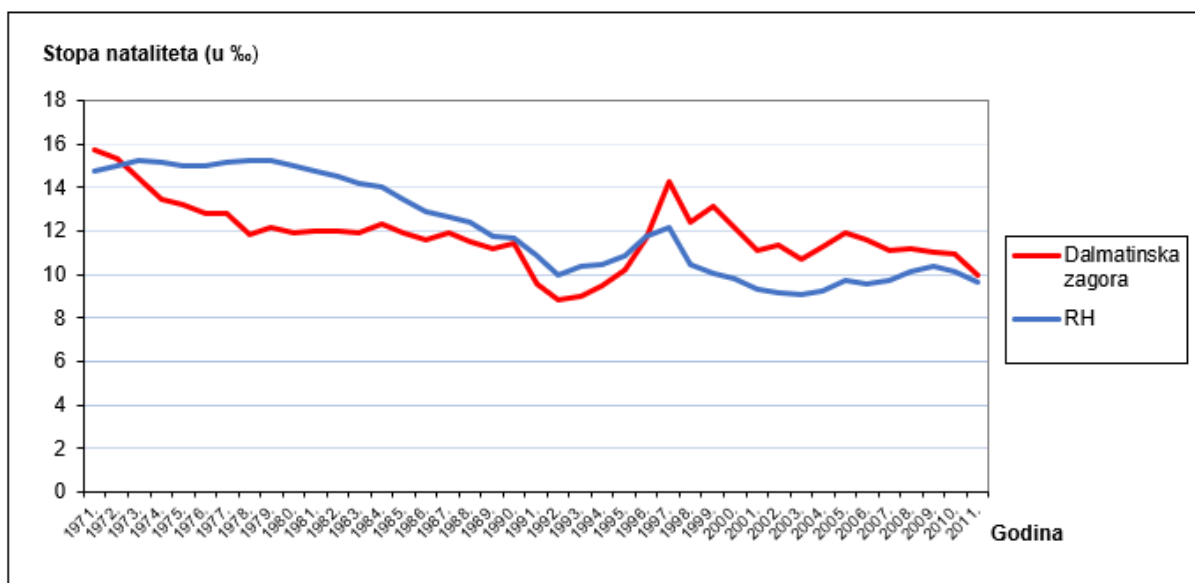
prirodna promjena, nakon što je ista zadnji put zabilježena 1990. godine. U zadnjem je međupopisnom razdoblju broj rođenih konstantno bio manji od broja umrlih. Zabrinjavajući je podatak da je upravo sa zadnjom godinom, koju uključuje ovo istraživanje, zabilježen i najmanji broj rođenih uz stabilni broj umrlih na godišnjoj razini. Kao jedna od glavnih sastavnica stanovništva, ovakva demografska situacija vezana za prirodno kretanje stanovništva ne nudi dobre prognoze za budućnost.

Usporedbom stopa nataliteta i mortaliteta Dalmatinske zagore sa stopama koje su zabilježene u RH u istom razdoblju dolazimo do nekih konkretnijih zaključaka i odnosa. Opće stope nataliteta i mortaliteta izračunate su iz podataka vitalne statistike tako da su zbrojeni podaci rođenih/umrlih za svako naselje Dalmatinske zagore za pojedinu godinu, te zatim podijeljeni s ukupnim brojem stanovnika za pojedinu godinu. Da bi se rezultat prikazao u promilima, taj koeficijent je pomnožen s tisuću. Istom formulom su izračunate opće stope za RH.

S obzirom da ne postoje podaci o ukupnom broju stanovnika za svaku godinu, već samo za popisne godine, broj stanovnika je za te godine procijenjen. Korištena je linearna metoda pretpostavke, tako da bi se izračunala razlika između popisa te zatim i pretpostavljena razlika za svaku pojedinu godinu. Takvi podaci korišteni su pri računanju unatoč svjesnosti autora o negativnim stranama takve metode pretpostavke. Ukoliko bi se za ukupan broj stanovnika koristili samo službeni podaci iz popisa, došlo bi do još veće diskrepancije među stopama, a i netočnosti. Tada bi se primjerice za računanje stopa nataliteta 1979. godine koristio ukupan broj stanovnika iz 1971. S obzirom da je već poznato kako se broj stanovnika među popisima smanjivao, broj stanovnika iz 1971. ne odražava stvarni broj stanovnika 1979. godine. Zbog toga se pribjeglo procjeni ukupnog broja stanovnika za svaku godinu s ciljem prikazivanja što realnijih rezultata.

8.1. Natalitet

S obzirom da su opće stope nataliteta i mortaliteta pokazatelji koji se prikazuju na 1000 stanovnika, mogu se izravno usporediti stope za Dalmatinsku zagoru i RH. Za početak će se usporediti opće stope nataliteta (sl. 11).

Sl. 11. Kretanje stopa nataliteta Dalmatinske zagore i RH 1971. – 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Na samom početku vremenskog obuhvata istraživanja, Dalmatinska zagora imala je neznatno veću stopu nataliteta, a situacija se promijenila već 1973. godine kada je viša stopa zabilježena u RH. Ovakve više vrijednosti stopa u 70-im godinama posljedica su ulaska u fertilnu dob generacija rođenih u *baby boom* razdoblju nakon Drugog svjetskog rata (Akrap, 1994). Najveća razlika u stopama zabilježena je 1978. godine kada je na razini RH stopa natalitet bila 15,2 ‰, a u Dalmatinskoj zagori 11,8 ‰. U oba se slučaja stopa nataliteta snižavala, ali drukčijim intenzitetima. Konstantno smanjenje nataliteta s vremenom u Dalmatinskoj zagori nije posljedica poboljšanih životnih uvjeta i promjena u gospodarskoj strukturi već intenzivnih migracija fertilnog stanovništva zbog čega je došlo do poremećaja u dobnoj i spolnoj strukturi, a samim time i smanjivanja nataliteta (Matas, 1985). Naime, dolazi do manjka ženskog stanovništva u fertilnim skupinama čime dolazi do *prisilnog celibata*. Natalitet se snižava i zbog migracija stanovništva u urbane krajeve pri kojima se mijenja socijalno okruženje i napušta se tradicijski način življenja koji uvjetuje visoku rodnost (Nejašmić, 2012).

Dok je u Dalmatinskoj zagori stopa nataliteta opadala te je u 10-godišnjem razdoblju pala za 25 ‰, na razini RH je uz male varijacije u istom vremenskom razdoblju bilježila vrijednosti od oko 15 ‰. Nakon 1980. godine stopa nataliteta u RH konstantno bilježi godišnji pad sve do 1991. kad je iznosila 9,9 ‰. U Dalmatinskoj zagori je najniža stopa nataliteta zabilježena 1992. i iznosila je 8,8 ‰. Takvi podaci su razumljivi ukoliko uzmemo u obzir da je to vrijeme

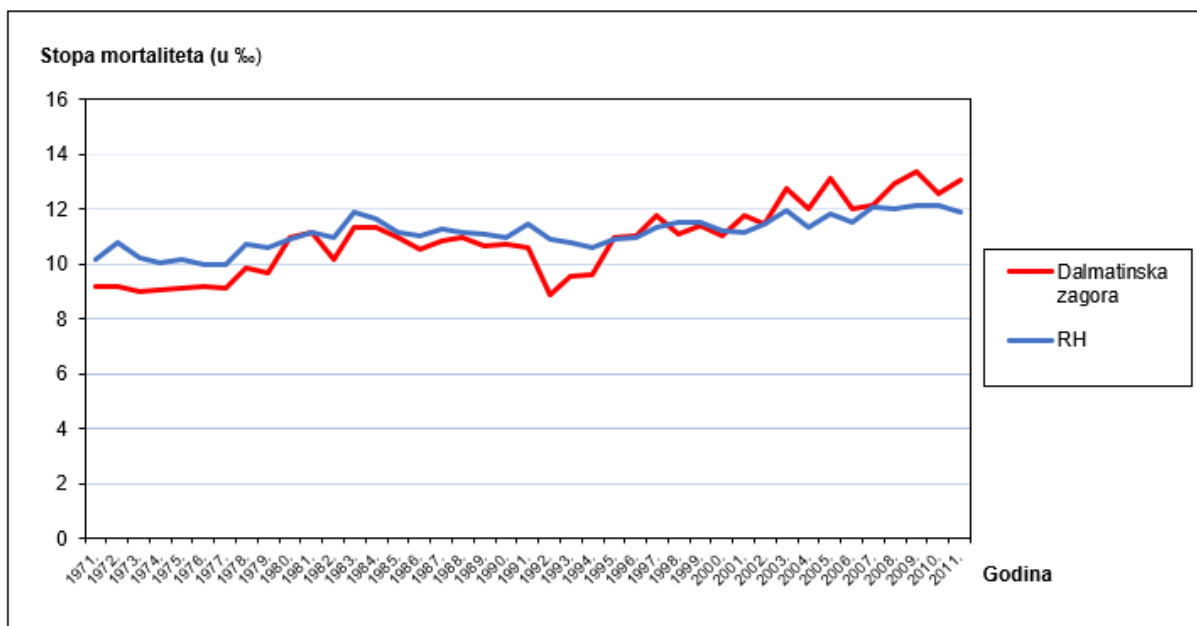
Domovinskog rata, koji je itekako utjecao na demografsku sliku RH, ali i Dalmatinske zagore.

Nadalje, završetkom rata povećale su se stope nataliteta te je u slučaju RH stopa rasla do 12,2 ‰ 1997. godine, a u Dalmatinskoj zagori čak do 14,2 ‰ iste godine. Takva vrijednost stope nataliteta, uz pretpostavku stabilne stope mortaliteta oko 12 ‰, osigurava jednostavnu reprodukciju stanovništva (Bašić, Nejašmić i Toskić, 2008). Ujedno je i te godine, prvi put nakon 1972. godine u Dalmatinskoj zagori zabilježena iznadprosječna stopa nataliteta u usporedbi s RH. Takav trend nastavljen je do 2011., a razlike u stopama kretale su se između 2 i 3 promila. Prema podacima najrecentnijih godina ta se razlika ipak smanjivala te više nije tako izrazita. Na stope nataliteta u novijem razdoblju utječu i neki novonastali faktori poput tzv. *socijalnog steriliteta* (Nejašmić, 2012). Taj pojam podrazumijeva skup vrijednosti vezanih uz nestabilnost i rastave braka, širenja celibata i odgađanja rođenja djece zbog drugih ciljeva (Wertheimer-Baletić, 1999). Više stope nataliteta Dalmatinske zagore u posljednjem međupopisnom razdoblju jednim su dijelom posljedica fiktivnog doseljavanja stanovništva iz BiH u pograničnim krajevima. O tom problemu će se više govoriti kada se budu analizirali podaci na razini regija.

Velik utjecaj na stope nataliteta ima i nepovoljni dobni sastav stanovništva, odnosno mali udio fertilnog stanovništva. Manjak fertilnog stanovništva posebno je zabrinjavajući obzirom da se radi o strukturnom problemu koji se ne može riješiti pronatalitetnim mjerama (Nejašmić, 2012). Unutrašnjost krškog područja (uključujući i područje Dalmatinske zagore) ima izrazito visoki standardizirani natalitet (natalitet u hipotetičkim uvjetima). Taj pokazatelj nam govori o utjecaju nepovoljne dobne strukture na opće stope nataliteta i tradicionalnoj plodnosti ovog ruralnog kraja koja u stvarnosti nema puno učinka (Bašić, Nejašmić i Toskić, 2008).

8.2. Mortalitet

Opća stopa mortaliteta, odnosno broj umrlih na 1000 rođenih, na početku istraživanja bila je značajno niža od stope nataliteta. Hrvatska je demografsku tranziciju u smislu mortaliteta završila upravo 70-ih godina prošlog stoljeća. To znači da su stope mortaliteta postale stabilne i sa visokih vrijednosti od 40 - 50 umrlih na 1000 stanovnika pale na vrijednosti 9 - 12 umrlih (Akrap, 1994). Završetak tog procesa vidi se i na primjeru Dalmatinske zagore gdje demografsku tranziciju nije pratio odgovarajući gospodarski i društveni razvoj.

Sl. 12. Kretanje stopa mortaliteta Dalmatinske zagore i RH 1971. – 2011. godine

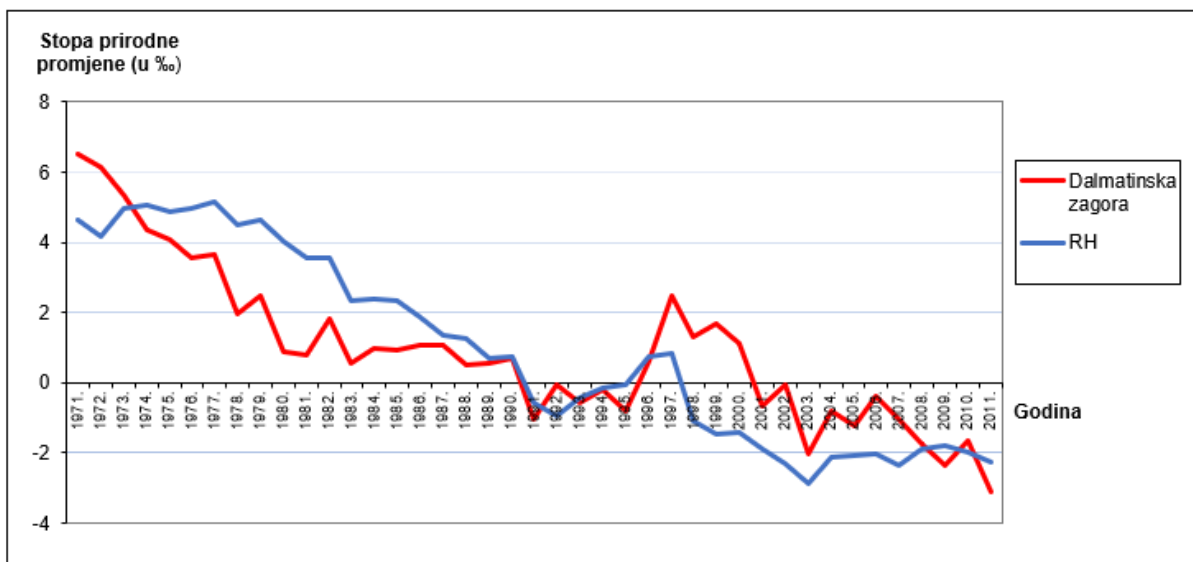
Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Do 1980. godine stopa mortaliteta u Dalmatinskoj zagori bila je niža za oko 1 % od prosjeka RH što je posljedica povoljnijeg dobnog sastava u tom razdoblju. Primjećuje se kako je mortalitet na razini RH manje varirao na godišnjoj razini, što je i karakteristično za veće populacije. U sljedećem međupopisnom razdoblju nastavlja se sličan trend te je stopa mortaliteta još uvijek nešto niža u Dalmatinskoj zagori. Između 1990. i 1995. godine na području Dalmatinske zagore primjećuje se poprilično drastičan pad mortaliteta, što je možebitna posljedica nepotpune vitalne statistike. Nadalje, stopa mortaliteta povećavala se u oba slučaja, a intenzivnije u slučaju Dalmatinske zagore gdje je 2011. godine iznosila 13 %. U slučaju RH, stopa mortaliteta je u recentnijem razdoblju bila stabilnija te se kretala oko 12 %. Počevši sa 2004. godinom stopa mortaliteta je u Dalmatinskoj zagori postala viša nego ona u RH što je posljedica povećanja broja starog stanovništva.

8.3. Stope prirodne promjene

Što se tiče prirodne promjene, odnosno razlike u stopama nataliteta i mortaliteta, u oba je slučaja negativna prirodna promjena po prvi put zabilježena 1991., a primjećuje se izraziti trend smanjivanja stope počevši od 1971. godine. Do tada su stope prirodne promjene bilježile vrijednosti do 6,5 % u Dalmatinskoj zagori, te 5,1 % u RH. U slučaju Dalmatinske

zagore trend smanjivanja tekao je linearno te je već 1980. godine stopa prirodne promjene bila ispod 1 %, a do 1991., kada postaje negativna, nije izuzetno varirala. Za razliku od Dalmatinske zagore, prirodna promjena u RH je do 1980. bilježila stabilne pozitivne vrijednosti koje su se kretale između 4 i 5 promila.

Sl. 13. Kretanje stopa prirodne promjene Dalmatinske zagore i RH 1971. – 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Zatim slijedi razdoblje kada se stopa smanjuje svake godine te 1991. prelazi u negativnu vrijednost od -0,5 %. Za vrijeme Domovinskog rata 1991. – 1995. prirodna promjena je očekivano bila negativna u obje prostorne jedinice, a neki znakovi oporavka vide se već 1996. godine kada se bilježe blago pozitivne vrijednosti. Nakon toga slijedi razdoblje oporavka kada se bilježe pozitivne stope prirodne promjene. U slučaju Dalmatinske zagore to razdoblje traje do 2000., a u RH samo do 1997. godine. Naime, već 1998. prirodna promjena u RH postaje negativna te linearno pada sve do 2003. godine kada se bilježi najniža vrijednost prirodne promjene u vremenskom obuhvatu istraživanja (-2,8 ‰). Nadalje se nastavlja trend negativne prirodne promjene. U slučaju Dalmatinske zagore, između 2000. i 2007. stopa prirodne promjene također je negativna svake godine, ali sa povoljnijim vrijednostima nego što je prosjek RH. Počevši sa 2008. započinje trend izuzetnog smanjivanja stope prirodne promjene koja 2011. godine bilježi najnižu vrijednost (-3,1 ‰) u Dalmatinskoj zagori.

Dakle, sa dijagrama općih stopa nataliteta (sl. 11) i mortaliteta (sl. 12) za Dalmatinsku zagoru i RH mogu se primijetiti osnovne razlike u trendovima i kretanjima za vrijeme vremenskog

obuhvata istraživanja. Što se tiče stopa nataliteta, one su se generalno u oba slučaja snižavale, a minimalne vrijednosti dosegle su za vrijeme ranih 90-tih godina. Nakon rata zabilježen je blagi porast stopa nataliteta, a početkom 2000-tih stagnacija s tendencijom opadanja. Što se tiče razlika između Dalmatinske zagore i prosjeka RH, stope nataliteta bile su ispod prosjeka RH počevši od 1973. pa sve do 1997. godine kada postaju iznadprosječne sve do kraja vremenskog obuhvata istraživanja.

Stope mortaliteta manje su varirale kroz godine, ali je prisutna blaga tendencija rasta kroz promatrano vremensko razdoblje. Stope mortaliteta u Dalmatinskoj zagori sve do 1995. bile su ispod prosjeka RH, a nakon toga se, uz iznimke pojedinih godina, povećavaju iznad prosjeka. Razlika između mortaliteta istraživanog područja i RH ipak nije toliko izrazita kao u slučaju nataliteta, već se kretala 1 - 2 promila.

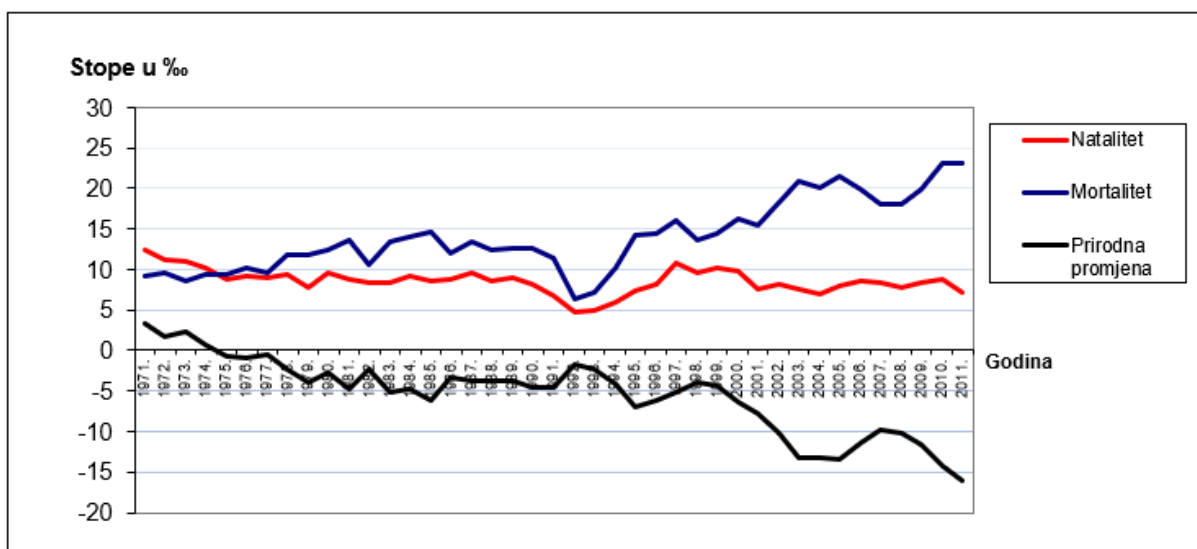
S obzirom na razlike u stopama nataliteta i mortaliteta, prisutna je i razlika u stopama prirodne promjene. Kao što je slučaj i s natalitetom, stope prirodne promjene su od 1971. imale tendenciju pada. U usporedbi s prosjekom RH, stope prirodne promjene su se u Dalmatinskoj zagori smanjivale jačim intenzitetom te su bile ispod prosjeka RH već 1973. godine. Takva demografska situacija trajala je sve do 1991. godine kada je zabilježena iznadprosječna stopa. Također, 1991. označava godinu kada stope prirodne promjene poprimaju negativne vrijednosti, posebice u slučaju prosjeka RH. Stope prirodne promjene u zadnjem međupopisnom razdoblju su u Dalmatinskoj zagori također nastavile biti negativne, ali ipak nešto više od prosjeka RH.

8.4. Regionalne razlike prirodnog kretanja stanovništva Dalmatinske zagore

Obzirom da se u ovom radu željelo ukazati na regionalne razlike, pa čak i na one na razini naselja u slučajevima gdje je to moguće, kretanje stopa nataliteta i mortaliteta te prirodne promjene izračunato je za sve regije Dalmatinske zagore. Kao i u slučaju izračunavanja stopa za cijelo područje Dalmatinske zagore, ukupan broj stanovništva za godine između popisa je procijenjen.

Drniška regija ističe se po najlošijim pokazateljima nataliteta i mortaliteta kroz vremenski obuhvat istraživanja (sl. 14). Već 1975. godine stope prirodne promjene postale su negativne, a s vremenom se stanje sve više pogoršavalo. Stopa nataliteta je već 70-ih godina bilježila najmanje vrijednosti u usporedbi s drugim regijama, a 1975. pada ispod 10 ‰. Nadalje je veći pad zabilježen samo za vrijeme Domovinskog rata, nakon kojeg započinje lagani rast nataliteta što je karakteristika i cijele Dalmatinske zagore. Počevši sa 2001.

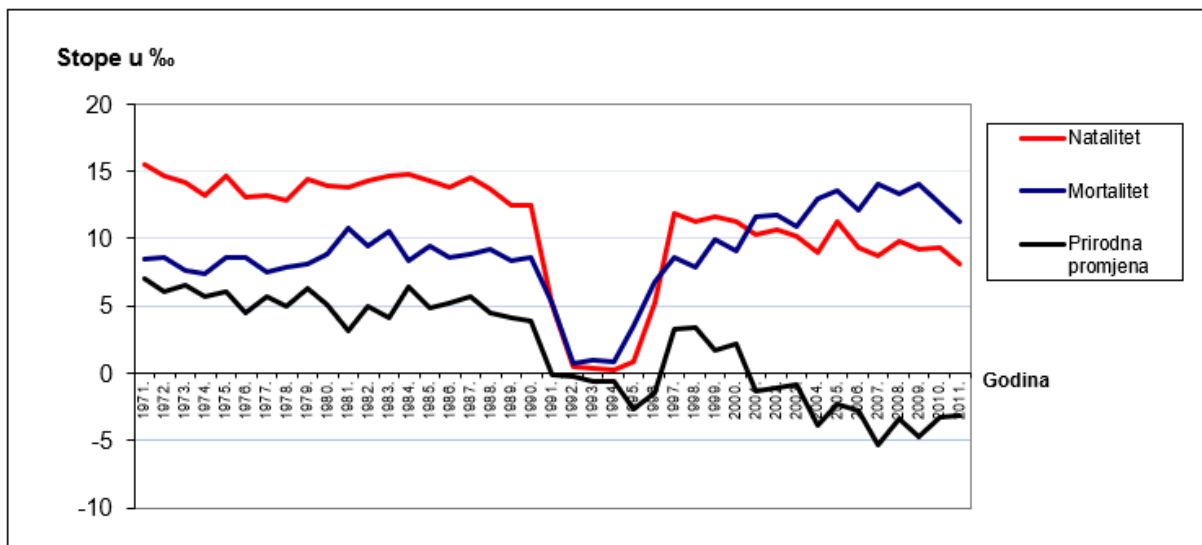
godinom stopa nataliteta pada, nakon čega započinje stagnacija koja kulminira 2011. kad je stopa nataliteta iznosila zabrinjavajućih 7,1 ‰.

Sl. 14. Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Drniškoj regiji 1971. – 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Stope mortaliteta u Drniškoj regiji bilježe daleko najviše vrijednosti na području Dalmatinske zagore, a posebno je zabrinjavajući recentni trend povećavanja koji je započeo 1993. te je nastavljen sve do 2011. godine. Od 1986. pa sve do 1998. godine razlika između mortaliteta i nataliteta bila je konstantna i kretala se 3 - 4 ‰, a nakon toga stopa mortaliteta ubrzano raste. Granicu stope mortaliteta od 20 ‰ Drniška regija je prvi put zabilježila 2003. godine, a najviše vrijednosti u zadnje dvije godine istraživanja, kada je stopa mortaliteta prešla 23 ‰. Posljedica je to ostarjele populacije i najvišeg udjela starog stanovništva od svih regija Dalmatinske zagore.

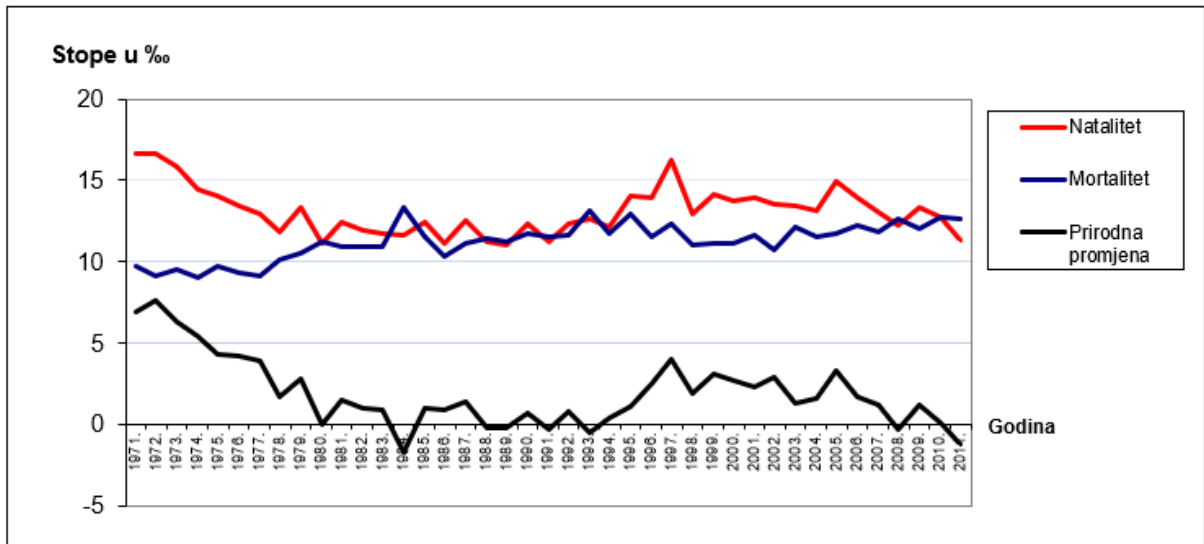

Sl. 15. Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Kninskoj regiji 1971. – 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Za početak treba napomenuti kako vitalna statistika naselja Kninske regije u razdoblju 1991.-1995. nije potpuna te ju treba oprezno koristiti. Stope nataliteta i mortaliteta su od početka istraživanja bile stabilne, sve do početka 90-ih godina, kada se može primijetiti manjkavost podataka. Stope nataliteta kretale su se između 13 – 15 ‰, a stope mortaliteta 8 - 11 ‰, dakle i sama prirodna promjena je bila niska, ali stabilna. Stope se normaliziraju 1997., kada se bilježe vrijednosti slične onima prije rata. Taj trend prisutan je do 2001. godine kada stope mortaliteta postaju više od nataliteta. Prirodna promjena je dakle negativna, u vrijednosti 3 - 5 ‰. Treba napomenuti kako su stope nataliteta i mortaliteta, iako u recentno vrijeme nepovoljne, ipak neusporedivo povoljnije nego u Drniškoj regiji.

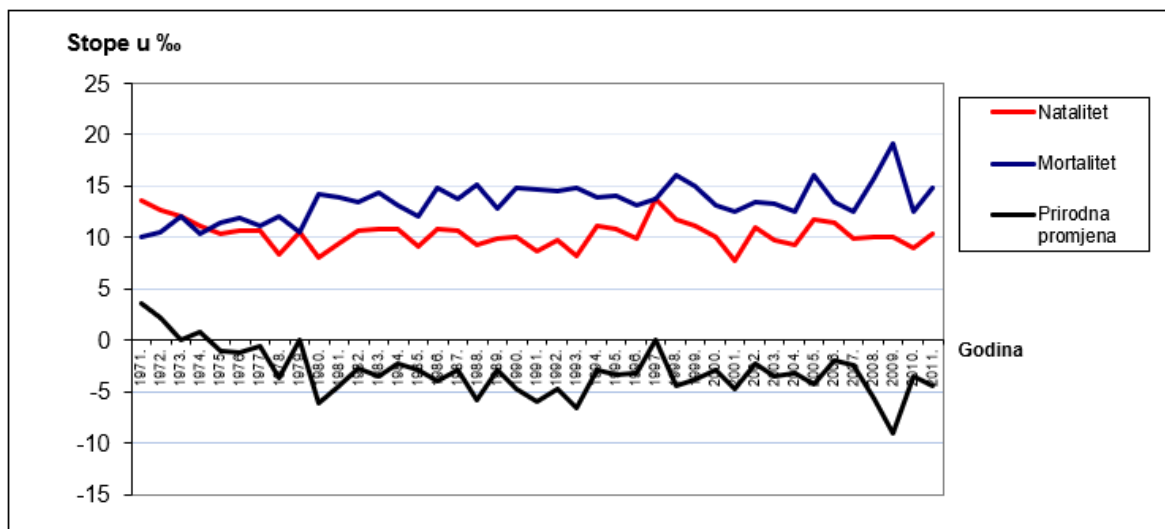
Imotska regija se već na prvi pogled izdvaja po svojim pozitivnim podacima biološkog kretanja stanovništva (sl. 16). Do 1980. prirodna promjena smanjivala se što je bio rezultat smanjivanja stope nataliteta koja je sa visokih 16 ‰ pala na razinu 11 - 13 ‰, a u istom razdoblju se povećala i stopa mortaliteta, ali u manjim vrijednostima. U sljedećem međupopisnom razdoblju te razdoblju Domovinskog rata stope su manje varirale te je rezultat toga bila stopa prirodne promjene koja je često mijenjala predznake, ali nije bilježila velike vrijednosti. Kao i kod drugih regija, 1997. godine zabilježen je izniman rast nataliteta, što je za posljedicu imalo povećanje stopa prirodne promjene s obzirom da je stopa mortaliteta ostala ista.

Sl. 16. Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Imotskoj regiji 1971. – 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Razlog takvog povećanja nataliteta treba tražiti u doseljavanju roditelja iz susjedne BiH zbog ostvarivanja roditeljskih prava (Bašić, Nejašmić i Toskić, 2008) te prestanku ratnih zbivanja. Stopa prirodne promjene je do 2007. ostala pozitivna uz vrijednosti 1 – 3 ‰. U najrecentnijim godinama, prirodna promjena smanjila se kao posljedica pada nataliteta. Ipak, u usporedbi s drugim regijama, Imotska regija je bilježila najpovoljnije recentne stope prirodne promjene, iako su u pojedinim godinama bile negativne.

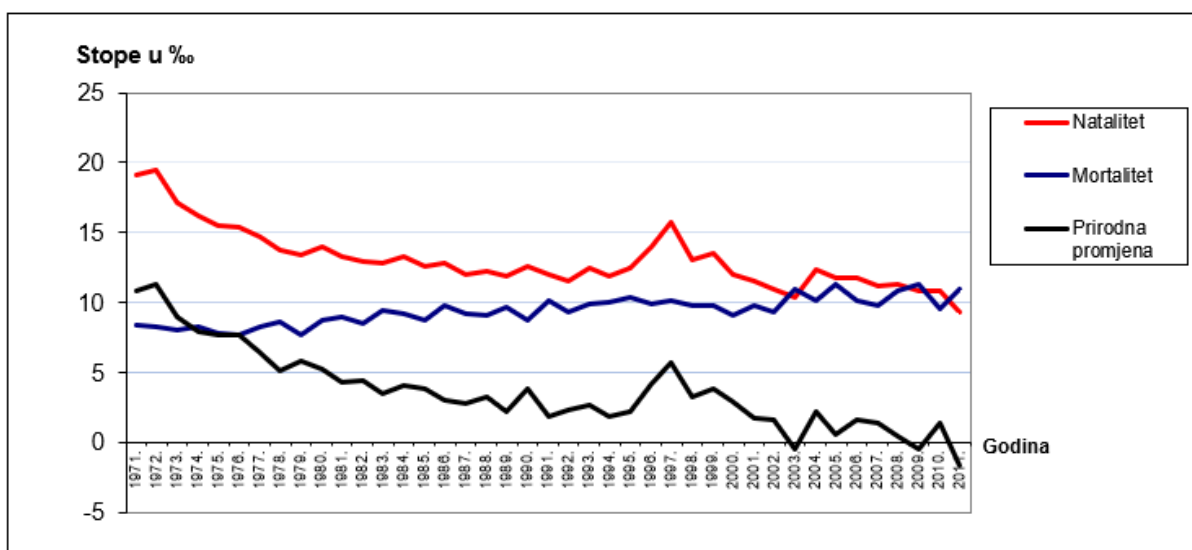

Sl. 17. Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Omiškoj zagori 1971. – 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Omiška zagora zabilježila je negativne stope prirodne promjene već 1975. godine. Od tada su stope bile negativne svake godine, osim 1997. kada je stopa prirodne promjene bila 0, odnosno rođen je i umro isti broj osoba, što je za područje konstantne negativne prirodne promjene iznenađujuće. Zanimljivo je kako je i u slučaju drugih regija, 1997. označavala godinu povećanja stope nataliteta. Ipak, nakon 1997. godine nastavlja se razdoblje negativne prirodne promjene koje kulminira 2009. kada je stopa prirodne promjene iznosila čak -9,1 %. Dakle, i u slučaju Omiške zagore prirodna promjena je već desetljećima negativna s tendencijom rasta u najrecentnijim razdobljima vremenskog obuhvata istraživanja.

Sinjska regija ističe se po najvećem apsolutnom broju rođenih i umrlih, što je i sukladno s činjenicom da ima najveći broj stanovnika među regijama (sl. 18.). Osim apsolutnih brojeva, ističe se najvišim stopama nataliteta i najnižim stopama mortaliteta u 70-im godinama. Stope nataliteta kretale su se 19 – 14 ‰ s tendencijom pada. Unatoč padu, Sinjska regija se i 80-ih godina isticala po stopama nataliteta koje su se kretale oko 13 ‰.

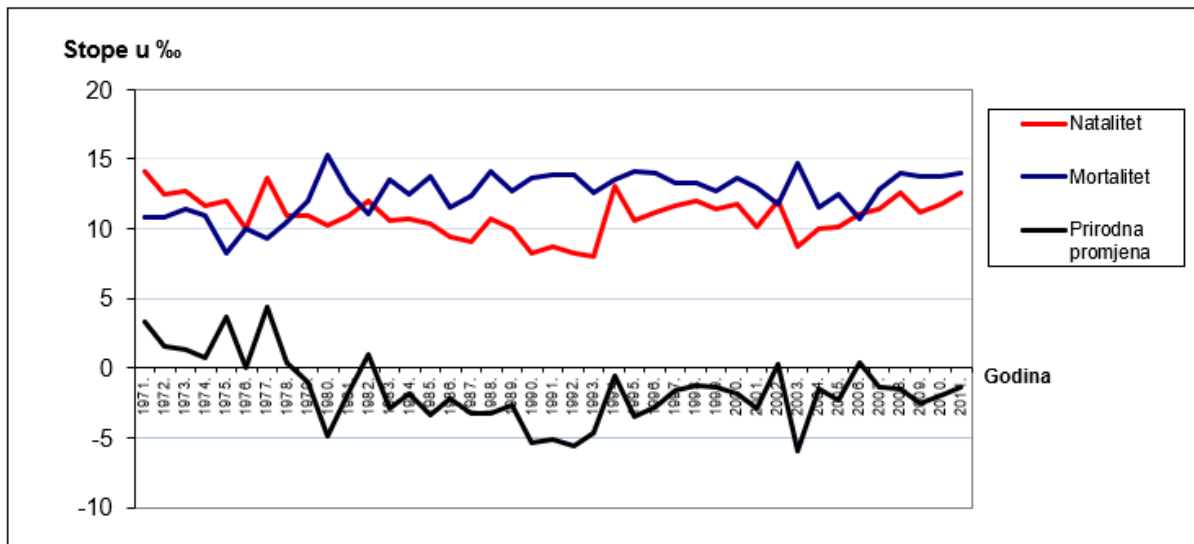
Sl. 18. Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Sinjskoj regiji 1971. – 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Stope mortaliteta su od 70-ih godina rasle laganim intenzitetom te su se povećale s prosječno 8 ‰ na 10 ‰. Za razliku od drugih regija, smanjenje tijekom Domovinskog rata nije primjetno na dijagramu Sinjske regije, već su stope ostale stabilne. S druge strane, povećanje stope nataliteta 1997. godine karakteristično je i za Sinjsku regiju. Nakon toga slijedi pad nataliteta te je 2003. po prvi put zabilježena negativna stopa prirodne promjene. Već sljedeće godine stopa nataliteta nakratko se oporavila, ali je nadalje uslijedio pad koji kulminira 2011.

godine kada je stopa nataliteta prvi put pala ispod 10 ‰, a stopa prirodne promjene zabilježila najnižu vrijednost (-1,5 ‰). Dakle, Sinjska regija je najvećim dijelom vremenskog obuhvata istraživanja imala najviše stope prirodne promjene u Dalmatinskoj zagori. Već početkom 2000-ih se primjećuju negativni trendovi koji se posebice ističu na samom kraju vremenskog obuhvata istraživanja.

Zagora se ističe po mnogobrojnim razdobljima promjene stopa prirodne promjene (sl.19). Na početku 70-ih godina je stopa prirodne promjene bila pozitivna, ali niska. Zatim slijedi kratko razdoblje u kojem se stopa prirodne promjene smanjila do -4,9 ‰. Već na samom početku vremenskog obuhvata istraživanja primjećuju se izrazite promjene u stopama nataliteta i mortaliteta između pojedinih godina. Tako je u razdoblju od četiri godine stopa prirodne promjene sa 4,3 ‰ pala na -4,9 ‰. Od 1983. godine stope prirodne promjene su bile negativne, osim u slučaju–dvije godine kada je stopa bila blago pozitivna. Stope mortaliteta su se od 1980. pa do kraja istraživanja kretale od 12 ‰ do 15 ‰, a stope nataliteta su u pojedinim godinama bilježile i iznimno niske vrijednosti, poput 1993. i 2003. (8 ‰). Ipak, od 2009. stope nataliteta su rastle, a mortaliteta stagnirale, iako je prirodna promjena još uvijek bila negativna.

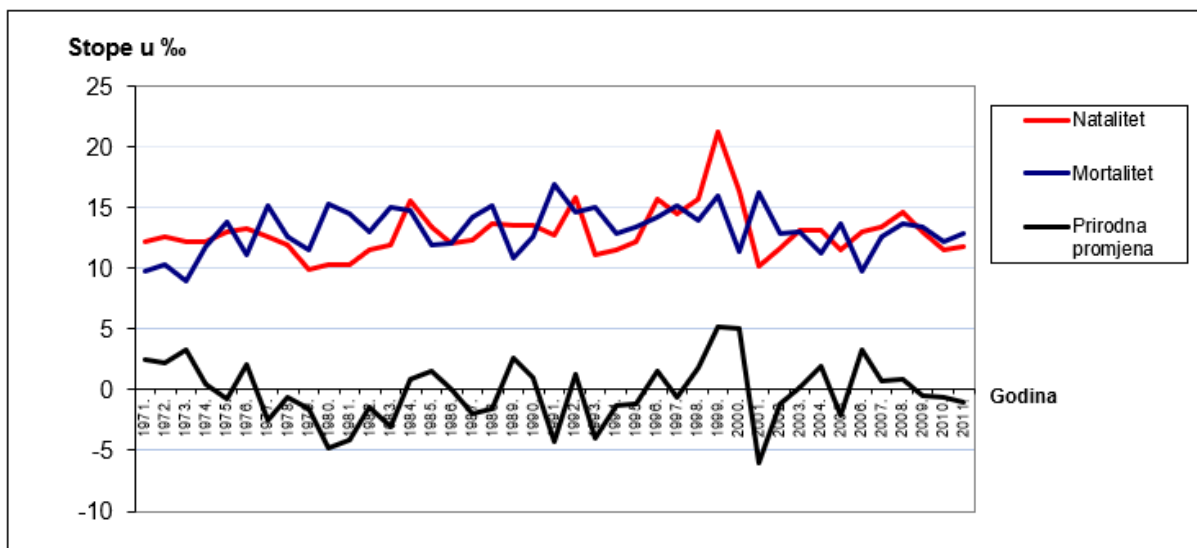

Sl. 19. Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Zagori 1971. – 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Vrgoračka regija (sl. 20) je slična Zagori po vrijednostima koje su stope nataliteta i mortaliteta bilježile, kao i po izrazitom variranju stope prirodne promjene. Kroz 70-te i 80-

te izmjenjuju se razdoblja u kojima stopa prirodne promjene izrazito varira. Stope nataliteta kretale su se oko prosjeka Dalmatinske zagore te su iznosile 12 – 14 ‰, a stope mortaliteta 9 – 15 ‰. Takva raspodjela karakteristična je za Vrgoračku regije pošto su stope mortaliteta imale više varijacija od nataliteta, a to nije slučaj u drugim regijama.

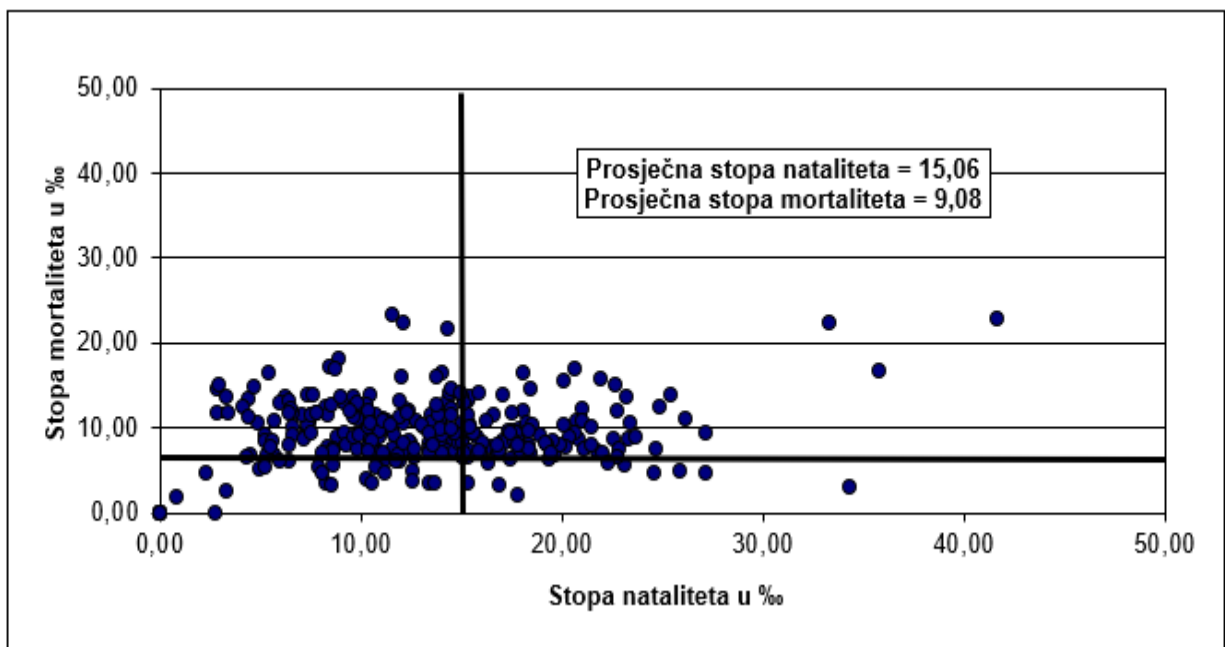

Sl. 20. Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Drniškoj regiji 1971. – 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Počevši sa 1994. godinom započinje razdoblje povećavanja stope nataliteta te samim time i povećanja prirodne promjene. Najviše vrijednosti zabilježene su 1999. kada je stopa nataliteta iznosila 21,1 ‰, a prirodne promjene 15,1 ‰. Zanimljivo je da je već 2001. godine stopa nataliteta pala na 10,1 ‰, a prirodna promjena na -6 ‰. Jedan od razloga ovakve varijacije među godinama može biti i to što je Vrgoračka regija najslabije naseljena u Dalmatinskoj zagori, a u slučaju manjih populacija, izrazite promjene su učestalije među godinama. Također, i u ovoj regiji prisutno je „doseljavanje“ roditelja iz BiH zbog ekonomske koristi, što u spoju sa veličinom populacije uzrokuje iznimne promjene u stopama nataliteta (Bašić, Nejašmić i Toskić, 2008; Klempić Bogadi i Lajić, 2014). Takva iznenadna povećanja stopa u Vrgoračkoj regiji još su primjetnija nego u Imotskoj regiji, gdje također postoji takva praksa. Nadalje, stope prirodne promjene izrazito variraju među godinama. Ipak se može zamijetiti kako u posljednje tri godine istraživanja natalitet ima tendenciju pada, kao i prirodna promjena.

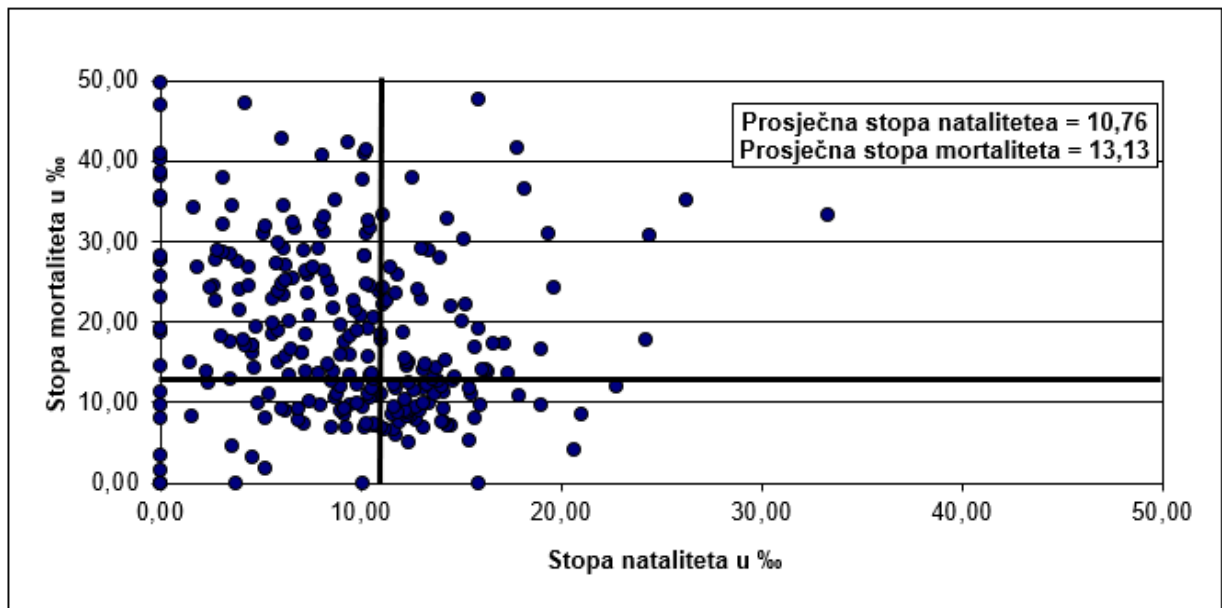
Kako bi se ukazalo na promjene koje su se dogodile od 1971. do 2011. godine u pogledu promjene stopa nataliteta i mortaliteta, izračunati su trogodišnji prosjeci nataliteta i mortaliteta za svako naselje Dalmatinske zagore 1971. i 2011. godine. Trogodišnji prosjek je u slučaju 1971. izračunat iz tri vrijednosti dobivene 1971. - 1973., a u slučaju 2011. je dobiven iz razdoblja 2009. - 2011. Takva metoda daje povoljnije rezultate jer se eliminiraju sve ekstremne vrijednosti koje su mogle prikazati neadekvatno stanje stopa za pojedinu godinu. Rezultati su predstavljeni sa dva dijagrama rasipanja, jedan sa podacima 1971., a drugi 2011. godine. Na osima oba dijagrama jednake su vrijednosti stopa nataliteta i mortaliteta, kako bi se rezultati lakše vizualno usporedili te se ukazalo na promjene koje su se dogodile.

Sl. 21. Stope nataliteta i mortaliteta u naseljima Dalmatinske zagore 1971. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Na dijagramu koji prikazuje vrijednosti za 1971. godinu (sl. 21) uviđa se kako skoro sva naselja imaju stopu mortalitete nižu od 20 ‰, a najviše je naselja u rasponu od 5 do 15 ‰. Grupiranje naselja na dijagramu nam govori kako je stopa nataliteta većine naselja bila 5 – 20 ‰, a najviše je bilo naselja s vrijednostima stope nataliteta 10 - 15‰.

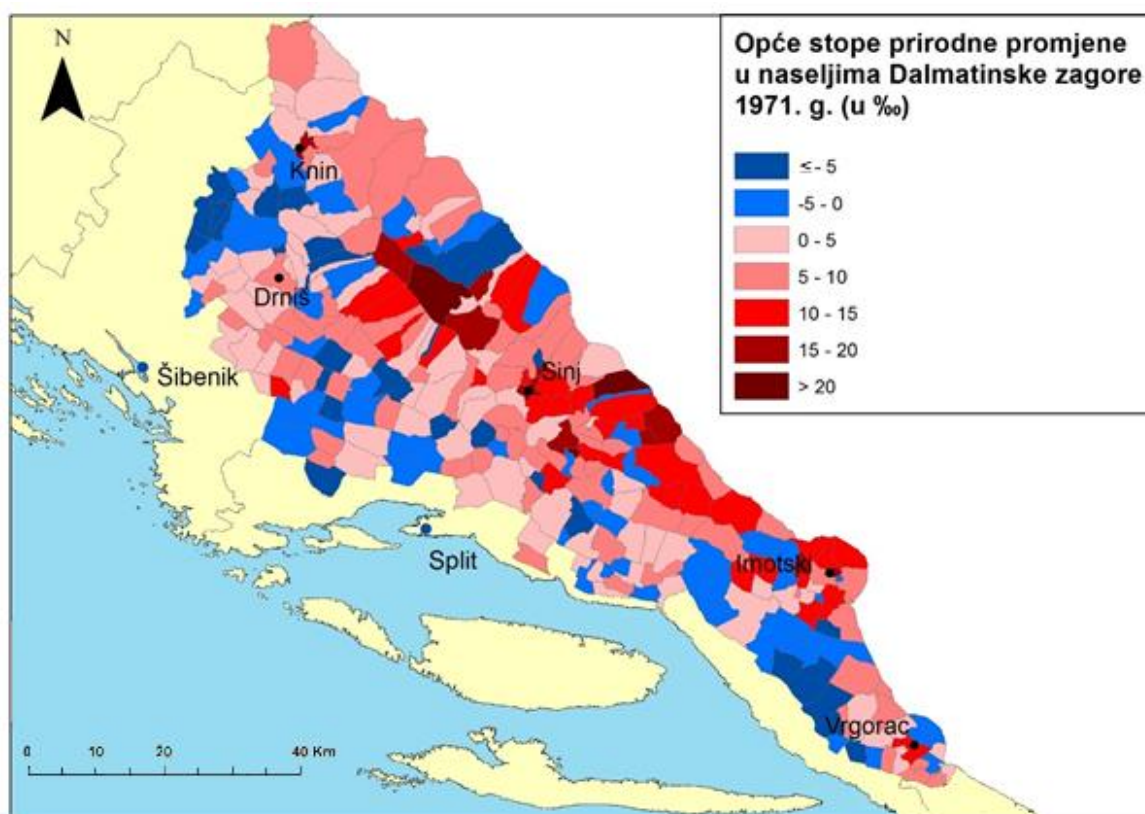
Sl. 22. Stope nataliteta i mortaliteta u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Na dijagramu koji prikazuje podatke za 2011. godinu (sl. 22) nisu prikazane vrijednosti veće od 50 ‰ (nataliteta ili mortaliteta) kako bi se moglo usporediti podatke sa dijagrama za obje godine. Tako na dijagramu nisu prikazani podaci za 26 naselja koji su zabilježili stope iznad te granice. Unatoč tome izuzetku, očito je da su se stope nataliteta i mortaliteta izrazito promijenile. Čak 19 naselja nije zabilježilo niti jedno rođeno dijete u trogodišnjem razdoblju (s obzirom da su računati prosjeci za tri godine, rođenje bar jednog djeteta u te tri godine bi izazvalo vrijednost stope nataliteta veće od nule). Nadalje, uviđa se kako stope izrazito variraju te nema grupiranja na dijagramu kakvo je prisutno 1971. godine. Tako kod velike grupe naselja stopa mortaliteta varira 5 – 40 ‰, a natalitet 3 – 15 ‰. I bez daljnje analize vidljivo je kako je kod većine naselja mortalitet viši, a natalitet niži nego 1971. godine. A treba spomenuti i naselja koja nisu prikazana na dijagramu, a zabilježila su ekstremne vrijednosti stope mortaliteta zbog malih apsolutnih brojeva. Tako npr. čak devet naselja ima stopu mortaliteta veću od 100, a radi se o naseljima s manje od 50 stanovnika, gdje i smrt nekoliko osoba u trogodišnjem razdoblju dovodi do izrazito visokih vrijednosti stope.

Upravo će prikaz stopa prirodne promjene 1971. i 2011. godine na koropletnim kartama na razini naselja ukazati na razlike koje su se dogodile u 40-godišnjem razdoblju i kakva je zapravo recentna situacija u Dalmatinskoj zagori što se tiče prirodne promjene. Na tematskoj karti (sl. 23) koja je izrađena prema podacima za 1971. godine, uočava se da ukoliko izuzmemo pojedina naselja s blago negativnom stopom prirodne promjene, nema većih

područja koja bi karakterizirala izrazito negativna stopa. Eventualno mogu se izdvojiti područja Zabiokovlja, neki dijelovi Omiške zagore, zapadni dio Zagore te Drniške i Kninske regije. To su područja koja su se i pri analizi drugih demografskih pokazatelja isticala po negativnim procesima i trendovima. U ovom slučaju treba naglasiti da je upravo 1971. godina ona u kojoj su na razini Dalmatinske zagore zabilježene najviše stope nataliteta i prirodne promjene. Unatoč tome, 70 naselja zabilježilo je negativnu prirodnu promjenu.

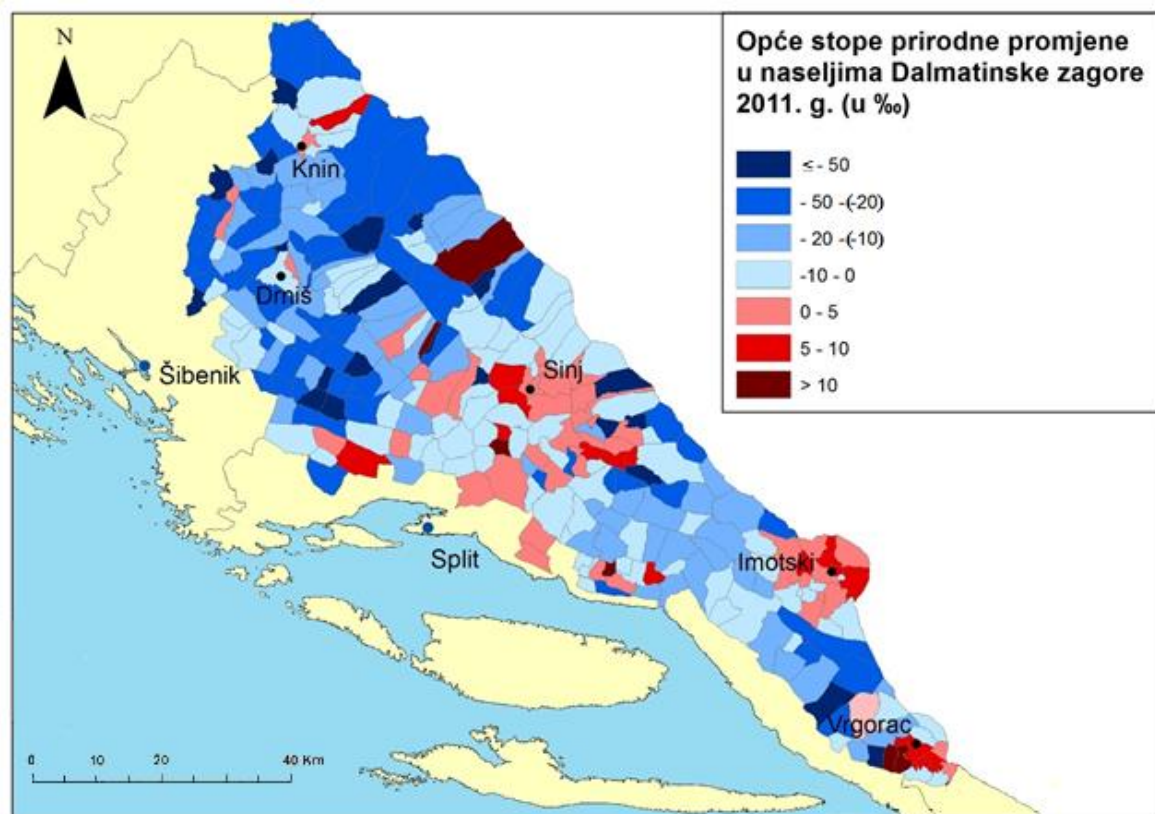
Sl. 23. Opće stope prirodne promjene u naseljima Dalmatinske zagore 1971. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

U slučaju regionalnih centara, prirodna promjena isključivo je bila pozitivna, a ističu se grad Knin sa stopom 19,9 ‰, Sinj sa 15,4 ‰, Imotski sa 15,1 ‰, Vrgorac sa 12,2 ‰ te Drniš sa 9,7 ‰. Već tada, Drniška regija, a i grad Drniš, bilježe lošije demografske rezultate od drugih regija i centara. Dakle, 1971. godine situacija je u pogledu prirodne promjene u Dalmatinskoj zagori bila povoljna, unatoč činjenici da je oko četvrtine ukupnog broja naselja imalo negativnu prirodnu promjenu. Ipak, negativne vrijednosti stope prirodne promjene nisu bile visoke, pa je tako npr. najniža zabilježena vrijednost bila -12 ‰.

Već je prema prijašnjim analizama ukazano na demografske promjene koje su se dogodile u razdoblju od 1971. do 2011. godine. Stope nataliteta i mortaliteta, a samim time i prirodne

promjene drastično su se promijenile. U slučaju nataliteta zabilježen je veći pad te je na razini Dalmatinske zagore stopa nataliteta iznosila nešto manje od 10 ‰, što je pad od 40 ‰ ukoliko se uspoređuje sa 1971. godinom. Stopa mortaliteta zabilježila je manju promjenu te se sa 9 ‰ povećala na 13 ‰. Prirodna promjena bila je negativna svake godine počevši od 2001. godine, a posebno je zabrinjavajući trend daljnjega smanjenja prirodne promjene. Ukoliko se podaci analiziraju na razini naselja, dobivaju se još nepovoljniji rezultati (sl. 24). Za početak treba istaknuti kako su 2011. godine samo 64 naselja (21,4 ‰) imala pozitivnu prirodnu promjenu, a najveću vrijednost zabilježilo je naselje Kokorići (16,5 ‰). Porazna je činjenica da se u trenutnoj demografskoj situaciji Dalmatinske zagore kao dobri primjeri izdvajaju pojedina manja područja gdje je nekoliko naselja zabilježilo pozitivnu prirodnu promjenu. To dovoljno govori o trenutnom demografskom stanju, a samim time i mogućnosti eventualnog demografskog oporavka.

Sl. 24. Opće stope prirodne promjene u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb

Tematska karta otkriva pojedina manja područja gdje je prisutna pozitivna stopa prirodne promjene 2011. godine. To je uže područje oko gradova Vrgorca i Imotskog, manji dio

Omiške zagore te šire područje između Sinja i Splita uz neka izdvojena naselja. Većina ovih područja se istaknula su se i u analizama drugih demografskih pokazatelja po boljim rezultatima. Tako npr. ne čudi da područja koja su zabilježila rast ukupnog broja stanovnika bilježe i pozitivne stope prirodne promjene. Očekivano je i da područja samih regionalnih centara i njihova okolica također imaju veće stope prirodnog prirasta. To se vidi u slučaju Vrgorca, Imotskog i Sinja. Može se i primijetiti pojas naselja s pozitivnom prirodnom promjenom uz samu južnu granicu Dalmatinske zagore na području Zagore i Omiške zagore. To su područja bez vlastitih regionalnih centara, koja intenzivno gravitiraju Splitu, odnosno Omišu. U slučaju grada Knina, samo je centralno naselje imalo pozitivnu promjenu, dok su u cijeloj okolici zabilježene negativne stope. Grad Drniš jedino je regionalno središte s negativnom prirodnom promjenom (-5,5 %). S obzirom na negativno kretanje ukupnog broja stanovnika te visok udio starog stanovništva, takav podatak ne čudi.

S druge strane, područja negativne prirodne promjene puno su veća, a posebno se ističu Driška i Kninska regija u kojima zajedno samo četiri naselja imaju pozitivnu prirodnu promjenu. Takav trend primijećen je u analizi kretanja bioloških pokazatelja na razini regija. Driška regija je u dalekoj najlošijoj situaciji te je demografsko stanje izrazito zabrinjavajuće, što se vidi i na ovoj tematskoj karti. Od ostalih područja po negativnim pokazateljima treba istaknuti zapadni dio Zagore, područje između Sinja i Imotskog te Zabiokovlje.

9. Mehaničko kretanje stanovništva

U ovom radu već je predstavljeno kako se ukupan broj stanovnika kretao na razini Dalmatinske zagore, njenih regija i naselja. Također obrađena je tema prirodne promjene i njezin utjecaj na kretanje stanovništva u prošlosti. Sada će se predstaviti rezultati analize migracija, kako bi se dobio i uvid u drugi čimbenik koji je sastavni dio ukupne promjene broja stanovnika.

U poglavlju u kojem je obrađena metodologija ovog rada, spomenuti su i problemi od kojih je glavni problem nedostatak podataka o migracijama. Ne samo na razini naselja, već i na višim razinama. Podaci koji se objavljuju na godišnjoj razini nisu u skladu s realnošću i treba ih uzeti s dozom sumnje (Nejašmić, 2011; Klempić Bogadi i Lajić, 2014). To se događa zato jer se migracije registriraju kroz promjenu prebivališta, a imigranti to redovito čine zbog ostvarivanja prava. U slučaju emigranata to nije slučaj zbog nepostojanja zakonske obaveze za odjavu prebivališta (Nejašmić, 2012). Zakonom iz 2012. godine postalo je obavezno prijaviti promjenu prebivališta prilikom odlaska u inozemstvo (Klempić Bogadi i Lajić, 2014), ali ta činjenica ne utječe na podatke korištene u ovoj analizi. Također, podaci o migracijama objavljuvani na godišnjoj razini predstavljeni su na razini županija, što je neadekvatan oblik podataka za ovakvo regionalno istraživanje.

Autori koji se bave demografskim pitanjima zato moraju pribjegavati drugim tehnikama kao bi se došlo do migracijskih podataka. Jedan od načina je i vitalno-statistička metoda. Ona počiva na činjenici da je ukupna promjena broja stanovnika nekog područja u određenom razdoblju sastavljena od zbroja prirodne promjene i migracija u istom razdoblju. Samim time, ukoliko su poznati podaci za ukupnu i prirodnu promjenu, mogu se izračunati i migracijski podaci. Negativna strana ovakve metode proizlazi iz činjenice što se dobiva samo krajnji rezultat. To znači da možemo npr. zaključiti da je u međupopisnom razdoblju nekog naselja migracijski saldo iznosio -10 stanovnika. Ipak, nije poznato je li se iselilo 10 stanovnika, a niti jedan uselio, ili se uselilo 40 stanovnika, a iselilo 50. U oba slučaja je migracijski saldo jednak, ali je način na koji je došlo do takvog rezultata različit.

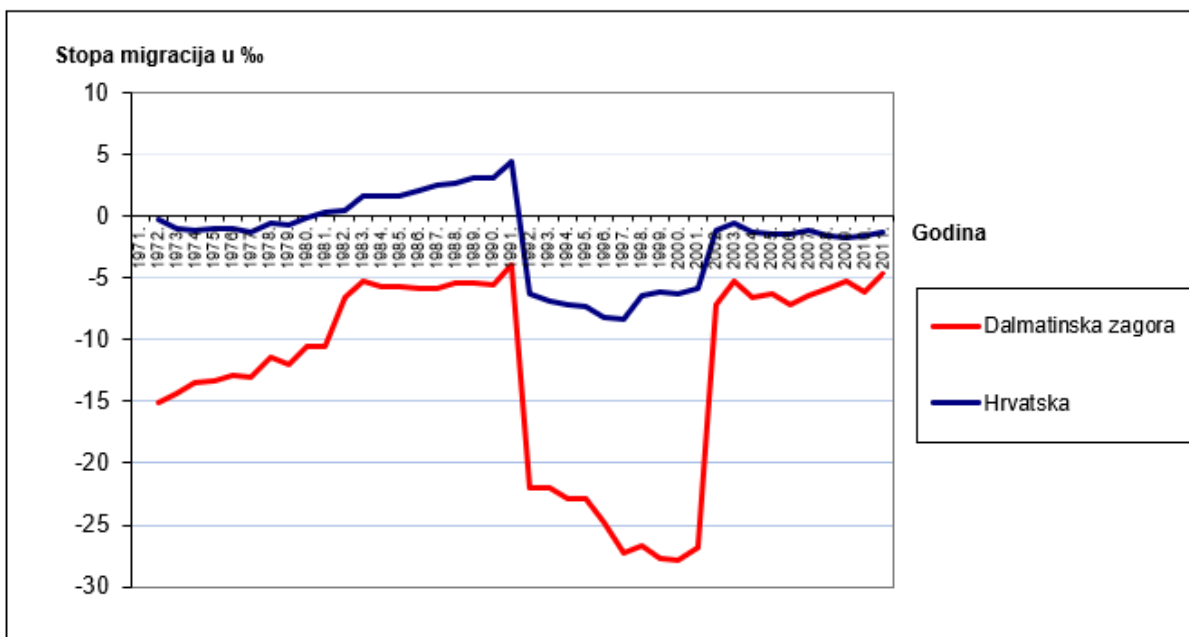
Zbog objektivnih manjkavosti dostupnih podataka, podaci će biti predstavljeni u obliku stopa migracija u određenom međupopisnom razdoblju. Broj ukupnog stanovnika za RH i Dalmatinsku zagoru nije moguće izračunati za pojedine godine, već samo procijeniti. Tako da će i stope migracija biti egzaktna za popisne godine, a za ostale godine će biti procijenjene. Kretanje stope migracija će se prikazati dijagramima na razini Dalmatinske

zagore i njenih regija, a tematskim kartama će se prikazati stope migracija za naselja 1971. i 2011. godine.

Migracijska kretanja mogu biti posljedica brojnih *pull* i *push* faktora. Najčešći *push* faktor je gospodarska situacija, ali mogu biti i drugi čimbenici poput prirodno-geografskih, kulturnih, političkih ili pak prometnih. U migracijskim kretanjima ne sudjeluju sve dobne skupine jednako: najviše se seli zrelo i mlado stanovništvo, a tradicionalno je pokretljivost starog stanovništva manja. Konkretnije, najpokretljiviji kontingent stanovništva je starosti od 20 do 45 godina (Rogers, 1984 prema Nejašmić, 2014). Upravo zato se zbog migracija događaju daljnji demografski problemi poput negativnog ukupnog kretanja stanovništva, nepovoljnog razmještaja stanovništva, smanjenja prirodnog prirasta i drugih poremećenih struktura stanovništva (obrazovna, dobna, spolna). Ti učinci često su odgođeni te se javljaju godinama nakon inicijalnih migracija (Nejašmić, 2014). Upravo je gubitak potencijalnog prirodnog prirasta koji se događa zbog činjenice da se najviše seli fertilno stanovništvo, često zanemarena komponenta kod emigracijskih krajeva.

Već je istaknuto kako je Dalmatinska zagora kroz povijest bila emigracijski kraj te kako se zbog političkih prilika u 15. i 16. st. stanovništvo selilo iz zaleđa prema obali. Razlozi migracija u 19. st. potječu iz nepovoljne prirodne osnove. Tu se prvenstveno misli na manjak poljoprivrednog zemljišta koji je povezano sa visokim prirodnim prirastom doveo do agrarne prenapučenosti koja je vodila do iseljavanja stanovništva (Nejašmić, 2014). U prvoj polovici 20. st. uz već postojeće *push* faktore pojavljuju se i novi u vidu ratova i epidemija. Nakon Drugog svjetskog rata, a posebice 60-ih godina (otvaranje granica) u Dalmatinskoj zagori započinju snažni migracijski valovi u inozemstvo u sklopu ruralnog egzodusa (Nejašmić, 2014). Većinom su to gospodarske migracije s dozom političkih razloga, odnosno neslaganja s tadašnjom politikom.

Dalmatinska zagora je u 40-godišnjem vremenskom obuhvatu istraživanja izgubila 81 011 stanovnika, a to je više od trećine početnog broj stanovnika. U istom razdoblju, rođeno je 83 651, a umrlo 77 959 stanovnika. To znači da je ukupna prirodna promjena u apsolutnom broju iznosila 5692 stanovnika. Ukoliko primijenimo vitalno-statističku metodu, dolazi se do migracijske bilance od 86 703 iseljenih stanovnika u 40-godišnjem razdoblju. To znači da je u prosjeku godišnje iseljavalo više od 2000 stanovnika. Čak i ovi osnovni podaci pokazuju kako je ispravno Dalmatinsku zagoru nazivati emigracijskim područjem, te posebnu pažnju posvetiti analizi migracija na ovom području. Kao što je već spomenuto, zbog manjkavosti vitalno-statističke metode, ne može se precizno odrediti broj iseljenih zbog manjka podataka o useljavanju u tom razdoblju.

Sl. 25. Kretanje stopa migracijske bilance Dalmatinske zagore i RH 1971. - 2011. godine

Izvor: Izračunao autor prema Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.

Stope migracija Dalmatinske zagore (točnije bi bilo nazvati ih stope migracijske bilance) su uspoređene sa stopama RH za isto razdoblje te su prikazane na dijagramu za razdoblje od 1971. - 2011. godine (sl. 25). Za sve godine, osim onih popisnih, rezultati su zapravo procjene te ih zato pri analizi treba uzeti s dozom opreza. S obzirom da možemo samo pretpostaviti kako se kretao ukupan broj stanovnika tijekom međupopisnih razdoblja, isti slučaj događa se i sa stopama migracije. Za potrebe ove analize pretpostavljeno je da je broj stanovnika u međupopisnom razdoblju linearno padao ili rastao. Na dijagramu su posebno istaknute popisne godine, odnosno egzaktni vrijednosti.

Na dijagramu se odmah uočava kako je migracijski saldo na području Dalmatinske zagore bio negativan u svakoj analiziranoj godini. U početnom razdoblju 1971. - 1981., stopa migracija se sa vrijednosti -15,1 %, smanjivala sve do 1980. kada je iznosila -10,5 %. U sljedećem razdoblju je stopa migracija bila stabilna te se na godišnjoj razini kretala oko -5 %. Izrazito negativni pokazatelji pojavljuju se popisom 1991. pa do 2001. godine kada se stope migracija povećavaju na rekordne razine te se kreću u rasponu od -22 % do -28 %. U tom razdoblju su stope pod velikim utjecajem Domovinskog rata, a procjenjuje se da je ukupan migracijski saldo bio negativan i iznosio preko 40 000 stanovnika. Procjenjuje se da su na razini Hrvatske migracijski gubici činili 93 % ukupnih demografskih gubitaka u ratu

(Živić i Pokos, 2004 prema Nejašmić, 2014). U posljednjem međupopisnom razdoblju godišnje stope migracija vraćaju se na prijeratnu razinu te iznose oko -5 ‰, što u apsolutnim brojevima znači 850 stanovnika manje na godišnjoj razini.

Vrijednosti na razini RH u cijelom su razdoblju bile niže od onih Dalmatinske zagore. Jedan od razloga može biti i izrazito veći broj ukupnog stanovništva koji je manje varirao kroz popise. Ukupna promjena broja stanovnika u Dalmatinskoj zagori 1971. - 2011. iznosila je oko -80 000, a u RH oko -142 000, iako je Dalmatinska zagora činila manje od 5 ‰ stanovništva 1971. godine. Iako su vrijednosti bile različite, primjećuju se slični trendovi kretanja stope migracija. Stopa migracija je u prvom međupopisnom razdoblju bila blago negativna sve do 1981. kada postaje pozitivna i iznosi 0,2 ‰. U RH je migracijski saldo bio pozitivan samo u razdoblju od 1981. do 1991. godine, za razliku od Dalmatinske zagore gdje konstantno bilježi negativne vrijednosti. U tom razdoblju, prema vitalno-statističkoj metodi, migracijski saldo iznosio je 70 940 stanovnika, a najviša stopa je iznosila 4,4 ‰ 1990. godine. Nadalje, u razdoblju 1991. - 2001. godine su migracijske bilance bile negativne, ali ipak povoljnije u usporedbi sa Dalmatinskom zagorom. Stope su se kretale između -6 ‰ i -8 ‰. Razlog tome može se tražiti u ratnim zbivanjima koja su osim direktno ratom uzrokovanih migracija (prognanici i izbjeglice), imala i svoju dublju komponentu koja se očitovala kroz daljnje migracije uzrokovane pogoršanom gospodarskom situacijom i političkim posljedicama Domovinskog rata. Sa recentnijim migracijama pojavljuje se problem i tzv. *odljeva mozgova*, odnosno iseljavanja obrazovanog stanovništva (Wertheimer-Baletić, 2005). To je suprotna karakteristika u usporedbi s ranijim migracijama kada se najčešće iseljavalo slabo obrazovano stanovništvo.

Može se zaključiti kako su najniže vrijednosti stopa na razini RH slične vrijednosti kao najviši rezultati stopa Dalmatinske zagore. U posljednjem međupopisnom razdoblju stope se normaliziraju te su blago negativne. Recentni migracijski pokazatelji su izrazito zabrinjavajući budući da se odvijaju usporedno s drugim negativnim demografskim procesima (Nejašmić, 2014).

9.1. Migracijska obilježja stanovništva

Jedna od rijetkih dostupnih migracijskih baza podataka na razini naselja je popis stanovništva prema migracijskim obilježjima. Zbog nedostupnosti podataka na razini naselja za 1981. i 2011. godinu, koristit će se podaci popisa na razini naselja iz 1971., 1991. i 2001. te podaci popisa iz 2011. godine na razini općina koji će biti korišteni za izračunavanje pokazatelja na razini regija. Podaci na razini općina iz 2011. morali su se posebno obraditi zbog Grada Omiša, koji nije u potpunosti uključen u prostornom obuhvatu istraživanja. Kako bi se dobili reprezentativniji podaci o migracijama, procijenjeni su na temelju udjela ukupnog stanovništva. Naime, izračunat je udio broja stanovnika odabranih naselja Dalmatinske zagore u ukupnom stanovništvu Grada Omiša, a zatim je za svaku kategoriju izračunat apsolutni broj uz pretpostavku da je taj udio bio jednak u svakoj kategoriji.

U popisima stanovništva prema migracijskim obilježjima nalaze se podaci o broju doseljenih stanovnika, mjestu iz kojeg se svaki imigrant doselio, te i godina doseljenja. Treba napomenuti kako popisi bilježe samo posljednju migraciju, a zanemaruju prijašnje (Klempić Bogadi i Lajić, 2014). Poseban će fokus biti na broju, odnosno udjelu doseljenih na razini regija i naselja. Vremenska komponenta neće se analizirati jer podaci nisu dostupni za sve popise promatranog razdoblja, ako su dostupni, zbog različite metode prikupljanja nisu usporedivi.

Treba naglasiti kako postoje razlike među načinima iskazivanja podataka u popisima. Problem se pojavljuje kod strukture doseljenog stanovništva, odnosno kategorija po kojima će se predstaviti rezultati. Prema popisu iz 1971. godine doseljeno stanovništvo podijeljeno je u tri kategorije: doseljeni iz drugog naselja iste općine, doseljeni iz druge općine iste savezne republike, te doseljeni iz inozemstva. Na popisu iz 1991. nema većih promjena, a problem nastaje pri analizi popisa iz 2001. godine. Naime, u tom popisu su zbog administrativnih promjena koje su se dogodile između popisa, kategorije promijenjene te više nisu neposredno usporedive.

Administrativne promjene uključuju osnivanja županija te Gradova/općina te ukidanje tzv. starih općina. Uvedena je kategorija doseljenih iz drugog naselja istog Grada/općine, koja je uža u odnosu na prijašnje popise jer se tada ta kategorija odnosila na stare općine koje su prostorno veće, te su obuhvaćale veći broj novonastalih općina i/ili Gradova. Također uvedena je kategorija doseljenih iz druge općine/Grada iste županije te doseljenih iz druge županije. Te se kategorije ne mogu izravno uspoređivati s kategorijama prijašnjih popisa. Zbog ovakvih metodoloških razlika, kompatibilni su popisi 1971. i 1991. te popis iz 2001.

sa popisom iz 2011. godine. Kako bi se izbjegla uvjetna prilagodba popisnih podataka, koja nije u potpunosti točna, usporedit će se samo kompatibilni popisi. Iz tih popisa će se zaključiti na koji se način mijenjala struktura migranta u razdoblju 1971. - 1991. te 2001. - 2011. godine.

Što se tiče kategorije doseljenih iz inozemstva, također su prisutni problemi. Na popisu iz 1971. godine prikazano je samo stanovništvo koje je doseljeno iz drugih saveznih republika u Jugoslaviji, ali ne i ostalih zemalja. Zbog toga je ta kategorija u analizi smatrana kao inozemstvo uz pretpostavku da je zbog tadašnjih političkih prilika, upravo doseljavanje iz drugih republika predstavljalo najveći udio doseljenih iz „inozemstva“. Kod popisa iz 1991. godine, kategorija doseljenih iz bivše Jugoslavije posebno je istaknuta kod kategorije doseljenih iz inozemstva. Ipak, za potrebe istraživanja, a i zbog zanemarivih migracija iz ostalih zemalja, kategorija inozemstvo sadržavala je osobe iz bivše Jugoslavije, ali i drugih zemalja. Kod recentnijih popisa istaknuta je zemlja iz kojeg je stanovništvo doselilo te će se taj dio podataka posebno analizirati.

Unatoč svim metodološkim problemima, podaci o migracijskim obilježjima iznimno su važni pri analizi jer s njima dobivamo i konkretne kvalitativne podatke o migracijama iz kojih možemo uvidjeti demografske trendove i pojave.

9.1.1. Migracijska obilježja stanovništva 1971. – 1991. godine

Već je pokazano kako područje Dalmatinske zagore 40 godina karakterizira intenzivna emigracija. U usporedbi sa RH, stope su bile izrazito nepovoljnije, a posebno je intenzivna emigracija bila u razdoblju 1991 - 2001. godine. Obzirom na prostornu veličinu Dalmatinske zagore, važno je napraviti podjelu na manje regije te analizirati razlike u podacima među tim regijama. Također, analiza će se provesti i na razini naselja. U slučaju da se analiza provede samo na razini Dalmatinske zagore, izostaju zaključci o regionalnim razlikama. Upravo zato, migracijski podaci su izračunati na razini sedam regija koje čine Dalmatinsku zagoru te predstavljeni u tablici. Stope ukupne promjene, prirodne promjene te migracija izračunate su za sva međupopisna razdoblja te su izražene kao prosječne godišnje stope u svakom 10-godišnjem međupopisnom razdoblju. S obzirom da su podaci promjene ukupnog broja stanovnika i prirodne promjene na razini regija već obrađeni u prijašnjim poglavljima, fokus će biti na stopama migracije.

Tab. 4. Demografski pokazatelji na razini regija Dalmatinske zagore 1971. - 1981. godine

1971. - 1981.						
Regija	Ukupna promjena	Prirodna promjena	Migracijski saldo	Stopa ukupne promjene	Stopa prirodne promjene	Stopa migracija
Drniška regija	-7 814	-58	-7 756	-21,72	-0,16	-21,56
Kninska regija	-371	1 795	-2 166	-1,19	5,75	-6,94
Imotska regija	-5 858	1 953	-7 811	-12,37	4,12	-16,49
Omiška zagora	-2 929	-65	-2 864	-19,33	-0,43	-18,91
Sinjska regija	3 472	4 388	-916	6,22	7,86	-1,64
Zagora	-4 287	207	-4 494	-19,82	0,96	-20,77
Vrgoračka regija	-1 699	9	-1 708	-17,11	0,09	-17,21
UKUPNO	-19 486	8 229	-27 715	-8,98	3,79	-12,77

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.

Već se na prvi pogled uočava kako se niti jedna regija ne ističe pozitivnim stopama migracija u razdoblju 1971. - 1991. godine. Pozitivne stope prisutne su u Vrgoračkoj regiji u razdoblju 1991. - 2001. te u Kninskoj regiji i Zagori u razdoblju 2001. - 2011. godine. Treba reći kako se ne radi o visokim vrijednostima već o neznatno pozitivnoj migracijskoj bilanci. Ta razdoblja većinski odgovaraju određenim društvenim i migracijskim trendovima određenog razdoblja. Vrgoračka regija je u razdoblju 1991. - 2001. godine (posebice u drugom dijelu tog razdoblja) bila privlačna stanovništvu iz BiH zbog blizine, ali i ostvarivanja određenih prava prijavom prebivališta u Hrvatskoj. Kninska regija je u posljednjem razdoblju zabilježila imigraciju kroz povratak izbjeglog stanovništva, ali i kroz imigraciju stanovništva iz BiH čiji su razlozi slični kao i u Vrgoračkoj regiji. U slučaju Zagore se radi o drukčijem tipu migracija, te se pretpostavlja da radi se o procesu suburbanizacije Splita zbog koje je došlo do migracija gradskog stanovništva u njegovu bližu okolicu.

U prvom promatranom međupopisnom razdoblju na razini cijele Dalmatinske zagore, prosječna godišnja stopa migracija iznosila je -12,7 ‰ (tab. 4). Kninska (-6,9 ‰) i Sinjska regija (-1,6 ‰) jedine su regije sa ispodprosječnom stopom te donekle prihvatljivim rezultatom ukoliko se u obzir uzmu društvene značajke te procesi deruralizacije i urbanizacije koji su se u to vrijeme intenzivno odvijali. Zato ne čudi što najpovoljnije stope migracija u Dalmatinskoj zagori imaju upravo dvije regije u kojima se nalaze dva najveća urbana centra. Najnižu stopu migracija zabilježila je Drniška regija (-21,5 ‰). Drniška

općina, koja odgovara granicama Drniške regije u ovom radu, u tom je razdoblju bila prva po negativnoj migracijskoj bilanci u RH (Nejašmić, 1992). To je također u skladu s drugim demografskim pokazateljima po kojima se negativno ističe upravo ta regija.

Stope migracija ostalih regija kretale su se između -16 ‰ i -21 ‰. Treba napomenuti kako je u ovom razdoblju prosječna prirodna promjena u Dalmatinskoj zagori iznosila 3,7 ‰, a u samo dvije regije stopa je bila blago negativna. Dakle, u razdoblju 1971. - 1981. stanovništvo se povećavalo prirodnom promjenom, ali su izrazito negativne migracijske bilance dovele do većinski negativnih stopa ukupne promjene. Jedini izuzetak je Sinjska regija, gdje je ukupna stopa promjena bila 6,2 ‰, što je rezultat najviše stope prirodnog prirasta te najniže stope migracija. U usporedbi s drugim regijama, Kninsku također treba izdvojiti zbog blago niske stope ukupne promjene (-1,1 ‰). Dakle, regije s najpovoljnijim stopama migracije imale su i najpovoljnije stope ukupne promjene.

Tab. 5. Demografski pokazatelji na razini regija Dalmatinske zagore 1981. - 1991. godine

1981. - 1991.						
Regija	Ukupna promjena	Prirodna promjena	Migracijski saldo	Stopa ukupne promjene	Stopa prirodne promjene	Stopa migracija
Drniška regija	-3 993	-1 114	-2 879	-14,18	-3,96	-10,22
Kninska regija	540	1 451	-911	1,75	4,71	-2,95
Imotska regija	-2 444	204	-2 648	-5,89	0,49	-6,38
Omiška zagora	-1 333	-422	-911	-10,91	-3,45	-7,45
Sinjska regija	912	2 087	-1 175	1,54	3,52	-1,98
Zagora	-2 047	-412	-1 635	-11,80	-2,38	-9,43
Vrgoračka regija	-731	-52	-679	-8,88	-0,63	-8,25
UKUPNO	-9 096	1 742	-10 838	-4,60	0,88	-5,49

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.

Prosječna stopa migracija na razini Dalmatinske zagore se u sljedećem međupopisnom razdoblju (1981. - 1991.) smanjila sa -12,7 ‰ na -5,4 ‰ (tab. 5). Unatoč smanjenju stope, sve su regije zadržale negativni karakter. Ipak, stope su na razini regija bile više, osim u Sinjskoj regiji gdje je zabilježeno blago smanjenje u usporedbi s prethodnim međupopisnim razdobljem. Stope su opet najniže u Drniškoj regiji (-10,2 ‰) i Zagori (-9,4 ‰) ali su za

razliku od prethodnog razdoblja, vrijednosti stopa prepolovljene. Najpovoljnije vrijednosti stopa, iako negativne, su kao i u prošlom razdoblju zabilježile Sinjska (-1,9 %) i Kninska (-2,9 %) regija. U ovom razdoblju na području cijele Dalmatinske zagore zabilježeno je smanjenje stopa prirodne promjene koje je sa prosječno 3,7 % palo na 0,8 %. U takvoj situaciji, gdje biološke komponente stanovništva stagniraju, upravo su migracije preuzele glavnu ulogu u ukupnom kretanju broja stanovnika, pa su stope ukupnog kretanja, kao i stope migracija na razini Dalmatinske zagore, iako negativne, bile povoljnije nego u prethodnom razdoblju.

Što se tiče prirodne promjene po regijama, u ovom razdoblju započinju negativni trendovi koji prisutni su do danas. Tako Zagora, Drniška regija i Omiška zagora imaju najniže stope prirodne promjene, a Kninska i Sinjska regija se ističu najpovoljnijim rezultatima. Slični trendovi po regijama su prisutni i kod stopa ukupne promjene, gdje su jedine pozitivne vrijednosti u Sinjskoj i Kninskoj regiji.

Za razdoblje 1971. - 1991. izračunati su dostupni migracijski pokazatelji na razini sedam regija Dalmatinske zagore (tab. 6). Za početak predstavljen je udio doseljenog stanovništva naspram stanovništva koje od rođenja živi u popisanom naselju. Generalno je udio doseljenih viši u graničnim područjima RH (Klempić Bogadi i Lajić, 2014), a Dalmatinska zagora se većim dijelom može smatrati upravo takvim područjem.

Tab. 6. Migracijska obilježja stanovništva u regijama Dalmatinske zagore 1971. i 1991. godine

		Udio od rođenja	Udio doseljenih	Udio doseljenih iz drugog naselja iste općine	Udio doseljenih iz druge općine	Udio doseljenih iz inozemstva
Drniška regija	1971.	79,8	20,2	65,9	19,9	3,4
	1991.	69,6	30,4	68,9	23,4	7,0
Kninska regija	1971.	75,6	24,4	54,5	31,1	13,2
	1991.	62,5	37,5	64,3	23,3	11,9
Imotska regija	1971.	87,1	12,9	64,0	19,7	12,2
	1991.	73,5	26,5	65,7	13,4	20,9
Omiška zagora	1971.	88,1	11,9	55,0	35,3	5,1
	1991.	78,3	21,7	48,7	36,4	10,9
Sinjska regija	1971.	80,7	19,3	73,9	18,8	5,8
	1991.	69,5	30,5	71,3	18,1	8,6
Zagora	1971.	87,7	12,3	68,3	26,5	3,3
	1991.	76,1	23,9	48,8	41,9	9,3
Vrgoračka regija	1971.	83,7	16,3	57,0	22,8	13,7
	1991.	70,6	29,4	55,6	20,6	22,0
UKUPNO	1971.	82,5	17,4	64,8	23,2	8,0
	1991.	70,3	29,7	65,5	21,4	12,0

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. g.: Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972., Popis stanovništva 1991.: Stanovništvo prema migracijskim obilježjima, Državni zavod za statistiku, 1991.

Prosjek doseljenog stanovništva u cijeloj Dalmatinskoj zagori je 1971. godine bio 17,4 %, a 1991. je porastao na 29,7 %. Takav rast nije iznenađujući kada se u obzir uzme 20 godina razmaka između dvaju popisa te doseljavanja u tom razdoblju koja su uz već prethodno doseljeno stanovništvo utjecala na udio takvog stanovništva. I u svakoj regiji je udio doseljenih značajnije porastao, samo je u Omiškoj zagori promjena bila manja od 10 postotnih bodova. Kninska regija se u obje godine isticala po najvećem udjelu doseljenih, a nešto manje, ali značajne udjele doseljenih imale su Drniška i Sinjska regija. Prema popisu iz 1991. taj je udio u te tri regije prelazio 30 %, a najmanji udio doseljenih imala je Omiška zagora (21,6 %). Prema popisu iz 1971., po najvećem udjelu doseljenih ističu se iste regije

kao i 1991. godine. Najmanji udjeli doseljenih zabilježeni su u Imotskoj regiji, Zagori i Omiškoj zagori.

Sljedeći dio analize u razdoblju 1971. - 1991. temelji se na diferencijaciji doseljenog stanovništva odnosno raspoređivanja u tri kategorije. Tako je doseljeno stanovništvo podijeljeno na doseljene iz drugog naselje iste općine, doseljene iz druge općine te doseljene iz inozemstva. Na razini Dalmatinske zagore, udio doseljenih iz iste općine 1971. iznosio je 64,7 %, a 1991. je neznatno porastao na 65,4 %. Udio doseljenih iz druge općine smanjio se sa 23,1 % prema popisu iz 1971. na 21,4 % na popisu iz 1991. godine. Treba imati na umu da se u ovom slučaju radi o tzv. *starim općinama*, koje su prostorno veće od današnjih općina. Udio doseljenih iz inozemstva stoga je porastao sa 8 % na 12 %.

Na razini regija, primjećuju se drukčiji i kompleksniji trendovi nego kod analize udjela doseljenog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Udio doseljenih iz iste općine 1971. godine bio je najviši u Sinjskoj i Drniškoj regiji te Zagori. Ostale regije imale su niže udjele, osobito Kninska regija i Omiška zagora. Do 1991. godine, udjeli su porasli u tri regije: u Drniškoj, Kninskoj i Imotskoj. U ostalim regijama udio je opadao što nam govori kako su s vremenom migracije iz klasične selo-grad varijante, koja je bila karakteristična za razdoblja urbanizacije, prerasle u nešto kompleksnija migracijska kretanja. Treba istaknuti Zagoru, gdje je pad udjela doseljenih iz iste općine bio najznačajniji. Naime, udio se smanjio za 20 postotnih bodova, a uzrok tome mogu biti i administrativne promjene u tom području koje su dovele do promjena granica općine između 1971. i 1991. godine.

Udio doseljenih iz druge općine generalno je bio niži nego udio doseljenih iz iste općine. To se događa iz objektivnih razloga s obzirom da je vjerojatnije da se emigrant odluči za neki prostorno bliži i poznatiji kraj. Na razini Dalmatinske zagore udio takvih doseljenika smanjio se prema popisima iz 1971. i 1991. godine. Takav trend nije zabilježen u svakoj regiji te tako u Zagori, Drniškoj regiji i Omiškoj zagori zabilježeno je povećanje doseljenih iz drugih općina. Omiška zagora i Kninska regija su 1971. imale najveće udjele doseljenih iz drugih općina, čak preko 30 %. Dok je u Kninskoj regiji taj udio pao do 1991. godine, u Omiškoj zagori se povećao u istom razdoblju. Najveće povećanje je zabilježeno u Zagori, gdje je zbog istih razloga zabilježen i smanjen udio doseljenih iz iste općine.

Udio doseljenih iz inozemstva posebno je važan čimbenik migracija koji nam često govori i o tadašnjoj političkoj situaciji. Ti podaci nadalje će se obraditi i na razini zemalja iz kojih se stanovništvo doselilo. Za sada, obradit će se broj doseljenih iz inozemstva u ukupnom broju doseljenih. Na razini Dalmatinske zagore, ali i njenih regija, udio doseljenih iz inozemstva je u većini slučajeva bio najniži od svih kategorija. Prosjek udjela doseljenih iz inozemstva

1971. iznosio je 8 %, a 1991. godine 12 %. Na razini regija udjeli su varirali zbog različitog prostornog položaja, ali i političkih te tradicijskih razloga. Tako se udjelima doseljenih iz inozemstva ističu Kninska, Imotska i Vrgoračka regija. U svim regijama, osim Kninske, zabilježen je porast udjela između 1971. i 1991. godine. Unatoč tome što su Drniška i Kninska regija jedine imale heterogeni sastav stanovništva po nacionalnoj osnovi, Imotska i Vrgoračka se ističu prema broju doseljenih iz inozemstva. Stoga se može zaključiti da su ti migranti većim dijelom bili Hrvati iz BiH. Imotska i Vrgoračka regija smještene su uz samu granicu s BiH te su samim time dobro povezane sa prekograničnim stanovništvom na više razina.

Iz analize migracijskih obilježja stanovništva 1971. i 1991. može se zaključiti da je udio doseljenog stanovništva s vremenom rastao, na razini Dalmatinske zagore, ali i njenih regija. Kninska, Drniška i Sinjska regija imaju najviše udjele, ali je varijanca među regijama niska. Što se tiče karakteristika doseljenog stanovništva, najveći je udio doseljenih iz drugog naselja iste općine te je taj udio blago narastao između 1971. i 1991. godine. Udio doseljenih iz drugih općina se u isto vrijeme smanjio, a udio doseljenih iz inozemstva povećao.

9.1.2. Migracijska obilježja stanovništva 1991. – 2011. godine

Međupopisno razdoblje 1991. - 2001. godine karakteristično je po odvijanju Domovinskog rata u prvom dijelu, te po izravnim ratnim posljedicama nastalima u drugoj polovici (tab. 7). Demografski pokazatelji su u takvoj situaciji izuzetno osjetljivi te ne čudi kako su vrijednosti izrazito negativne, posebice u regijama koje su izravno bile zahvaćene ratom. Zbog toga, rezultate za cijelu Dalmatinsku zagoru treba oprezno interpretirati. Ti rezultati govore kako je ovo razdoblje rekordno po negativnim vrijednostima stope ukupne promjene i migracija. S obzirom da se podaci temelje na migracijskoj bilanci, treba uzeti u obzir da je u ovom razdoblju uz intenzivnu emigraciju zabilježena i izbjeglička imigracija, ponajviše iz BiH koja nije kompenzirala gubitke emigracijom (Wertheimer-Baletić, 2005).

Tab. 7. Demografski pokazatelji na razini regija Dalmatinske zagore 1991. - 2001. godine

1991. - 2001.						
Regija	Ukupna promjena	Prirodna promjena	Migracijski saldo	Stopa ukupne promjene	Stopa prirodne promjene	Stopa migracija
Drniška regija	-10 332	-871	-9 451	-42,75	-3,60	-39,15
Kninska regija	-13 846	74	-13 920	-44,13	0,24	-44,37
Imotska regija	-5 898	548	-6 446	-15,10	1,40	-16,51
Omiška zagora	-1 873	-387	-1 486	-17,20	-3,55	-13,65
Sinjska regija	-8 536	1 701	-10 237	-14,18	2,83	-17,00
Zagora	-1 173	-417	-756	-7,76	-2,76	-5,00
Vrgoračka regija	96	25	71	1,28	0,33	0,95
UKUPNO	-41 562	673	-42 225	-22,07	0,36	-22,43

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.

Što se tiče migracija, pozitivnu stopu imala je Vrgoračka regija, te je iznosila 0,9 ‰, što u praksi znači da je apsolutni migracijski saldo u broju doseljenih iznosio 71. Drniška i Kninska regija bile su izravno zahvaćene ratom, što se može uočiti i na demografskim pokazateljima za ovo razdoblje. Tako su migracijske stope u obje regije bile oko -40 ‰. Čak je i Sinjska regija, koja se u prethodna dva razdoblja isticala po najpovoljnijim stopama migracije, u ovom razdoblju zabilježila izrazito nisku stopu migracija (-17 ‰). U slučaju Imotske regije i Omiške zagore, stope migracija su se snizile, a u slučaju Zagore i Vrgoračke regije povećale. Zbog niskih stopa prirodne promjene, stope ukupne promjene su u većini slučajeva sukladne stopama migracija. Tako u Drniškoj regiji zbog negativne prirodne promjene i stope migracija, stopa ukupne promjene bilježi vrijednost -42,7 ‰. Još je niža stopa u Kninskoj regiji, gdje iznosi -44,1 ‰. U Imotskoj, Sinjskoj i Vrgoračkoj regiji stopa prirodne promjene je pozitivna tako da je stopa ukupne promjene u tim regijama nešto manja od stope migracija.

S obzirom na mirnije društvene prilike u sljedećem međupopisnom razdoblju, i demografski pokazatelji su generalno povoljniji. Na razini Dalmatinske zagore, stopa migracija se smanjila u usporedbi s prethodnim razdobljem te je zabilježena vrijednost slična onoj u razdoblju 1981. - 1991. godine. Za razliku od prijašnja dva razdoblja kada je stopa prirodne promjene u Dalmatinskoj zagori bila niska, ali pozitivna, u razdoblju 2001. - 2011. postala je negativna i iznosila je -1,4 ‰. Samim time je i stopa ukupne promjene negativna te iznosi -7,2 ‰.

Tab. 8. Demografski pokazatelji na razini regija Dalmatinske zagore 2001. - 2011. godine

2001. - 2011.						
Regija	Ukupna promjena	Prirodna promjena	Migracijski saldo	Stopa ukupne promjene	Stopa prirodne promjene	Stopa migracija
Drniška regija	-1 937	-1 681	-256	-13,99	-12,14	-1,85
Kninska regija	233	-570	803	1,33	-3,25	4,58
Imotska regija	-3 349	447	-3 796	-10,10	1,35	-11,45
Omiška zagora	-1 124	-382	-742	-12,47	-4,24	-8,23
Sinjska regija	-3 657	411	-4 068	-7,08	0,80	-7,87
Zagora	241	-295	536	1,73	-2,12	3,85
Vrgoračka regija	-1 021	-35	-986	-13,45	-0,46	-12,99
UKUPNO	-10 614	-2 105	-8 509	-7,25	-1,44	-5,81

Izvor: Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Što se tiče razlika na razini regija, ponovno su prisutne izrazite razlike u stopama migracija na toj razini (tab. 8). Drniška regija zabilježila je najpovoljniju stopu migracija u usporedbi sa tri prijašnja razdoblja. Unatoč tome što je stopa migracija bila negativna (-1,8 ‰), treba istaknuti kako je Drniško područje godinama bilo izrazito emigracijsko, a Domovinski rat je takvo stanje samo pogoršao. Razlog smanjenja stopa može biti i povratak dijela stanovništva koji je emigrirao zbog ratnih prilika. U Hrvatsku se vratio samo manji dio izbjeglih Srba, a razlozi su većim dijelom emocionalne i psihološke prirode. Povratak se većim dijelom događao nakon 1998. godine kada je došlo do reguliranja imovinskih i mirovinskih prava (Klempić Bogadi i Lajić, 2014).

Slična situacija u smislu migracija je i u Kninskoj regiji. Nakon rekordno negativnih stopa migracija u prošlom razdoblju, u razdoblju 2001. - 2011. stopa migracija bila je pozitivna i iznosila je 4,5 ‰. To je najbolji rezultat stopa migracija od svih regija u svim razdobljima. Ipak, ovakav rezultat može dati krivu demografsku sliku ukoliko se pri analizi ne uzme u obzir što se događalo u prijašnjem razdoblju. Naime, ovakve stope migracija u Kninskoj regiji jednim su dijelom posljedica povratka izbjeglica, ali i recentnih migracija iz BiH. U slučaju izbjeglica, najčešće se radi o starijem stanovništvu srpske nacionalnosti (Barić i Mrđen, 2016; Klempić Bogadi i Lajić, 2014).

Imotska i Vrgoračka regija zabilježile su najniže stope migracija. Kod Imotske regije (-11,4 ‰) zabilježeno je povećanje stope u usporedbi s prethodnim razdobljem, a u Vrgoračkoj regiji iznimno smanjenje stope migracija (-12,9 ‰). Povećanje je također zabilježeno u tri

preostale regije, a treba istaknuti Zagoru u kojoj je po prvi put zabilježena pozitivna stopa migracija (3,8 ‰). Jedan od razloga može biti i pokretanje procesa suburbanizacije u okolici Splita, a u tom procesu, određeni dijelovi Zagore imaju najpovoljniji položaj za eventualnu migraciju.

Drugi dio analize migracijskih obilježja odnosi se na podatke popisa iz 2001. i 2011. godine s obzirom da su oni usporedivi međusobno, ali ne i sa prijašnjim popisima što se tiče kategorija doseljenog stanovništva. Naime, doseljeno stanovništvo se od popisa iz 2001. dijeli na četiri kategorije, umjesto dotadašnje tri. U tablici su prikazani rezultati su, na razini pojedinih regija, ali i ukupno (tab. 9).

Tab. 9. Migracijska obilježja stanovništva u regijama Dalmatinske zagore 2001. i 2011. godine

		Udio od rođenja	Udio doseljenih	Udio doseljenih iz drugog naselja iste općine/grada	Udio doseljenih iz druge općine/grada iste županije	Udio doseljenih iz druge županije	Udio doseljenih iz inozemstva
Drniška regija	2001.	67,5	32,3	45,6	26,9	21,7	4,5
	2011.	32,3	67,7	9,7	29,5	51,7	9,1
Kninska regija	2001.	33,2	66,8	6,6	15,4	29,7	47,8
	2011.	17,1	82,9	8,3	10,5	29,2	52,0
Imotska regija	2001.	74,1	25,5	13,7	49,1	7,8	27,5
	2011.	64,7	35,3	12,2	42,4	8,1	37,1
Omiška zagora	2001.	75,1	24,7	29,5	49,4	7,2	11,6
	2011.	55,3	44,8	27,9	40,5	8,1	23,3
Sinjska regija	2001.	68,1	31,8	40,0	43,1	8,1	7,9
	2011.	61,1	38,9	29,8	49,6	6,6	13,9
Zagora	2001.	72,2	27,7	16,5	66,6	9,5	6,6
	2011.	65,3	34,4	4,1	77,5	9,4	9,0
Vrgoračka regija	2001.	62,8	37,1	39,2	8,4	9,4	42,5
	2011.	57,6	42,4	38,1	12,6	16,1	33,2
UKUPNO	2001.	65,8	34,1	25,9	36,3	14,5	22,3
	2011.	53,6	46,4	17,6	36,7	18,6	27,0

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: migracijska obilježja stanovništva, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2003., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema migracijskim obilježjima i spolu po gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Na razini Dalmatinske zagore udio doseljenog stanovništva 2001. godine iznosio je 24 %, a 2011. povećao se na 46,4 %. Taj udio od 1971. raste, a u zadnjem međupopisnom razdoblju, koje je trajalo 10 godina, povećanje je udjela iznosilo kao i između 1971. i 1991. godine. Dakle, trend rasta nastavljen je i intenziviran. Na razini regija prisutni su slični trendovi; u svim regijama je zabilježeno povećanje udjela, uključujući i usporedbu s prethodnim promatranim razdobljem. Najviši udio doseljenih 2011. godine imala je Kninska regija (82,9 %), a na drugom mjestu bila je Drniška regija s također natprosječno visokim udjelom (67,6 %). Kninska regija i kroz povijest je imala najviši udio doseljenih, a Drniška regija najveći je porast doživjela između 2001. i 2011. godine. Razlog tako visokih udjela doseljenih je povratak ratom pogođenog stanovništva. Udjeli doseljenih u drugim regijama ne variraju previše od prosjeka Dalmatinske zagore.

Struktura doseljenog stanovništva doživjela je određene promjene između 2001. i 2011. godine. Tako je značajnije porastao udio doseljenih iz druge županije te inozemstva, a smanjen je udio doseljenih iz iste općine/Grada. Može se zaključiti kako su recentni migracijski trendovi drukčiji od onih na početku vremenskog obuhvata istraživanja. Migracije na općinskoj razini (u većini slučajeva selo-grad) su u konstantnom opadanju, a sve više raste broj međuzupanijskih i međudržavnih migracija. Upravo su emigranti iz ruralnih naselja koji su se selili u najbliža veća naselja činili najveći dio migracija u prošlosti. S vremenom su ruralna naselja demografski propadala upravo zbog emigracije i starenja stanovništva te je danas došlo do situacije da u ruralnim naseljima prevladava starije stanovništvo, te zapravo nema tko iseliti. Naravno, treba uzeti u obzir da je Dalmatinska zagora smještena na području dviju županija te je dio registriranih doseljenika zasigurno došao iz drugih dijelova Dalmatinske zagore, a ne samo iz susjednih županija.

Razlike među regijama po strukturi doseljenika su u ovom slučaju puno izraženije. Većinu regija (osim Kninske) karakterizira pad udjela doseljenih iz iste općine/Grada. Najveći pad zabilježen je u Drniškoj regiji gdje je udio sa 45,6 % pao na samo 9,7 %. Dvoznamenkasti pad tog udjela zabilježen je i u Sinjskoj regiji te Zagori. Udio doseljenih iz druge općine/Grada iste županije na razini Dalmatinske zagore neznatno se povećao između 2001. i 2011. godine. Na razini regija ističe se Zagora sa najvišim udjelom 2011. godine (77,5 %) te porastom u međupopisnom razdoblju. U Sinjskoj regiji također je zabilježen rast, a ova kategorija čini oko polovice doseljenih stanovnika, kao i u Omiškoj zagori i Imotskoj regiji 2001. godine. Razlika je u tome što Imotska regija i Omiška zagora bilježe pad udjela u zadnjem međupopisnom razdoblju.

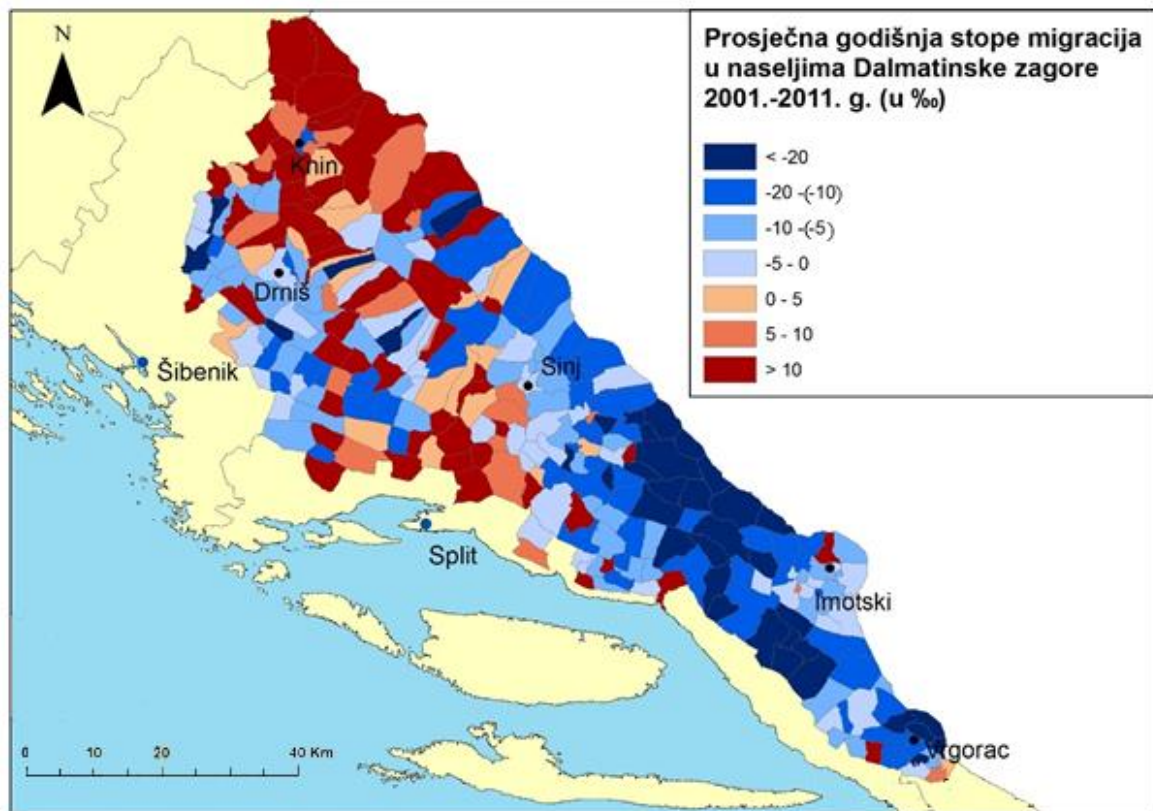
Udio doseljenih iz druge županije rastao je od 2001. godine te je 2011. iznosio 18,6 % od ukupnog broja doseljenih. Na razini regija posebno se ističe Drniška regija u kojoj se udio sa 21,7 % 2001. povećao na čak 51,7 % 2011. godine. Najvjerojatnije se radi o raseljenom stanovništvu koje se vratilo u svoje domove nakon rata. Niti jedna druga regija nema ni približno tako visoke udjele. U Kninskoj regiji zabilježen je lagani pad udjela, te je 2011. iznosio 29,2 %, a u Vrgoračkoj regiji zabilježen je rast te je udio 2011. godine iznosio 16,1 %. U ostalim regijama udjeli su manji od 10 %.

Udio doseljenih iz inozemstva također se konstantno povećavao na razini Dalmatinske zagore, te je 2011. godine iznosio 27 %. Najveće udjele imali su Kninska, Imotska i Vrgoračka regija, što ne čudi ako uzmemo u obzir njihove položaje i blizinu granice sa BiH. Zagora i Drniška regija imale su udjele manje od 10 % 2011. godine, ali i na svim dotadašnjim popisima.

Iz tablice (tab. 9) vidi se kako su Kninska, Imotska i Vrgoračka regija na oba popisa imale najveće udjele doseljenih iz inozemstva. Već su iskazani prostorni razlozi koji utječu na te udjele, a treba spomenuti i društvene razloge. Naime, granica između Hrvatske i BiH na području Dalmatinske zagore većim dijelom nije etnička. Zbog toga dolazi do uspostavljanja bliskih veza stanovništva s obje strane granice. Dnevne migracije su u pograničnim krajevima intenzivne, posebno zbog gospodarskih prilika. Gospodarska situacija može biti jedan od privlačnih faktora za migrante, ali je u brojnim slučajevima najvažniji faktor ostvarivanje prava fiktivnim preseljenjem u RH. Takav proces prisutan je od kraja 90-ih godina 20. stoljeća (Klempić Bogadi i Lajić, 2014). Prijavljivanjem preseljenja u RH, stanovništvo iz BiH ostvaruje određena prava poput glasanja na izborima i porodičnih naknada. Te osobe se pri popisu vode kao stanovnici RH, iako zapravo nemaju stalno prebivalište u RH. Slična situacija zabilježena je i kod srpskih povratnika nakon rata. Tek svaki treći povratnik zapravo živi u Hrvatskoj, a ostali imaju prijavljeno prebivalište zbog ostvarivanja određenih prava (Mesić i Bagić, 2010 prema Klempić Bogadi i Lajić, 2014). Zbog fiktivnog stanovništva stvaraju se problemi pri analizi demografskih podataka.

Vrgoračka regija jedina je od regija u posljednjem razdoblju koja je zabilježila pad udjela doseljenih iz inozemstva. Razlog tome mogu biti i mjere koje su poduzete kako bi se riješio problem fiktivnog stanovništva. Prostorno gledajući, od regija koje imaju značajne udjele doseljenih iz inozemstva, izdvaja se Omiška zagora. Za razliku od ostalih regija koje su smještene uz granicu, Omiška zagora jednim dijelom čak ima izlaz i na more. U tom slučaju, neki drugi faktori osim prostornih utjecali su na takve rezultate.

Kako bi se dobila bolja slika recentnih trendova migracija na razini naselja, izračunata je stopa migracija u razdoblju 2001. - 2011. godine za svako naselje. Kao i u prethodnim primjerima, korištena je vitalno-statistička metoda s kojom je pomoću ukupne međupopisne promjene broja stanovnika i prirodne promjene u tom razdoblju dobivena migracijska bilanca u razdoblju 2001. - 2011. godine. Zatim je izračunata stopa migracija (migracijski saldo na svakih 1000 stanovnika), koja je iskazana kao godišnji prosjek u desetogodišnjem razdoblju. Zbog manjka podataka, pogotovo na razini naselja, ovo je jedini način na koji se može doći do smislenih rezultata migracija za svako naselje. Stope migracija prikazane su koropletnom kartom. Jedan od problema koji se pojavljuje pri prikazivanju velikog broja rezultata je i korištenje stopa migracija koje pokazuju promjenu na 1000 stanovnika. S obzirom da većina naselja Dalmatinske zagore ima manje od 1000 stanovnika, u slučaju nekih naselja dobiva se nerealna vrijednost stope izazvana malim apsolutnim brojem stanovnika.

Sl. 26. Prosječna godišnja stopa migracijske bilance u naseljima Dalmatinske zagore 2001. - 2011. godine

Izvor: Izračunao autor prema Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.

Analizom na razini regija već je utvrđeno kako su pozitivnu migracijsku bilancu imali Kninska regija i Zagora. To se može uočiti i na tematskoj karti (sl. 26) koja prikazuje stope migracije po naseljima. Veći dio istočnog dijela Dalmatinske zagore koji obuhvaća Vrgoračku i Imotsku regiju te dijelove Sinjske regije i Omiške zagore ima puno niže stope migracija, te su u većini naselja izrazito negativne. Izuzeci su naselja Draževitići i Veliki Prolog u Vrgoračkoj regiji te Glavina Gornja i Ivanbegovina u Imotskoj regiji. Znakovito je kako ni centralna naselja nisu imala pozitivnu migracijsku bilancu, što je bio slučaj u prošlosti kada je zbog procesa urbanizacije priljev stanovništva u urbane centre bio znakovit. U gradu Vrgorcu prosječna je stopa iznosila -14,4 ‰, što je čak ispod prosjeka Vrgoračke regije. Grad Imotski također je zabilježio negativnu stopu (-1,9 ‰), ali puno umjereniju s obzirom na prosjek regije kojoj pripada. U slučaju Vrgoračke i Imotske regije, radi se o izrazito centraliziranim regijama. U Omiškoj zagori pozitivna stopa zabilježena je u pet naselja, a u Sinjskoj regiji u 14 od ukupno 73 naselja. Takvi podaci odgovaraju i već prezentiranim rezultatima na razini regija. Čak i grad Sinj, koji možemo nazvati relativnim centrom Dalmatinske zagore, bilježi blago negativnu migracijsku bilancu.

U slučaju Sinjske regije, većina naselja s pozitivnom bilancom nalazi se u južnom dijelu regije koji s dijelom Zagore čini prostor koji gravitira Splitu te ga karakteriziraju i drugi recentni povoljni demografski pokazatelji poput indeksa promjene ukupnog broja stanovnika u zadnjem međupopisnom razdoblju, indeksa starosti i tipova općeg kretanja. U Zagori je 23 od 40 naselja zabilježilo pozitivnu bilancu, a za razliku od drugih regija, dva najveća naselja Klis (15,2 ‰) i Dugopolje (7,4 ‰) zabilježila su najveće stope migracija. To su jedina dva naselja u cijeloj Dalmatinskoj zagori s više od 1000 stanovnika koja su imala pozitivnu migracijsku bilancu. Primjećuje se i kako se većina naselja u Zagori s pozitivnom stopom migracija nalazi uz samu južnu granicu, odnosno uz obalni pojas te u neposrednom splitskom zaleđu. Naselja koja se nalaze zapadnije u Trogirskoj i Kaštelanskoj zagori većim dijelom su zabilježila negativne stope.

Već je rečeno kako su Drniška i Kninska regija zabilježile najpovoljnije stope migracija u posljednjem razdoblju. Takvi demografski pokazatelji najvjerojatnije su uvjetovani povratkom dijela stanovništva nakon rata. U Kninskoj regiji je 23 od ukupno 24 naselja imalo pozitivnu migracijsku bilancu, a jedini izuzetak je grad Knin gdje je stopa migracija iznosila -10 ‰. Takav rezultat poprilično je iznenađujući te će se dublje analizirati u sljedećim poglavljima kroz podatke o imigrantima te narodnosti. Još više čudi činjenica da su u istom razdoblju 23 naselja imala negativnu prirodnu promjenu, a samo grad Knin pozitivnu. U Drniškoj regiji 24 naselja od ukupno 63 imaju pozitivnu migracijsku bilancu, a

Drniš kao jedini funkcionalni centar cijelog prostora ipak je zabilježio negativnu migracijsku bilancu.

9.1.3. Migracijska obilježja stanovništva doseljenog iz inozemstva

Osim udjela doseljenih iz inozemstva, iznimno je važno analizirati i nacionalnu strukturu tih migranta kako bi dobili dublje uvide u prostorne komponente tih migracija. Podatci o državama iz kojih su se emigranti doselili dostupni su na popisima 2001. i 2011. godine, pa će se udjeli za te godine usporediti na razini regija (tab. 10). U podacima popisa iz 2001. godine istaknuto je nekoliko država (Bosna i Hercegovina, Srbija, Makedonija i Slovenija) te rubrika ostale države. Zbog zanemarivog udjela doseljenih iz Makedonije i Slovenije, ti su udjeli prikazani u kategorije ostale države.

Tab. 10. Migracijska obilježja stanovništva doseljenog iz inozemstva u regijama Dalmatinske zagore 2001. i 2011. godine

	Udio doseljenih iz BiH (u %)		Udio doseljenih iz Srbije (u %)		Udio doseljenih iz Njemačke (u %)		Udio doseljenih iz ostalih država (u %)	
	2001.	2011.	2001.	2011.	2001.	2011.	2001.	2011.
Drniška regija	48,2	12,5	23,6	33,7	-	37,7	28	15,9
Kninska regija	94,5	37,0	4,2	47,9	-	9,9	1,2	4,9
Imotska regija	90,1	61,2	3,7	2,0	-	29,1	6,1	7,4
Omiška zagora	62,4	40,6	8,9	3,4	-	39,4	28,6	16,5
Sinjska regija	67,3	31,5	11,5	5,6	-	43,6	21,1	19,1
Zagora	59,2	41,4	16,4	5,2	-	26,7	24,3	26,5
Vrgoračka regija	95,9	73,8	2,6	2,2	-	13,6	1,4	10,2
UKUPNO	87,9	42,9	5,6	24,7	-	22,7	6,4	9,6

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: migracijska obilježja stanovništva, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2003., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema migracijskim obilježjima i spolu po gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015

Podaci popisa iz 2011. drukčije su strukturirani u usporedbi s 2001. godinom. Naime, istaknute države su Bosna i Hercegovina, Srbija, Njemačka, Kosovo i Slovenija. Udjeli za Sloveniju i Kosovo su zanemarivi pa su pridruženi u kategoriju ostalih država. S obzirom da je udio doseljenih iz Njemačke značajan, prikazan je posebno unatoč tome što podaci iz 2001. godine za Njemačku ne postoje. Razlog ovakvog povećanja udjela doseljenih iz Njemačke je promjena metodologije između posljednja dva popisa. Dijelom se radi o povratku stanovništva, tzv. *gastarbajtera*, koji su se vratili u krajeve iz kojih su emigrirali zbog rata i loših gospodarskih prilika. Jedan dio tih emigranta su i Hrvati iz BiH koji su izbjegli u Njemačku za vrijeme rata. Ipak, izrazito visoki udio doseljenih iz Njemačke posljedica je promjene metodologije, a o tome svjedoče i drugi demografski podaci (Klempić Bogadi i Lajić, 2014). Samim time rezultate treba promatrati kritički.

Na popisu 2001. godine udio doseljenih iz BiH na razini Dalmatinske zagore iznosio je čak 87,9 %, a ostatke su činili doseljeni iz Srbije (5,6 %) te ostalih zemalja (6,4 %). Drniška regija 2001. godine imala je najmanji udio doseljenih iz BiH, a izrazito visoke udjele doseljenih iz Srbije te drugih država. Na sljedećem popisu udio doseljenih iz BiH smanjio se, a udio doseljenih iz Srbije te ostalih zemalja povećao. Tako je struktura doseljenih iz inozemstva iznimno heterogena. U Kninskoj regiji je 2001. stanovništvo doseljeno iz BiH činilo čak 94,5 % doseljenih što je posljedica ratne i ekonomske imigracije. Struktura se na sljedećem popisu promijenila te je udio doseljenih iz BiH pao, a značajno se povećao udio doseljenih iz Srbije (47,9 %). Kninska regija 2011. godine ima najmanje doseljenih iz Njemačke i drugih zemalja. Upravo ovi podaci potvrđuju tezu o povratku srpskog stanovništva u zadnjem međupopisnom razdoblju zbog kojeg su većina naselja Kninske regije imala pozitivnu migracijsku bilancu.

Imotska regija imala je također 2001. godine udio doseljenih iz BiH veći od 90 %. Taj udio je na sljedećem popisu pao, a ističe se udio doseljenih iz Njemačke. To ne čudi s obzirom da je to emigrantski kraj u kojem već desetljećima stanovništvo odlazi na rad u inozemstvo. Omiška zagora i Sinjska regija ističu se udjelom „doseljenih“ iz Njemačke, dok se udio doseljenih iz BiH smanjuje zbog povećanja drugih udjela. Vrgoračka regija ima najviši udio doseljenih iz BiH, iako je taj udio manji nego na popisu iz 2001. godine. O razlozima migracija iz BiH u Vrgoračku regije već je rečeno u prijašnjim potpoglavljima.

10. Tipovi općeg kretanja stanovništva

Podjela naselja prema općem tipu kretanja stanovništva jedna je od metoda demografske analize kojom se na temelju promjene ukupnog broja stanovnika i prirodne promjene u određenom vremenskom razdoblju izračunava migracijski saldo te dijeli naselja u skupine sa sličnim karakteristikama. Ovu metodu definirao je Friganović 1979. godine. Prostorne jedinice dijele se u dvije skupine te ukupno osam tipova. Primarno se dijele na emigracijska i imigracijska područja, a svaka od tih grupa ima četiri podtipa (trenda). Tako se kod emigracijskih prostora izdvajaju sljedeći tipovi: emigracija (tip E₁), depopulacija (tip E₂), izrazita depopulacija (tip E₃) i izumiranje (tip E₄). Imigracijski prostori su također podijeljeni na četiri tipa: ekspanzija imigracijom (tip I₁), obnova imigracijom (tip I₂), slaba obnova imigracijom (tip I₃) i vrlo slaba obnova imigracijom (tip I₄). Osim migracijskih obilježja, pomoću ovog pokazatelja analiziraju se i ostale dinamičke sastavnice stanovništva te se zato često koristi kada se želi odrediti ukupno demografsko stanje nekog prostora.

Za izračunavanje tipova općeg kretanja stanovništva korišteni su podaci popisa stanovništva, iz kojih se izračunala ukupna međupopisna promjena, te vitalna statistika iz koje se izračunala prirodna promjena za svako naselje (tab. 11). Izdvojena su četiri međupopisna razdoblja za koja će se prikazati rezultati te rezultati koji su dobiveni kad se uzme u obzir cijeli vremenski obuhvat istraživanja. Rezultati su predstavljeni u tablici te pokazuju ukupan broj naselja pojedinog općeg tipa kretanja za svako izdvojeno razdoblje. Također, da bi se dobio uvid u prostorni razmještaj, rezultati za najrecentnije međupopisno razdoblje prikazani su tematskom kartom.

Za početak će se usporediti podaci na razini Dalmatinske zagore s rezultatima RH. Zatim će se analizirati apsolutni podaci naselja s određenim tipom kretanja te kako je tekao trend promjene u Dalmatinskoj zagori. Treba napomenuti kako se ukupan broj naselja Dalmatinske zagore mijenjao, te su 1971. godine postojala 283 naselja, a taj broj je 1991. narastao na 293, koliko ih ima i danas. Za ta novonastala naselja postoje podaci međupopisne promjene, ali se zbog manjka podataka o prirodnoj promjeni ne mogu izračunati tipovi općeg kretanja stanovništva.

Dalmatinska zagora već je u prvom međupopisnom razdoblju (1971. - 1981.) zabilježila tip kretanja E₃, koji označava izrazitu depopulaciju. Tip E₃ karakterizira prosječna godišnja pozitivna stopa prirodne promjene (3,7 ‰), te negativna stopa promjene ukupnog broja stanovnika (-9 ‰). Također, u tipu E₃, apsolutna vrijednost stope ukupne promjene veća je nego stope prirodne promjene. To nam pokazuje i prosječna stopa migracijskog salda koji je

negativan (-12,7 ‰). U istom razdoblju u RH zabilježen je tip kretanja E_1 , koji označava emigraciju. Kod tog tipa i prosječna godišnja stopa prirodne promjene (4,7 ‰) i stopa ukupne promjene su pozitivne (3,5 ‰). Vrijednost stope prirodne promjene veća je od stope ukupnog kretanja, a to znači da prostor karakterizira emigracija (-1,2 ‰), unatoč drugim pozitivnim pokazateljima. Dakle, Dalmatinska zagora je u prvom analiziranom međupopisnom razdoblju imala nepovoljnije pokazatelje nego RH.

U sljedećem razdoblju (1981. - 1991.) Dalmatinska zagora zadržala je tip E_3 unatoč tome što podaci pokazuju kako se demografsko stanje promijenilo: prirodna je promjena bila nešto niža, ali još uvijek pozitivna (0,8 ‰), a godišnja stopa migracija nešto povoljnija nego u prošlom razdoblju (-5,4 ‰). To nam pokazuje i izraziti problem koji je prisutan kod primjene tipova općeg kretanja stanovništva. Naime, prikazuju se samo trendovi odnosno kretanja, a ne uzimaju se u obzir intenziteti pojave, već samo njihovi odnosi. Primarni problem proizlazi iz činjenice da se rezultat može interpretirati samo kroz trendove, ali ne i snagu tih trendova. Iz tog razloga ovaj se pokazatelj treba koristiti uz druge demografske podatke. Ukoliko se u analizi oslanjamo samo na tipove općeg kretanja stanovništva dolazi do stvaranja krive percepcije o pojedinim područjima. Tako se može dogoditi da su pojedina naselja svrstana u istu skupinu iako jedno naselje može imati samo blago negativne pokazatelje, a drugo izrazito negativne. Dok god naselja ispunjavaju kriterije ove metode, svrstana su u istu skupinu.

Dok je tip kretanja stanovništva u Dalmatinskoj zagori ostao isti, u RH se iz tipa E_1 promijenio u tip I_1 . To je najpovoljniji tip kojeg karakteriziraju pozitivna stopa prirodne promjene i migracije, a samim time i ukupnog kretanja stanovništva. Pomalo je iznenađujuće da je RH imala takav tip kretanja ukoliko se uzme u obzir politička i gospodarska situacija u tom razdoblju. Ipak, iz ovog rezultata ne treba izvlačiti daljnje zaključke osim da su prirodna promjena i kretanje ukupnog stanovništva bili pozitivni, iako su vrijednosti bile niske. Tako je povećanje ukupnog stanovništva u 10 godina u Hrvatskoj iznosilo 164 511 (prosječno 3,5 ‰), a prirodna promjena 93 571 stanovnika (prosječno 2 ‰). To znači da je u tom razdoblju u RH migracijski saldo iznosio 70 940 stanovnika (prosječno 1,5 ‰).

Tip općeg kretanja se u slučaju Dalmatinske zagore nije promijenio ni u sljedećem međupopisnom razdoblju, dok se u slučaju RH iz tipa I_1 promijenio u E_4 . Dakle iz najpovoljnijeg u najnepovoljniji tip. Tip E_4 karakteriziraju negativne stope migracija i prirodne promjene. U slučaju RH prosječne godišnje stope migracije (-6 ‰) bile su izrazito više od stopa prirodne promjene (-0,4 ‰). Iako se može činiti kako je Dalmatinska zagora bila u boljem demografskom stanju zbog povoljnijeg tipa općeg kretanja, ipak nije tako.

Ukoliko se usporede prosječne godišnje stope, Dalmatinska zagora imala je pozitivnu stopu prirodne promjene (0,3 ‰) i iznimno negativnu stopu migracija (-22,4 ‰). Upravo je zbog niske, ali pozitivne vrijednosti prirodne promjene Dalmatinska zagora svrstana u E₃ tip, iako je prosječna godišnja stopa ukupne promjene stanovnika (-22,1 ‰) nemjerljivo lošija u usporedbi s RH (-6,4 ‰) koja je okarakterizirana nepovoljnijim tipom E₄. I ovaj primjer ilustrira kako tipovi općeg kretanja mogu dati krivu sliku o demografskim kretanjima u nekom prostoru.

U posljednjem međupopisnom razdoblju i Dalmatinska zagora i RH su okarakterizirane tipom E₄, odnosno izumiranjem. Dalmatinska zagora je dakle iz tipa E₃ prešla u najnepovoljniji E₄ tip. Na prošlom primjeru vidljivo je kako se baziranjem analize samo na tipu općeg kretanja može dobiti pogrešan dojam, tako će se i u ovom slučaju predstaviti stope migracija i prirodne promjene. Tako je u RH prosječna godišnja stopa prirodne promjene iznosila -2,3 ‰, a migracija -1,1 ‰. Stopa prirodne promjene je u Dalmatinskoj zagori bila povoljnija (-1,4 ‰), ali je stopa migracija u usporedbi s prosjekom RH bila izrazito nepovoljna (-5,7 ‰).

Tab. 11. Tipovi općeg kretanja stanovništva po naseljima u međupopisnim razdobljima 1971. - 2011. godine

Tip općeg kretanja stanovništva	Međupopisna razdoblja				
	1971. - 1981.	1981. - 1991.	1991. - 2001.	2001. - 2011.	1971. - 2011.
I1	22	40	12	23	11
I2	2	17	4	17	1
I3	0	1	3	11	0
I4	4	10	7	46	2
E1	10	5	15	10	14
E2	22	8	6	13	9
E3	109	38	45	36	59
E4	114	166	201	137	197
Ukupno naselja	283	285	293	293	293

Izvor: Izračunao autor prema Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.

Dalmatinska zagora u prva tri međupopisna razdoblja imala je tip E₃ koji je u posljednjem razdoblju prešao u E₄. Tipovi općeg kretanja određeni su za svako naselje Dalmatinske

zagore tijekom vremenskog obuhvata istraživanja. Iz tablice je vidljivo kako je u svakom razdoblju uvjerljivo najviše naselja imalo tip kretanja stanovništva E₄ (izumiranje). Nakon tipa E₄, najbrojniji je bio E₃, koji je nešto povoljniji tip kretanja (osim u razdoblju 2001. - 2011.). Naselja emigracijskog tipa prevladavala su u svakom razdoblju, posebice 1971. - 1981. (90,1 %) i 1991. - 2001. (91,1 %). Ukoliko se odredi tip kretanja stanovništva za naselja u vremenskom razdoblju od 1971. do 2011. godine dobivaju se najlošiji rezultati, te tada čak 95 % naselja ima emigracijski karakter. Takvo stanje ne iznenađuje ukoliko se uzme u obzir da je Dalmatinska zagora prostor koji već od 1971. obilježavaju emigracija i negativna prirodna promjena.

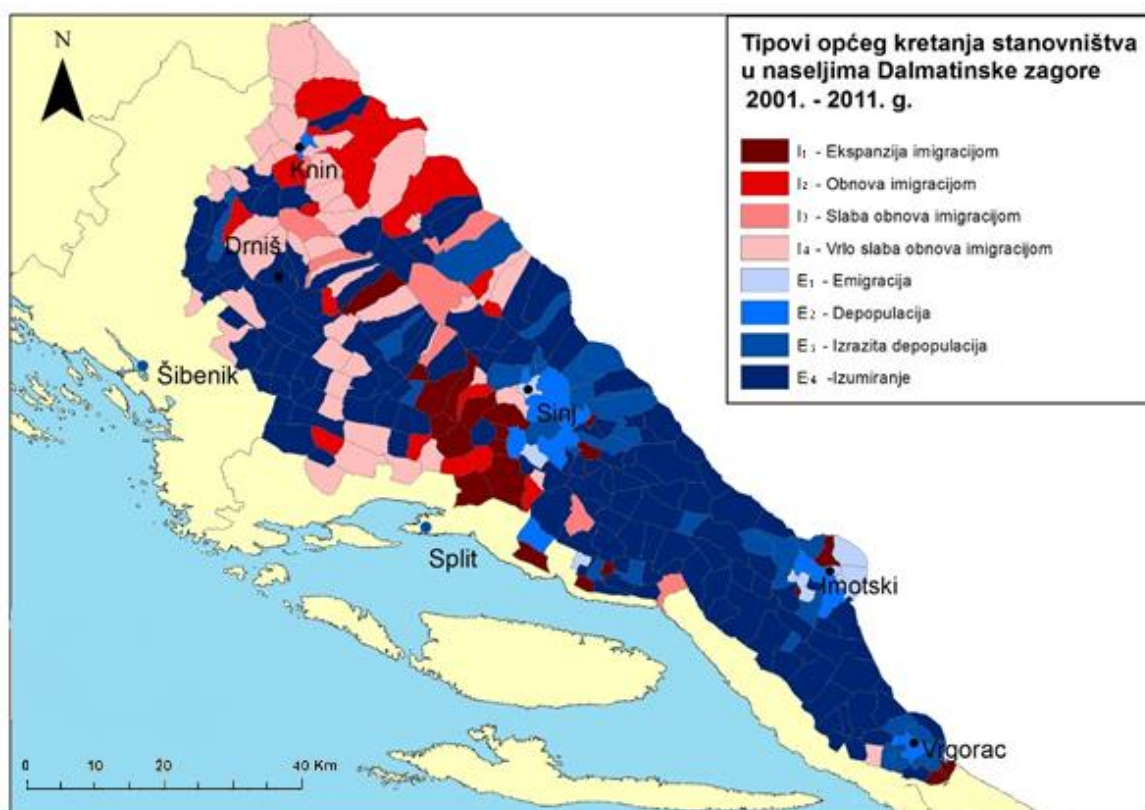
Rezultati za prvo međupopisno razdoblje pokazuju kako još uvijek nije nastupilo potpuno izumiranje. Naime, tip E₃ imalo je 109 naselja, a E₄ tip 114 naselja. Tipovi E₁ i E₂ najmanje su zastupljeni od emigracijskih tipova, a samo je 28 naselja imalo imigracijski karakter.

U sljedećem međupopisnom razdoblju broj naselja sa tipom E₄ povećao se na 166, a onih s tipom E₃ smanjio sa 109 na 38. Može se zaključiti da je veći dio naselja iz tipa E₃ prešao u E₄, a jedan dio i u imigracijske tipove. Naselja s imigracijskim tipovima je u drugom međupopisnom razdoblju bilo 68, što je izrazito povećanje u odnosu na prethodno razdoblje, kad ih je bilo 28. Od imigracijskih tipova najviše ih je imalo tip I₁, čak 40 naselja.

Nakon nešto pozitivnijeg razdoblja, od 1991. do 2001. godine se ponovno ističu negativni tipovi kretanja, koji čine čak 91,1% svih naselja. Opet je najviše naselja u tipu E₄, čak 201, a i u tipu E₃ zabilježeno je povećanje. Imigracijskih tipova je najmanje, a ističe se I₁. U posljednjem međupopisnom razdoblju ponovno su zabilježeni nešto bolji rezultati, kao i u razdoblju 1981. - 1991. godine. Iako, emigracijski tip opet prevladava, oko trećine naselja pripada imigracijskom tipu. Za razliku od drugih razdoblja, najzastupljeniji je tip I₄.

Dakle, u svakom razdoblju bilo je najviše naselja s tipom E₄, a udjelom se isticao i tip E₃, posebice u prvom međupopisnom razdoblju. Imigracijskih tipova bilo je izrazito manje u usporedbi s emigracijskim, iako se u razdobljima 1981. - 1991. i 2001. - 2011. taj udio sa oko 10 % povećao na 25 % i 33 %. U prva tri razdoblja među imigracijskim tipovima prevladavao je tip I₁, a u posljednjem tip I₄.

Posebno će se tematskom kartom (sl. 27) prikazati rezultati na razini naselja za posljednje međupopisno razdoblje. Iako je već zamijećeno kako je po apsolutnim vrijednostima za naselja ovo razdoblje imalo najpovoljnije rezultate, iz karte se može zaključiti kao je prostorna raspodjela izuzetno polarizirana. Još jednom treba napomenuti kako tipovi općeg kretanja pokazuju samo migracijske trendove izračunate iz stopa prirodne promjene i ukupnog kretanja stanovnika, ali ne i intenzitete takvih pojava.

Sl. 27. Tipovi općeg kretanja stanovništva u naseljima Dalmatinske zagore 2001. - 2011. godine

Izvor: Izračunao autor prema Tablogrami 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Područje istočno od Sinja, izuzevši područja u samoj okolini regionalnih centara Imotskog, Vrgorca i Omiša, pripadaju isključivo E4 tipu kretanja. Taj tip karakterizira negativna stopa prirodne promjene, ali i migracija. Jedno od područja koje se ističe s imigracijskim karakterom je neposredno splitsko zaleđe koje se pruža sve do grada Sinja. U tom dijelu većina naselja ima imigracijski tip kretanja, a veliki dio njih karakterizira tip I1. Imigracijski tip zabilježen je i u Kaštelanskoj zagori. Nadalje, iako su po nekim drugim demografskim pokazateljima zaostali, Drniška i Kninska regija imaju veliki broj naselja s imigracijskim karakterom. To se posebice odnosi na Kninsku regiju. Jedan od razloga takvih trendova je i povratak stanovništva na ove prostore nakon Domovinskog rata, ali i vanjska imigracija iz Bosne i Hercegovine.

11. Biološki sastav stanovništva Dalmatinske zagore

Biološki sastav stanovništva, odnosno dobna i spolna struktura stanovništva iznimno su važni pokazatelji ukupnog demografskog stanja nekog prostora. Kroz trenutnu spolnu i dobnu strukturu mogu se ogledati brojne demografske promjene kroz povijest. Također, ova struktura je i dobar pokazatelj budućnosti stanovništva i gospodarstva nekog područja (Wertheimer-Baletić, 1999). Ključan faktor za formiranje starosne strukture je fertilitet, koji je na razini RH dugoročno nizak te se već 50 godina generacije ne izmjenjuju (Barić i Mrđen, 2016). Emigracija, posebice selektivna, također ima sve veći utjecaj na dobnu i spolnu strukturu.

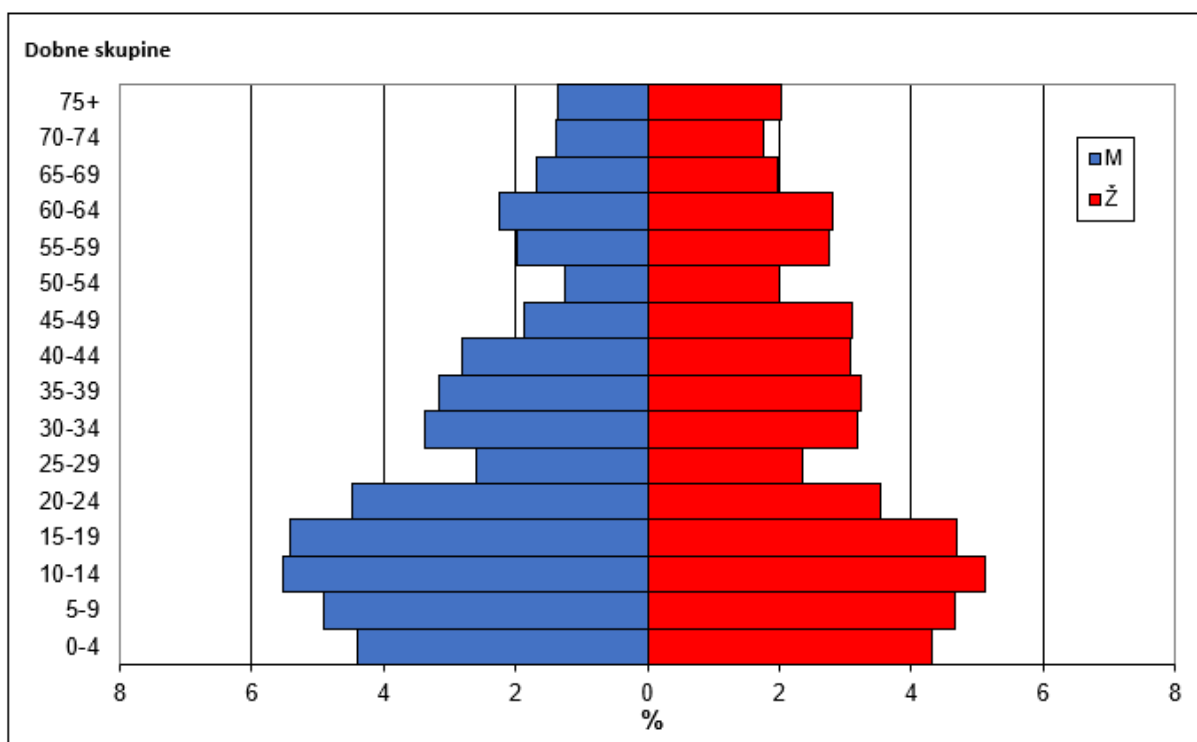
U ovom radu analizirat će se sastavnice dobne i spolne strukture. Na temelju dijagrama dobno-spolne strukture analizirat će se trenutno stanje u prostoru te uvidjeti kakva je dobno-spolna struktura u kontekstu eventualnog demografskog oporavka na razini Dalmatinske zagore. Također, usporedbom dobno-spolnih struktura kroz vremenski obuhvat istraživanja uvidjet će se kakvi su demografski trendovi bili u povijesti te pretpostaviti kakvo stanje se može očekivati u budućnosti.

Posebno će se analizirati vrijednosti indeksa starosti na razini naselja te usporediti kako se taj pokazatelj mijenjao kroz povijest. Visoki udio staroga stanovništva jedan je od najvećih problema Dalmatinske zagore te jedna od glavnih negativnih odrednica koje koče eventualni demografski oporavak. Starenje stanovništva je s biološke strane dvojak proces; s jedne strane to je posljedica smanjenja rodnosti kroz duže vrijeme što rezultira s manjim udjelima mladog stanovništva, a s druge strane se zbog produljenja očekivanog trajanja života povećava udio starog stanovništva (Dupaquier, 2006 prema Barić i Mrđen, 2016).

Osim dobne strukture, analizirat će se i spolna struktura kao jedna od glavnih demografskih sastavnica. Neravnoteža spolova jedan je od faktora koji može utjecati na nepovoljnu demografsku sliku nekog područja. Analizom koeficijenta feminiteta po naseljima i regijama ustanoviti će se postoji li na području Dalmatinske zagore izrazita neravnoteža spolova te na kojoj administrativnoj razini. Također, koristit će se i specifični koeficijent feminiteta koji će prikazati spolnu neravnotežu u fertilnoj dobnoj skupini. Taj pokazatelj na razini fertilne dobne skupine, ključan je upravo jer nam pokazuje postoji li neravnoteža u onim dobnim skupinama koje su ključne za demografski oporavak.

11.1. Sastav stanovništva prema dobi i spolu 1971. i 2011. godine

Dijagram dobno-polne strukture 1971. g. (sl. 28) na prvi pogled izgleda pravilno, odnosno u obliku *piramide*. Takva struktura označava mlado stanovništvo i povoljnu demografsku sliku. Jedina veća odstupanja mogu se vidjeti u dobnim skupinama 24 - 29 i 45 - 49 godina. To su dobne skupine koje se povezuju s oba svjetska rata te je očekivano da je udio tih skupina manji zbog ratnih stradanja, migracija i smanjenja nataliteta.

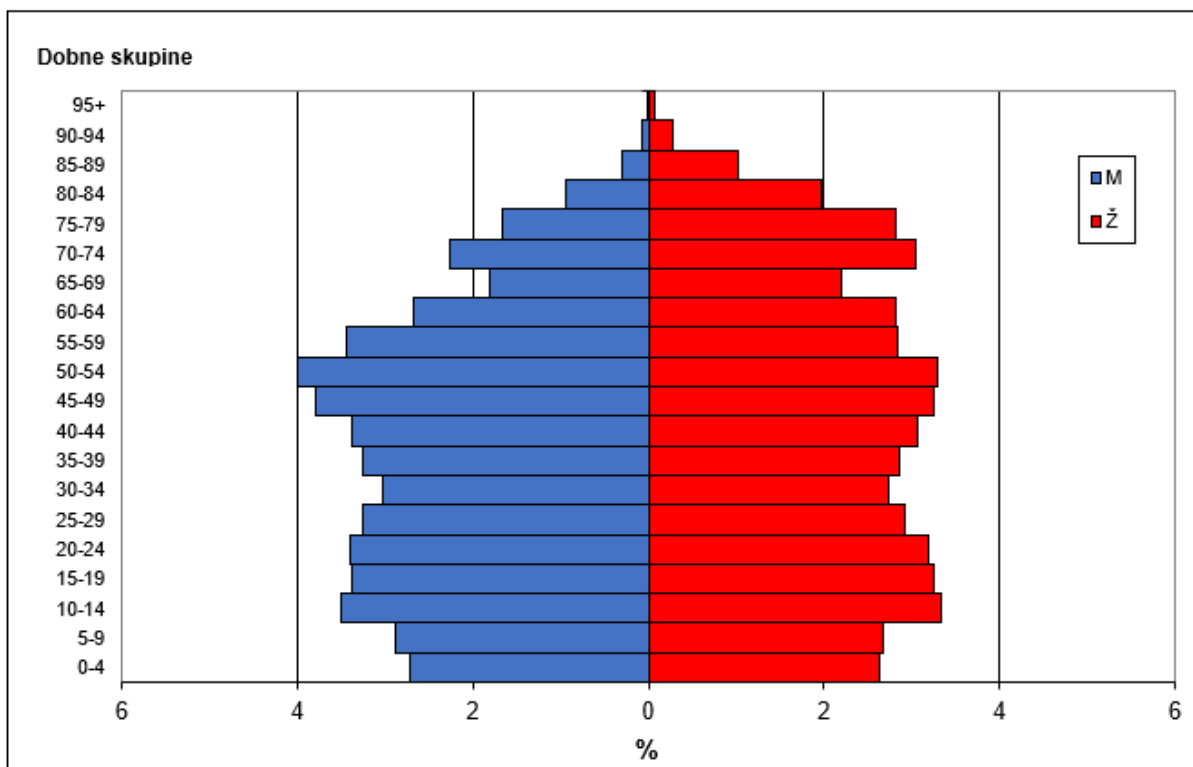
Sl. 28. Dobno-polna struktura Dalmatinske zagore 1971. godine

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. g.: Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972.

Spolna struktura na prvi pogled izgleda nepovoljnije nego 2011. godine. Naime muškaraca je bilo 48,53 %, a žena 51,47 %. U mlađim dobnim skupinama je zbog diferencijalnog nataliteta više muškaraca. Najveća diskrepancija je u skupinama 15 - 19 i 20 – 24 godine, u kojima je zajedno 3654 muškaraca više nego žena. Granica dobnih skupina od koje prevladavaju žene je već od 35 godina, dok je 2011. bila 60 godina. Dakle, u spomenutim dobnim skupinama udio žena veći je od udjela muškaraca, a najveća neravnoteža je u skupini 45 - 49 godina gdje je apsolutni broj žena veći za 2701 odnosno čak za trećinu, ukoliko se analiziraju udjeli. Dakle, spolna ravnoteža je 1971. bila više poremećena nego 2011. godine.

Unatoč tome, u slučaju dobnih skupina primjećuju se slični trendovi, koji su 1971. bili intenzivniji. To se odnosi i na fertilnu skupinu, koja je i 1971. bila neuravnotežena u korist muškaraca.

Analiziramo li strukturu stanovništva prema spolu na razini cijele Dalmatinske zagore 2011. godine (sl. 29), na prvi pogled nema izrazite spolne neravnoteže. Naime, žene čine 50,3 %, a muškarci 49,7 % stanovništva.

Sl. 29. Dobno-polna struktura Dalmatinske zagore 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Ukoliko se analizira spolna struktura po dobnim skupinama dolazi do većih odstupanja. Kod većine populacija udio muškaraca u mlađim dobnim skupinama veći je zbog diferencijalnog nataliteta. To je i slučaj sa Dalmatinskom zagorom, pa je tako muškaraca u mladom stanovništvu (do 14. godine starosti) bilo oko 500 više nego žena. Takav trend nastavlja se i u daljnjim dobnim skupinama te traje sve do 60 godina starosti. Ukupno je dakle muškaraca do 60 godina starosti 5413 više nego žena iste dobi, a najveća je neravnoteža u dobnim skupinama 50 - 54 i 55 – 59 godina. Te skupine najviše su se iseljavale za vrijeme ruralnog egzodus zbog posla i udaje (Barić i Mrđen, 2016). Ako analiziramo stanovništvo starije od 60 godina, udio žena izrazito je veći po svim dobnim skupinama, što je karakteristika

posttranzicijskih populacija (Wertheimer-Baletić, 2005). Razlika među spolovima u apsolutnom broju stanovnika starijih od 60 godina bila je 6094, a najveća neravnoteža je zabilježena u dobnoj skupini 75 - 79 godina. Takvi su podaci očekivani ukoliko uzmemo u obzir duže prosječno trajanje života kod žena što je posljedica diferencijalnog mortaliteta u starijim dobnim skupinama.

Dakle, muškarci su brojniji u 12 petogodišnjih dobnih skupina, a žene u osam. U konačnici je udio žena ipak veći, iako u demografski najkritičnijim skupinama prevladavaju muškarci i to sa znatnom razlikom. Takav omjer spolova u fertilnim skupinama dovodi do prisilnog celibata muške populacije, što je najviše primjetno na području Drniške regije (Barić i Mrđen, 2016). Može se zaključiti kako neravnoteža među spolovima ipak postoji iako se na prvi pogled čini kako to nije slučaj. Očekivano je više muškaraca u mlađim dobnim skupinama te žena u starijim. Iznenađuje izuzetna brojnost muškaraca u starijim zrelim dobnim skupinama (45 - 59 g.) te nešto niža u fertilnim skupinama (20 - 39 g.) Daljnja analiza koeficijenta feminiteta po naseljima pokazat će prostorne razlike i područja u kojima je omjer spolova nepovoljan.

Puno više zabrinjava dobna struktura koja se već samim pogledom na dijagram može definirati nepovoljnom. To nam govore i podaci grupirani po kontingentima stanovništva. Naime, mlado stanovništvo (0 – 14 g.) 2011. godine činilo je samo 17,73 % ukupnog stanovništva, zrelo (15 – 64 g.) 63,82 %, a staro (65+ g.) stanovništvo 18,43 %. Za usporedbu, iste godine na razini cijele RH, mlado stanovništvo činilo je 15,22 %, zrelo 67,06 %, a staro 17,7 %. Može se primijetiti kako Dalmatinska zagora u usporedbi s RH ima 2,5 postotna boda veći udio mladog stanovništva. Da bi se zaključilo da je Dalmatinska zagora iznadprosječna regija po demografskim pokazateljima, udio starog stanovništva bi trebao biti ispod prosjeka RH, ali nije iako razlika u udjelima nije velika (0,7 %). Udio zrelog stanovništva je samim time ispodprosječan za oko 3,2 %. Iz takvih podataka može se pretpostaviti kako Dalmatinska zagora ima iznadprosječnu prirodnu komponentu kretanja stanovništva te su zbog toga udjeli mladog stanovništva veći. Manji udjeli zrelog stanovništva djelomično su uzrokovani emigracijom radno-sposobnog stanovništva.

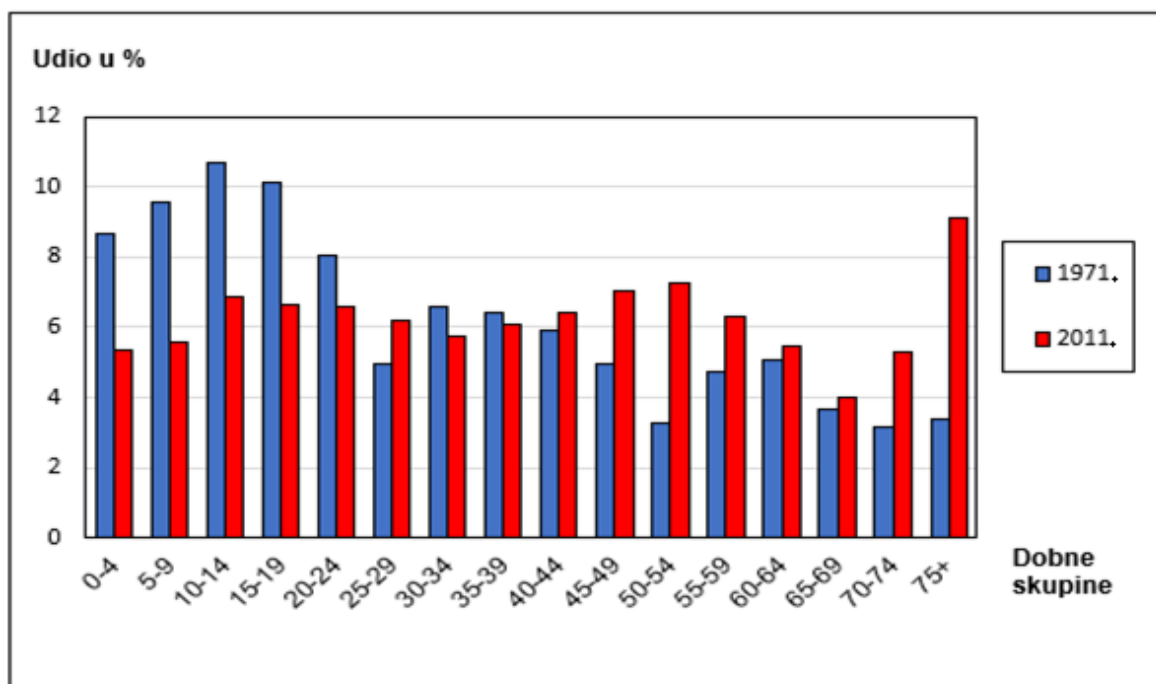
Dobna struktura 2011. godine može se okarakterizirati kao nepovoljna, iako je po nekim pokazateljima povoljnija nego na razini RH. Konkretno se to može vidjeti u „nedostatku“ najmlađih dobnih skupina. Tako udio onih najmlađih raste sve do granice od 14 godina. Upravo takva situacija govori o recentnom smanjivanju nataliteta. Udjeli po dobnim skupinama nadalje padaju sve do skupine 30 - 34 godina. Upravo se ta skupina ističe od drugih po manjku stanovništva u njoj. Udjeli zatim rastu sve do granice od 54 godina starosti.

Najmalobrojnija je skupina između 65 - 69 godina. Takav je slučaj u većini RH jer je to generacija rođena za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Udio stanovnika mlađih od 15 godina je u Dalmatinskoj zagori 1971. iznosio 29,16 % i to je bilo značajno više od prosjeka RH od 22,64 %. Razlog tome može biti u činjenici da je Dalmatinska zagora tada bili izrazito ruralno područje gdje su procesi deagrarizacije i urbanizacije tek započinjali. Zbog takvih posebnosti, natalitet je bio visok, a samim time i udio mladih. Udio zrelih je bio manji (60,52 %) od prosjeka RH (67,7 %).

Treba istaknuti kako se udio zrelog stanovništva na razini RH u 40 godina gotovo pa i nije promijenio. Razlika je samo u udjelima mladog i starog stanovništva. Udio mladog stanovništva je sa 22,64 % pao na 15,22 %, a udio starog je porastao sa 9,64 % na 17,7 %. Udio starog stanovništva je u Dalmatinskoj zagori 1971. bio 10,31 %, dakle iznad prosjeka RH. Može se zaključiti kako se trendovi u 40 godina nisu puno promijenili. Mladog stanovništva je u oba slučaja u Dalmatinskoj zagori bilo više nego u RH, a isti je slučaj i sa starim stanovništvom, iako u nešto manjoj mjeri. Udio zrelog stanovništva je 1971. i 2011. godine bio ispod prosjeka RH.

Usporedbom dobne strukture Dalmatinske zagore 1971. i 2011. godine najbolje se uviđa kakva se negativna promjena dogodila u 40-godišnjem razdoblju (sl. 30). Zbog neusporedivih apsolutnih brojeva stanovništva, odnosno činjenice da se ukupan broj stanovnika smanjio za oko 80 000, korišteni su postotni udjeli stanovništva.

Sl. 30. Dobni kontingenti stanovništva Dalmatinske zagore 1971. i 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. g.: Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

U najmlađim dobnim skupinama primjetna je iznimna razlika u udjelima, pa je tako 1971. bilo čak 11,43 postotnih bodova više mladog stanovništva u usporedbi s 2011. godinom. Nadalje, i sljedeće dvije dobne skupine bile su zastupljenije 1971. godine. Dobna skupina 25 - 29 je brojnija u 2011. godini, a razlog tome je što je kod popisa 1971. to bila krnja generacija koja je rođena za vrijeme Drugog svjetskog rata. Što se tiče fertilnih skupina, i tu je 1971. godine situacija bila povoljnija, ali razlika u udjelima nije toliko izrazita kao kod mladog stanovništva. Počevši sa 40 godina uočavamo dobne skupine koje su imale veće udjele 2011. godine. Najveća razlika u udjelima zabilježena je u dobnim skupinama 50 - 54 i 75+. Konačno, može se zaključiti kako je udio starog stanovništva i starijih dobnih skupina u zreom stanovništvu izrazito u korist 2011. godine.

11.1.1. Koeficijent feminiteta

Koeficijent feminiteta demografski je pokazatelj koji predstavlja broj žena na 100 muškaraca u nekoj populaciji. Taj pokazatelj nam može otkriti eventualne poremećaje u spolnom sastavu, a u ovom slučaju je izračunat prema podacima iz 2011. g. na razini naselja

Dalmatinske zagore i prikazan tematskom kartom. Uz to je prikazano i kretanje kroz popise na razini regija (tab. 12). Zbog nedostupnosti podataka, koeficijenti za 1991. g. nisu izračunati.

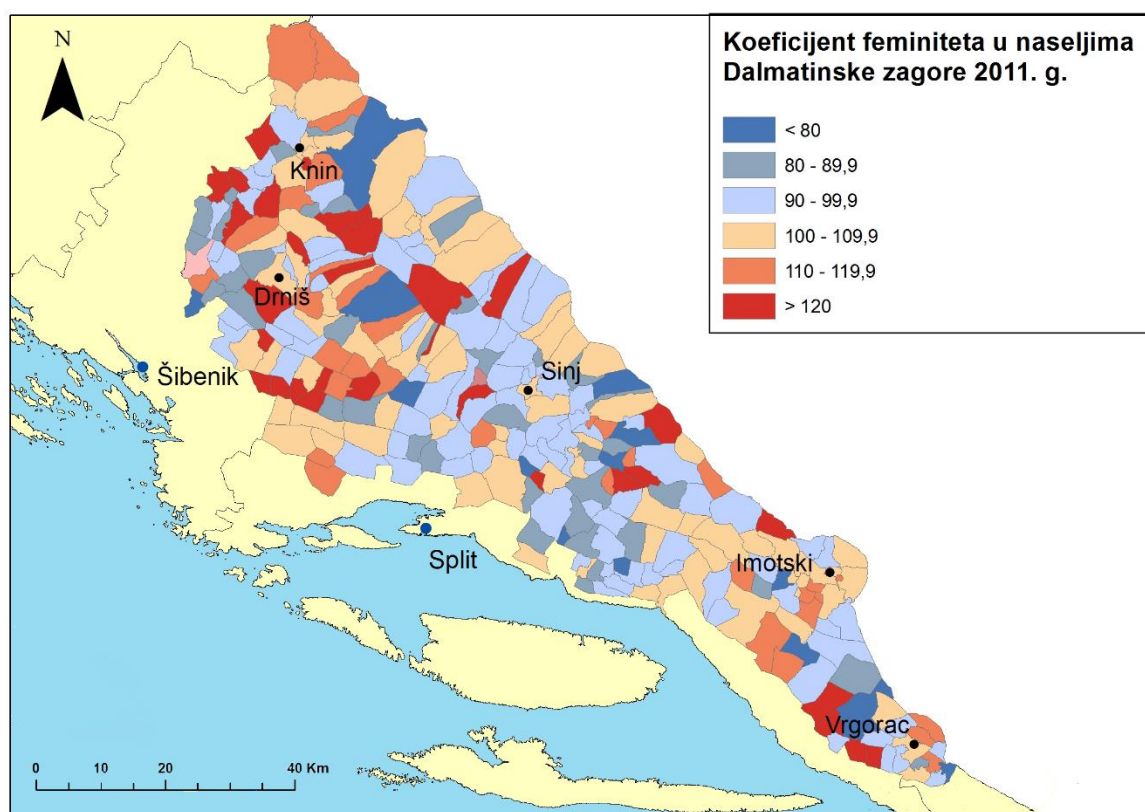
Tab. 12. Koeficijent feminiteta po regijama Dalmatinske zagore 1971. – 2011. godine

	Koeficijent feminiteta			
	1971.	1981.	2001.	2011.
Drniška regija	101,2	100,7	108,7	104,5
Kninska regija	107,3	103,5	99,5	108,5
Imotska regija	102,1	103,2	105,1	104,3
Omiška zagora	101,0	99,3	99,9	95,4
Sinjska regija	110,7	101,5	99,6	99,1
Zagora	109,4	104,9	102,6	99,9
Vrgoračka regija	113,9	108,5	102,9	97,5
UKUPNO	106,0	102,5	102,1	101,6
Republika Hrvatska	106,9	106,6	107,7	107,3

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Na razini cijele Dalmatinske zagore, koeficijent feminiteta je 1971. godine iznosio 106,08 te se svakim slijedećim popisom postepeno smanjivao. Za usporedbu, prosjek RH 1971. godine iznosio je 106,92. Dakle Dalmatinska zagora bila je malo ispod prosjeka na državnoj razini. Trendovi su se u RH na slijedećim popisima promijenili te je koeficijent feminiteta neznatno, ali ipak rastao. S druge strane je koeficijent u Dalmatinskoj zagori padao je, te je razlika 2011. g. bila zamjetna. Naime, Dalmatinska zagora zabilježila je vrijednost koeficijenta 101,67, a RH 107,36.

Ukoliko se analiziraju vrijednosti koeficijenta na razini regija, uviđaju se različiti trendovi među regijama. Među četiri regije koje su imale sličan trend postepenog snižavanja koeficijenta kroz popise te vrijednosti manje od 100, spadaju: Sinjska i Vrgoračka regija, Zagora te Omiška zagora. Takvi rezultati nisu zabrinjavajući jer je sasvim normalno da određena populacija ne bude simetrična po udjelu spolova. Tako su npr. Sinjska regija i Zagora zabilježili skoro potpunu ravnotežu spolova sa koeficijentima 99. U već spomenutoj Imotskoj regiji koeficijent je rastao do 2001. godine, a u zadnjem međupopisnom razdoblju se blago snizio te je iznosio 104,31. Slična situacija je i u Drniškoj regiji gdje se vrijednost koeficijenta smanjila na 104,52 sa zabrinjavajućih 108,79, koliko je iznosio koeficijent feminiteta 2001. godine. Kninska regija ima najveću spolnu neravnotežu u Dalmatinskoj zagori te je koeficijent 2011. godine iznosio čak 108,54. To je izraziti porast u usporedbi sa 2001. kad je iznosio 99,54. Dakle, recentni demografski procesi itekako su utjecali na spolnu neravnotežu u Kninskoj regiji.

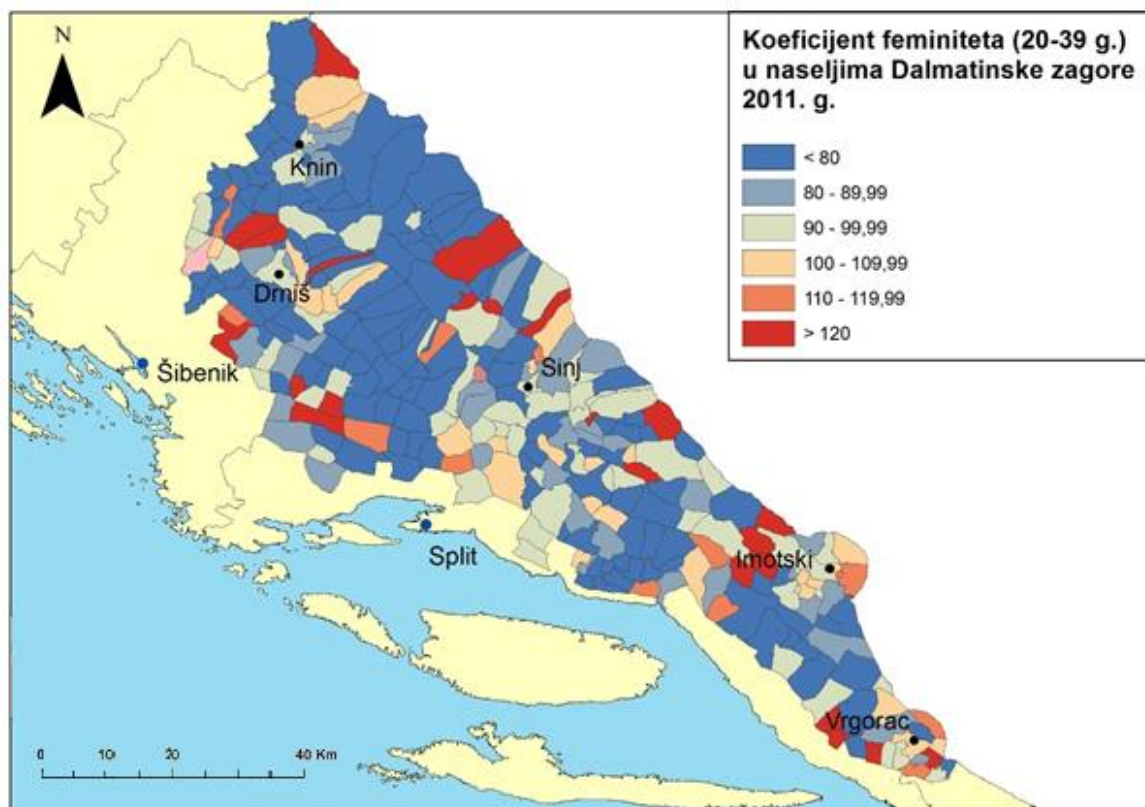
Sl. 31. Koeficijent feminiteta u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Sa tematske karte (sl. 31) na kojoj je prikazan koeficijent feminiteta 2011. godine mogu se uočiti zakonitosti u prostoru, a to potvrđuju i apsolutni udjeli naselja u kojima prevladava određeni spol. Od 293 naselja, u njih 145 (49,8 %) prevladavale su žene s najvišom vrijednosti 233,33. Vrijednost koeficijenta 100, odnosno ravnotežu spolova je zabilježilo 17 naselja (5,8 %), a u ostalih 131 naselju prevladavali su muškarci (44,7 %). Najniža vrijednost koeficijenta iznosila je 25. Većina ekstremnih vrijednosti, s obje strane spektra, zabilježena je u malim naseljima gdje zbog niskog ukupnog broja stanovnika dolazi do ekstremnih vrijednosti indeksa.

Specifični koeficijent feminiteta pokazatelj je koji se koristi kako bi se pobliže odredio odnos muškaraca i žena za određenu dobnu skupinu. U ovom slučaju, ta je skupina određena kao fertilno stanovništvo, odnosno stanovništvo starije od 20 i mlađe od 39 godina. Iz analize spolne strukture po dobnim skupinama bilo je vidljivo kako je struktura 2011. godine nepravilna unatoč tome što je na razini Dalmatinske zagore i njenih regija odnos muškaraca i uravnotežen. Upravo će specifični koeficijent feminiteta kroz analizu najvažnijeg kontingenta za demografski oporavak ukazati na eventualne probleme koje koče demografski oporavak.

Konkretno, koeficijent feminiteta za fertilne dobne skupine na razini Dalmatinske zagore iznosi 90,7. Dakle, na svakih 100 muškarca dolazi samo 90 žena. To je razlika u usporedbi sa koeficijentom feminiteta za sve dobne skupine koji je iznosio 101,67. Na razini regija, najnepovoljniji spolni sastav ima Omiška zagora sa specifičnim koeficijentom koji je iznosio 83,3. Sinjska i Drniška regija te Zagora imali su koeficijent nešto niži od prosjeka za cijelu Dalmatinsku zagoru, a Kninska regija te posebice Imotska (95,04) i Vrgoračka (95,61) ističu se iznadprosječnim te samim time i povoljnijom vrijednosti koeficijenta.

Sl. 32. Specifični koeficijent feminiteta u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

I na razini naselja (sl. 32) uočava se veći broj naselja s nižim koeficijentima feminiteta. Na tematskoj karti uočavaju se široki prostori s vrijednostima koeficijenta nižima od 80, a to su pojedini dijelovi Zabiokovlja, Omiške zagore, zapadni dijelovi Zagore te područja Driške i Kninske regije, izuzevši prostore oko centralnih naselja gdje su koeficijenti nešto viši. Većinom se radi o manjim naseljima iz kojih su se zbog udaje i posla žene u fertilnoj dobi češće selile. Dakle, u većini naselja specifični koeficijent izrazito je poremećen, što znači da će zbog pojave prisilnog celibata doći do problema pri budućoj reprodukciji stanovništva. Dakle, analiza je pokazala kako se spolna struktura kroz povijest mijenjala na bolje te je 2011. godine bila povoljnija nego 1971. Također, u usporedbi s RH, Dalmatinska zagora ima uravnoteženiji omjer spolova. Nadalje, analiza je pokazala kako nema izuzetnih razlika na razini regija, a i onda kada se naselja grupiraju po veličini. Po nešto višim koeficijentima ističe se Kninska regija te naselja s manje od 100 stanovnika.

Ukoliko se analizira sastav stanovništva prema spolu 2011. godine po kontingentima stanovništva, dolazi se do zaključka da je kod većine dobnih skupina spolni sastav poremećen. Muškarci prevladavaju u svim dobnim skupinama do granice od 60. g., a u

starijim skupinama prevladavaju žene. Podaci iz 1971. godine govore kako je spolni sastav bio u još većoj neravnoteži, pogotovo u starijim dobnim skupinama. Muškarci su tada prevladavali u skupinama samo do 35. g.

Analiza specifičnog koeficijenta feminiteta 2011. godine pokazala je kako ipak postoje određeni problemi sa sastavom fertilnog stanovništva te su zapažena područja u kojima su zabilježene niske vrijednosti specifičnog koeficijenta feminiteta. Upravo takav spolni sastav fertilnog stanovništva može eventualno biti zaustavni čimbenik demografskog oporavka s obzirom da izravno utječe na natalitet. Ipak, treba istaknuti kako su u većim naseljima vrijednosti koeficijenta ipak bile stabilnije.

11.2. Dobna struktura stanovništva naselja Dalmatinske zagore s obzirom na njihovu veličinu

Uz to što su podaci o dobnoj strukturi prikazani na razini Dalmatinske zagore, regija, ali i naselja, analizirati će se i dobna struktura obzirom na veličinu naselja. Naselja su podijeljena u grupe s obzirom na ukupan broj stanovnika, te su izračunati udjeli kontingenata stanovništva za svaku grupu. Takva podjela učinjena je s podacima za 1971. i 2011. g., dakle za početak i kraj vremenskog obuhvata istraživanja.

Tab. 13. Udjeli dobnih kontingenata stanovništva s obzirom na veličinu naselja 1971. godine

Broj stanovnika	Naselja	Ukupno			Udjeli (u %)		
		0-15 g.	15-64 g.	65 i više g.	0-15 g.	15-64 g.	65 i više g.
≤50	-	-	-	-	-	-	-
51-100	4	71	176	58	23,2	57,7	19,0
101-200	17	715	1 647	320	26,6	61,4	11,9
201-500	113	10 854	22 989	4 681	28,1	59,6	12,1
501-1000	92	19 010	38 411	7 088	29,4	59,5	10,9
1001-2000	45	18 396	37 972	6 417	29,3	60,4	10,2
2001-5000	12	9 987	20 327	3 013	29,9	60,9	9,0
>5000	2	3 936	9 157	693	28,5	66,4	5,0
UKUPNO	285	62 969	130 679	22 270	29,1	60,5	10,3

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. g.: Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972

Na razini Dalmatinske zagore, stanovništvo je 1971. godine (tab. 13) bilo relativno mlado budući da se tada još nisu intenzivirali negativni demografski procesi. Udio mladih bio je 29,16 %, zrelih 60,52 %, a starih samo 10,31 %. Naselja su s obzirom na ukupan broj stanovnika podijeljena u osam skupina. Skupina naselja s više od 5000 stanovnika broji samo dva naselja: Knin i Sinj. Ta skupina zabilježila je najpovoljnije udjele dobnih skupina, te je imala najmanji udio starog stanovništva od svih skupina (5,03 %), a najviši udio zrelog stanovništva (66,42 %). Udio mladog stanovništva bio je 28,55 %, što je nešto niže od prosjeka Dalmatinske zagore.

Sljedeća skupina odnosi se na naselja sa 2000 - 5000 stanovnika te broji 12 naselja. Većinom se radi o urbanim centrima, koji ipak nisu na razini Knina i Sinja ili visoko urbaniziranim naseljima. Udjeli za ovu skupinu blago su viši u usporedbi sa prosjekom Dalmatinske zagore, za mlado i zrelo stanovništvo, a neznatno niži za staro stanovništvo. Slični rezultati zabilježeni su i u skupini u kojoj su naselja sa 1000 - 2000 stanovnika, iako je ta skupina brojila čak 45 naselja. Trend se nastavlja i u slijedećoj skupini naselja sa 500 - 1000 stanovnika, gdje su udjeli nešto nepovoljniji, ali nisu zamjetno drukčiji od prosjeka Dalmatinske zagore.

Udjeli mladog stanovništva nastavljaju se snižavati, a udjeli starog povećavati sa svakom skupinom naselja s manjim brojem stanovnika. Najnepovoljnije udjele ima skupina naselja sa 50 - 100 stanovnika, gdje je udio mladih najniži od svih skupina i iznosi 23,28 %, a udio starog stanovništva najviši je i iznosi 19,02 %. Udjeli zrelog stanovništva u svim se razredima kreću između 57 % i 66 %, a znakovito je da je najniži udio zabilježen u najmanjim naseljima, a najviši u najvećim.

Može se zaključiti kako su 1971. godine određene razlike u dobnoj strukturi postojale, te je najpovoljnija dobna struktura bila u skupini najvećih naselja. Nadalje su udjeli u svim skupinama, isključujući onu s najmanjim naseljima, manje varirali od prosjeka Dalmatinske zagore. Skupina najmanjih naselja ima najnepovoljniju strukturu, ali treba napomenuti da su upravo skupine najmanjih i najvećih naselja imale najmanji ukupan broj naselja u promatranom razdoblju.

Već je ukazano kako se dobna struktura s vremenom mijenjala. To se može vidjeti i po udjelima na razini Dalmatinske zagore koji su 2011. g. bili nepovoljniji nego 1971. godine. Udjeli mladog (24,36 %) i zrelog (51,71 %) stanovništva bili su izrazito niži nego 1971. dok se udio starog stanovništva više nego udvostručio (23,93 %). Također, s padom ukupnog broja stanovnika, promijenile su se i veličine naselja, o čemu se već u ovom radu govorilo.

Tab. 14. Udjeli dobnih kontingenata stanovništva s obzirom na veličinu naselja 1971. godine

Broj stanovnika	Naselja	Ukupno			Udjeli		
		0-15 g.	15-64 g.	65 i više g.	0-15 g.	15-64 g.	65 i više g.
≤50	37	106	331	430	12,2	38,1	49,6
51-100	41	382	1 272	1 368	12,6	42,0	45,2
101-200	67	1 870	4 662	3 566	18,5	46,1	35,3
201-500	90	6 260	14 178	8 955	21,3	48,2	30,4
501-1000	35	5 842	12 669	5 223	24,6	53,3	22,0
1001-2000	9	3 532	6 473	2 549	28,1	51,5	20,3
2001-5000	12	9 390	18 198	6 690	27,3	53,0	19,5
>5000	2	5 768	12 572	3 771	26,0	56,8	17,0
UKUPNO	293	33 150	70 355	32 552	24,3	51,7	23,9

Izvor: Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Za razliku od dobne strukture 1971. godine, uočava se kako su udjeli stanovništva 2011. (tab. 14) imali izrazito veću varijancu. Tako se npr. skupina naselja s više od 5000 stanovnika, koja je imala najpovoljnije pokazatelje 1971. godine, na popisu iz 2011. ima tek nešto iznadprosječne udjele, osim u slučaju udjela zrelog stanovništva koji je najviši među svim skupinama te je iznosio 56,86 %. U usporedbi s podacima iz 1971. godine, to bi bio najniži udio zrelog stanovništva među svim skupinama.

Skupina naselja sa 2000 - 5000 stanovnika broji 12 naselja kao i 1971. godine, ali u usporedbi s podacima iz te godine ima niže udjele mladog i zrelog stanovništva, a udio starog stanovništva viši je za oko 10 % nego 1971. Isti trend prisutan je i kod svih drugih skupina naselja. Treba istaknuti kako je smanjivanje udjela intenzivnije kod udjela zreloga stanovništva nego kod mladog, što jednim dijelom može biti i posljedica činjenice kako je zrela dobna skupina većeg raspona od mlade dobne skupine. Generalno može se zaključiti kako udio starog stanovništva raste sa smanjivanjem veličine naselja, dok udio mladih pada. Udio zrelog stanovništva nema takvo linearno kretanje, ali se može zaključiti kako je u naseljima s manje od 500 stanovnika, udio zrelog stanovništva manji od 50 %. Najniži udio zrelog (38,18 %) i mladog stanovništva (12,23 %) te najviši udio starog stanovništva (49,6 %) zabilježen je upravo u skupini naselja s manje od 50 stanovnika. Ti podaci ne mogu se ni usporediti s onima iz 1971. godine budući da tada nije bilo naselja s manje od 50 stanovnika, dok ih je 2011. bilo 37.

Može se zaključiti kako se dobni sastav stanovništva izrazito promijenio od 1971. do 2011. godine. Udjeli mladog i zrelog stanovništva smanjili su se dok se udio starog stanovništva više nego udvostručio. Takve promjene poglavito su zamjetne ukoliko naselja razdijelimo u skupine s obzirom na ukupan broj stanovnika. Prema popisu iz 1971. među tim skupinama bilo je određenih razlika: najpovoljniji dobni sastav bio je u skupini naselja s više od 5000 stanovnika, a najnepovoljniji, u skupini naselja s manje od 100 stanovnika. Treba napomenuti kako se u ovom slučaju radi o malom broju izrazito malih i velikih naselja. Naselja u drugim skupinama, odnosno u naseljima koja su imala 100 - 5000 stanovnika, imaju prilično slične udjele. Može se primijetiti i blagi rast udjela mladog i zrelog stanovništva, a pad udjela starog stanovništva s povećanjem broja stanovnika.

Razlike između skupina po podacima iz 2011. godine višestruko su veće u usporedbi sa 1971. Trendovi se nisu promijenili što se tiče udjela dobnih skupina. Sa povećanjem broja stanovnika raste udio mladog i zrelog stanovništva, dok se udio starog smanjuje. Može se zaključiti kako je na samom početku vremenskog obuhvata istraživanja dobna struktura stanovništva bila relativno jednaka s obzirom na veličinu naselja. Do 2011. godine takvo se stanje u potpunosti promijenilo te je općenito dobna struktura postala nepovoljna, a polarizacija udjela između velikih i malih naselja izražena i zabrinjavajuća.

11.3. Starenje stanovništva

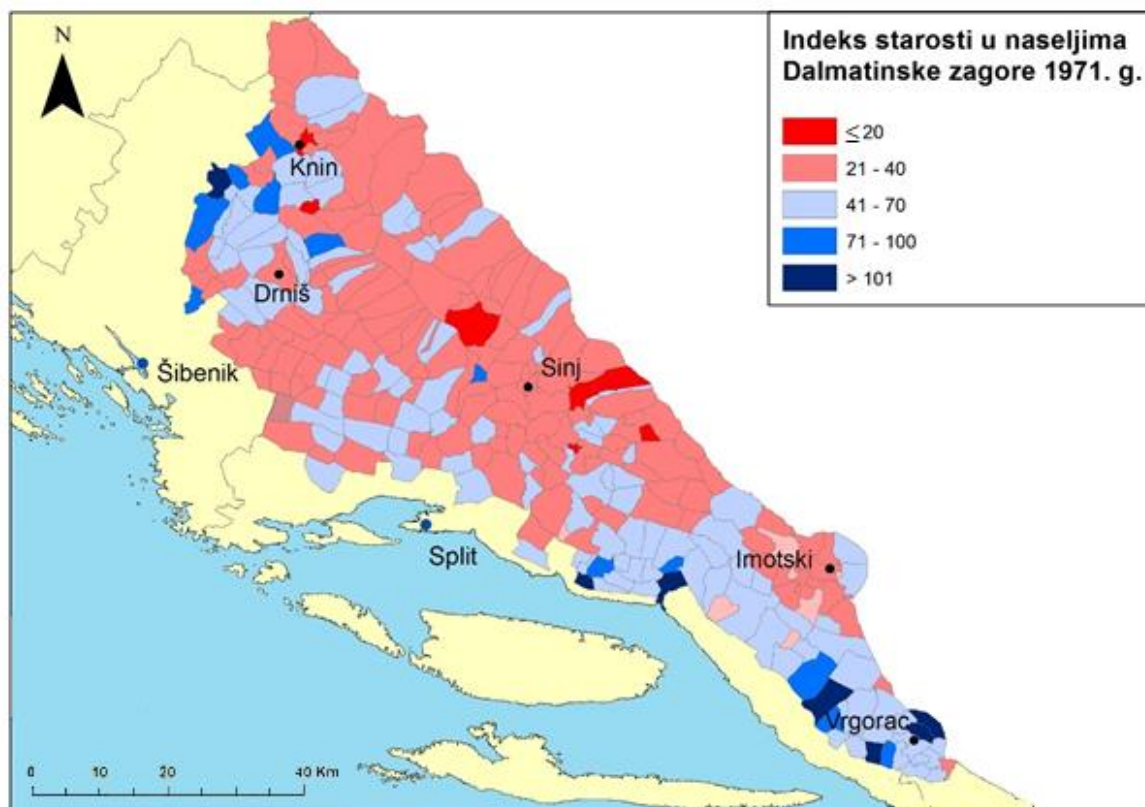
Indeks starosti demografski je pokazatelj koji se izražava kao koeficijent ukupnog broja stanovnika starijih od 65 godina i stanovništva mlađeg od 15 godina. Dakle, to je pokazatelj kojim se u odnos stavlja broj mladog i starog stanovništva. Ukoliko je vrijednost indeksa starosti prešla vrijednost od 40, a udio starog stanovništva bio veći od 12 %, to je naselje zašlo u proces starenja (Wertheimer-Baletić, 1999). Umjesto granične vrijednosti od 65 g. za staro stanovništvo, u ranijim se radovima koristila granica od 60 g. koja je pomaknuta na 65 g. zbog generalnog produženja životnog vijeka (Nejašmić, 2014).

Cijelu je Republiku Hrvatsku zahvatio proces starenja te trenutno stanovništvo karakterizira *duboka demografska starost* (Wertheimer-Baletić, 2005). Pretpostavlja se da će se takvi negativni trendovi i nastaviti (Nejašmić i Toskić, 2013). Indeks starosti prikazan je kartogramima za 1971. i 2011. godinu, odnosno za početak i kraj vremenskog obuhvata istraživanja. Razredi po kojima su naselja grupirana nisu u potpunosti jednaki jer je raspon vrijednosti indeksa 1971. godine neusporedivo manji te nema smisla koristiti iste razrede.

Treba napomenuti kako je u pojedinim naseljima zbog niskog apsolutnog broja stanovnika, indeks starosti bilježio ekstremne vrijednosti. Takva naselja ipak treba uzeti u obzir kod analize jer su ona većinom pred potpunim demografskim izumiranjem. Također, za neka naselja ne postoje podaci s popisa iz 1971. g. jer tad još nisu bila administrativno formirana. Indeks starosti ubrzano je rastao na razini cijele RH kroz vremenski obuhvat istraživanja. Indeks je 1971. godine iznosio 47,2 ti u svakom međupopisnom razdoblju je eksponencijalno rastao i 2011. g. iznosio je 115. Indeks je dakle već 1971. g. na razini RH označavao početak procesa starenja. Cijelo područje Dalmatinske zagore je 1971. godine imalo je vrijednost indeksa starosti 35,3, a to znači da tada još uvijek nije započeo proces starenja, kao u slučaju RH. Već se 1981. godine indeks povećao na 57,9, što je bilo iznad državnog prosjeka koji je iznosio 52,6.

Obzirom na nepovoljnu struktura podataka za 1991. godinu nije moguće izračunati indeks, ali ako se uzmu u obzir ostali demografski trendovi, može se s velikom sigurnošću zaključiti da je on narastao i na tom popisu. Podaci s popisa 2001. godine iskazuju vrijednost indeksa starenja 85,8 za područje Dalmatinske zagore, te 90,7 za RH. Dakle, starenje stanovništva tada se počinje intenzivirati na razini RH kao i u Dalmatinskoj zagori. Naposljetku, 2011. godine Dalmatinska zagora (104) je opet zabilježila nižu vrijednosti indeksa u komparaciji s RH (115).

Tematska karta koja prikazuje vrijednosti indeksa starosti po naseljima 1971. godine (sl. 33) ukazuje kako je stanovništvo na tom popisu još uvijek bilo izrazito mlado. Stanovništvo mlađe od 15 godina je u apsolutnom broju iznosilo 62 969 dok je broj stanovnika iznad 65 iznosio 22 270. Dakle, mlado je stanovništvo bilo oko tri puta brojnije nego staro. Ukoliko se Dalmatinska zagora podijeli na regije, dobiju se sljedeći rezultati: indeks starosti je najmanju vrijednost zabilježio u Sinjskoj regiji gdje iznosio 28,7. Kninska, Drniška i Imotska regija te Zagora imale su uz Sinjsku indeks manji od 40. Izdvajaju se Vrgoračka regije (58,3) te Omiška zagora (48,2) gdje indeks starosti pokazuje da je starenje stanovništva započelo već 1971. godine.

Sl. 33. Indeks starosti u naseljima Dalmatinske zagore 1971. godine

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. g.: Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972.

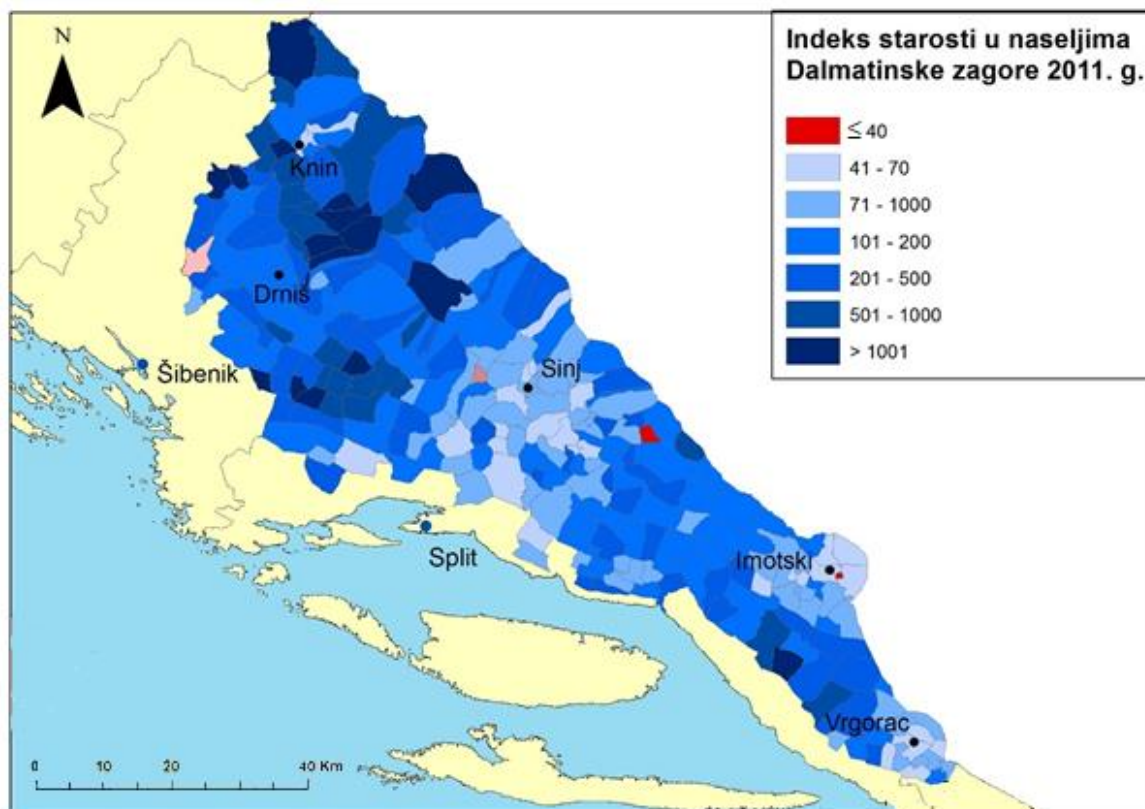
Gledano na razini naselja, čak ih je sedam imalo vrijednost indeksa manju od 20. Uz nekoliko manjih naselja, gdje ovakvi ekstremni rezultati mogu biti posljedica malog broja stanovnika, u tom razredu nalaze se i gradovi Knin i Trilj. Dakle, i pojedina veća naselja imala su jako mlado stanovništvo 1971. godine. Treba istaknuti i ostale centre, poput Sinja i Imotskog, koji su također imali povoljne indekse starosti odnosno dobnu strukturu stanovništva. Većina naselja nalazi se u intervalu vrijednosti između 21 i 40, njih čak 151. Dakle, 158 naselja od ukupno 287 bilo je ispod granice starenja. Takva podjela odgovara prosječnom indeksu za područje cijele Dalmatinske zagore, koji je bio niži od prosjeka RH. Od naselja u kojima je započeo proces starenja, njih 125, većina (117) se nalazi u rasponu između vrijednosti indeksa 40 i 100. U tim vrijednosnim skupinama, demografski sastav još nije zabrinjavajući, iako je proces starenja započeo. Samo je osam naselja imalo vrijednost indeksa veću od 100. To su naselja u kojima je broj starog stanovništva premašio broj mladog, a polovica od tih naselja nalazila se u Vrgoračkoj regiji.

Prostorno gledano, na kartogramu se izdvajaju pojedina područja na kojima su zabilježene više vrijednosti indeksa. Tu je već spomenuto Vrgoračko područje, gdje čak i centralno

naselje ima indeks veći od 40, a samo dva naselja su ispod te granice. Taj negativni pojas se dalje pruža kroz Zabiokovlje sve do Omiške zagore i pojedinih dijelova Zagore. Drugo područje koje se izdvaja po visokim vrijednostima indeksa je zapadni dio Drniške i Kninske regije.

Indeks starosti se u vremenskom obuhvatu istraživanja nepovratno promijenio. Već je konstatirano da je u Dalmatinskoj zagori indeks starosti 2011. godine iznosio 104, što je bilo manje od prosjeka RH te godine, ali se u usporedbi s indeksom iz 1971. izrazito povećao. Za razliku od 1971. godine, kad je nešto više od polovice naselja imalo vrijednost indeksa ispod 40, 2011.- postoje samo dva takva naselja. Radi se o naselju Medvidovića Draga, koje se može smatrati predgrađem grada Imotskog i naselje Ljut u Gradu Trilju. Ukupan broj stanovnika 2011. godine u naselju Medvidovića Draga iznosio je 385 stanovnika, dok je ukupan broj stanovnika u naselju Ljut bio pet, od kojih je troje bilo mlađe od 15 g. Zbog malih apsolutnih brojeva zabilježena je rekordno niska vrijednost indeksa. Od ostalih naselja koja su imala vrijednost indeksa veću od 41, samo 33 imalo je vrijednost manju od 71. U naseljima tog razreda, proces starenja je započeo ali se još uvijek nije u potpunosti intenzivirao. Od većih naselja, takve vrijednosti zabilježili su gradovi Knin, Trilj i Imotski. Upravo su se ta naselja isticala s niskom vrijednošću indeksa 1971. godine. Ovakve vrijednosti mogu izgledati zabrinjavajuće, ali u usporedbi s pokazateljima drugih naselja, pa čak i na razini RH, ipak nisu. Naselja čiji indeks prelazi vrijednost 100, ima čak 207. Za usporedbu, takvih je naselja 1971. godine bilo samo osam, uz maksimalnu vrijednost indeksa 145. Prema podacima iz 2011. godine čak 19 naselja ima vrijednost indeksa veću od 1000. U praksi bi to značilo da na svaku mladu osobu dolazi čak 10 starih. Rekorder je naselje Miočić sa vrijednosti indeksa 4500.

Usporedbom tematskih karata (sl. 33 i 34) može se uočiti kako se demografska situacija promijenila u 40 godina. Prema indeksu starosti uviđa se da je 2011. godine zapravo velika većina naselja Dalmatinske zagore započela proces starenja. Još je više zabrinjavajući broj naselja sa iznimno visokom vrijednosti indeksa. Takva naselja su pred demografskim izumiranjem, a situacija se upravo zbog starosnog sastava stanovništva ne može poboljšati. Naime, nedostatak mladog stanovništva koje će u budućnosti činiti fertilni kontingent iznimno je zabrinjavajući problem. Drugi način na koji bi se fertilni kontingent u budućnosti mogao povećati je imigracijom. Takva je situacija trenutno u određenim većim naseljima. Ipak, teško je očekivati kako manja naselja Dalmatinske zagore posjeduju dovoljno *pull* faktora za privlačenje migranata, naročito mlađeg stanovništva.

Sl. 34. Indeks starosti u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Prostorno gledano (sl. 34), postoje velika područja s iznimno visokim vrijednostima indeksa. Kao i 1971. godine, prostor Zabiokovlja ističe se visokim vrijednostima indeksa, kao i područje Omiške zagore. U slučaju Imotske i Vrgoračke regije, vrijednosti indeksa su vidljivo niže u naseljima bliže centralnom, dok rastu udaljavanjem od tog naselja. Takav je slučaj i sa gradom Sinjom, te područjem između Sinja i Splita. To je prostor Zagore i Sinjske regije, o kojem se već govorilo zbog povoljnijih recentnijih demografskih pokazatelja. Ti su pokazatelji po definiciji negativni, ali ukoliko ih uspoređujem na razini Dalmatinske zagore, itekako ih treba istaknuti kao iznadprosječne. Nadalje, zapadni dio Zagore te Kninska i Drniška regija ističu se visokim vrijednostima indeksa u većini naselja. U Kninskoj regiji, postoje samo dva naselja (Knin i Kninsko Polje) s indeksom ispod vrijednosti 100, a u Drniškoj samo jedno (Kadina Glavica). To znači da je u svim ostalim naseljima tih regija udio starog stanovništva premašio udio mladog.

12. Društveno-gospodarski sastav stanovništva Dalmatinske zagore

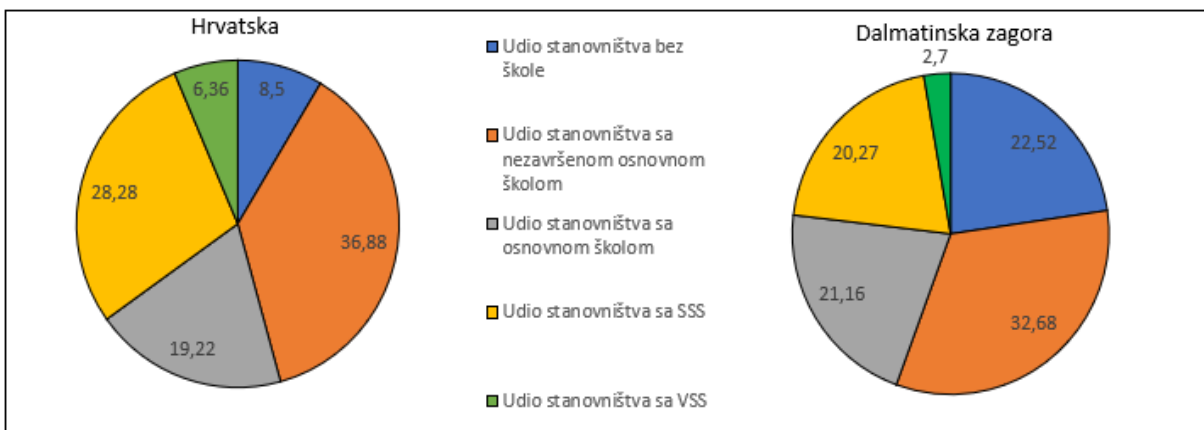
12.1. Obrazovna struktura

Obrazovna struktura stanovništva ključan je čimbenik kod svakog budućeg planiranja razvoja nekog kraja. Stanovništvo je naravno nositelj tog razvoja, a stupanj obrazovanosti tog stanovništva određuje na koji će se način daljnji razvoj odvijati. Sasvim je jasna pozitivna korelacija između višeg stupnja obrazovanja stanovništva i gospodarske razvijenosti nekog prostora. Zbog toga, provedena je analiza podataka o najvišem završenom stupnju obrazovanja za područje Dalmatinske zagore. Ta će nam analiza dati uvid kako su se s promjenama strukture obrazovanja mijenjale i društvene i gospodarske prilike ovog kraja. Osim strukture obrazovanja, analizirani su i podaci o broju nepismenih. Iako se može činiti kako takva analiza može biti i pomalo trivijalna, ona je usko povezana sa strukturom obrazovanja, ali i općeg društvenog razvoja.

Postoji očigledan disparitet među spolovima ukoliko analiziramo obrazovnu strukturu stanovništva. Žene su u većini kod onog stanovništva s najnižom naobrazbom. To je posljedica patrijarhalnog načina života i tradicije koja se razvijala godinama u Dalmatinskoj zagori, a danas se ogleda kod najstarijih kontingenata stanovništva (Glamuzina, Glamuzina i Šiljeg, 2005).

Analiza je provedena na podacima popisa iz 1971., 1981. i 2011. godine. Za 1971. i 1981. korišteni su podaci na razini naselja, a za 2011. godinu na razini općina. Zatim su podaci obrađeni kako bi se rezultati prikazali na razini regija. Za razliku od nekih drugih demografskih pokazatelja, u ovom slučaju nije bilo metodoloških prepreka te se podaci mogu neposredno uspoređivati među popisima.

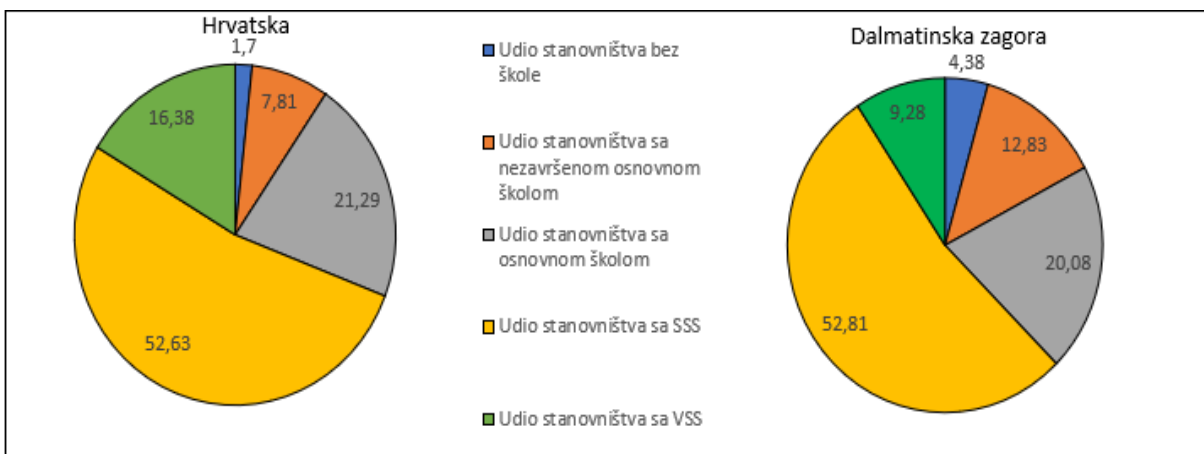
Iz podataka koji su predstavljeni strukturnim krugovima (sl. 35), na samom početku se zaključuje kako se struktura obrazovanja s vremenom poboljšavala. Kod poboljšanja strukture obrazovanja, misli se na smanjenje udjela stanovništva bez škole te sa samo osnovnom školom (kompletnom ili parcijalnom), a povećanje udjela stanovništva sa srednjom stručnom spremom (SSS) i višom stručnom spremom (VSS).

Sl. 35. Obrazovna struktura stanovništva Dalmatinske zagore i RH 1981. godine

Izvor: Popis stanovništva 1981.: Obrazovna struktura stanovništva, Savezni zavod za statistiku

U usporedbi sa prosjekom RH, Dalmatinska zagora 1981. godine imala je izuzetno nepovoljniju obrazovnu strukturu. Udio stanovništva bez škole je bio izrazito viši na području Dalmatinske zagore dok su udjeli stanovništva sa SSS i VSS bili niži. Zabrinjavajuća je bila i razlika među udjelima nepismenih. U Dalmatinskoj zagori je udio iznosio 16,3 %, a u RH samo 5,5 %. Ovi podaci zapravo pokazuju u kakvoj je zaostaloj društvenoj situaciji Dalmatinska zagora bila prije 30 godina u odnosu na RH.

Sl. 36. Obrazovna struktura stanovništva Dalmstinske zagore i RH 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva 2011: Stanovništvo staro 15 i više godina po najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Usporedbom podataka za 1981. i 2011. godinu može se zaključiti kako se trendovi nisu promijenili. Udio stanovništva sa SSS je podjednak i iznosio oko 50 % u oba promatrana prostora. Kategorije s nižim stupnjem obrazovanja imaju veće udjele u Dalmatinskoj zagori,

a udio visoko obrazovanog stanovništva izrazito je niži nego na razini RH. Udio nepismenih vremenom se smanjivao, ali je još uvijek viši od državnog prosjeka. Dakle, obrazovna struktura je 2011. godine još uvijek ispodprosječna u usporedbi s državnim prosjekom, ali je razlika nešto manja nego 1981.

Pri analizi promjena obrazovne strukture među popisima uviđa se poboljšanje na razini Dalmatinske zagore, ali i svih regija (tab. 15).

Tab. 15. Obrazovna struktura i udio nepismenog stanovništva u regijama Dalmatinske zagore 1971., 1981. i 2011. godine

	Godina	Bez škole (u %)	Nezavršena osnovna škola (u %)	Osnovna škola (u %)	SSS (u %)	VSS (u %)	Nepismeni (u %)
Driška regija	1971.	42,5	34,3	12,0	9,9	1,1	26,1
	1981.	32,6	27,8	18,1	18,4	2,6	23,6
	2011.	9,2	18,2	16,8	47,1	8,6	4,9
Kninska regija	1971.	29,6	37,5	16,2	14,4	2,0	18,0
	1981.	17,9	26,7	22,6	27,5	5,0	13,4
	2011.	3,8	10,0	22,7	53,7	9,7	2,0
Imotska regija	1971.	34,4	44,1	11,0	8,4	1,4	19,9
	1981.	22,5	34,8	22,7	16,6	1,9	16,2
	2011.	3,6	12,9	21,6	50,9	10,8	1,3
Omiška zagora	1971.	28,3	49,1	13,0	8,3	1,0	14,3
	1981.	15,9	43,1	24,0	15,2	1,4	11,2
	2011.	1,3	14,4	20,8	52,3	11,2	0,6
Sinjska regija	1971.	37,1	42,1	10,5	8,6	1,2	20,7
	1981.	21,0	33,1	20,7	22,0	2,8	14,8
	2011.	4,6	12,1	18,6	55,7	8,9	2,2
Zagora	1971.	44,8	37,7	8,9	7,5	0,6	29,1
	1981.	24,6	32,6	20,9	19,8	1,6	19,3
	2011.	4,5	12,7	20,9	50,3	6,2	2,7
Vrgoračka regija	1971.	32,0	46,7	13,2	6,8	1,0	19,7
	1981.	19,2	44,2	19,2	14,4	2,6	13,7
	2011.	1,8	13,8	20,2	54,4	9,7	0,8
UKUPNO	1971.	36,1	40,8	11,9	9,4	1,3	21,3
	1981.	22,5	32,7	21,2	20,3	2,7	16,4
	2011.	4,4	12,8	20,1	52,8	9,3	2,0

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. g.: Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972., Popis stanovništva 1981.: Obrazovna struktura stanovništva, Savezni zavod za statistiku, Popis stanovništva 2011: Stanovništvo staro 15 i više godina po najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Udjeli stanovništva bez završene škole najbrže su se smanjivali, što je i očekivano ako se uzme u obzir da se u većini slučajeva radilo o starijim osobama koje nisu ni imale mogućnost formalnog obrazovanja. Slična situacija je i sa stanovništvom bez završene osnovne škole. Ova kategorija ipak čini više od 10 % u strukturi u svim regijama 2011. godine. Drniška regija izdvaja se po ispodprosječnim pokazateljima te su u njoj udjeli stanovništva bez škole (9,1 %) i sa nezavršenom osnovnom školom (18, 2%) najviši. Takav udio ne čudi ukoliko znamo da su u većini slučajeva radi o starom stanovništvu, a u Drniškoj regiji je udio tog stanovništva najviši u usporedbi s drugim regijama.

Udjeli u drugim regijama ne variraju te se kreću oko prosjeka Dalmatinske zagore. Udio stanovnika sa završenom osnovnom školom je u svim regijama porastao između 1971. i 1981. godine, što je očekivano s obzirom da se udio nižih kategorija smanjio. Promjena između 1981. i 2011. godine varira po regijama, ali se generalno može reći da nije bila izrazita što nam potvrđuje i prosjek Dalmatinske zagore koji je pao za oko 1 postotni bod.

Udio stanovnika sa SSS je kategorija u koju su uključene sve razine srednjoškolskog obrazovanja (gimnazija, strukovne i druge srednje škole). Trendovi su kod ove kategorije jasni te je prisutan značajan rast udjel između popisa. U svim regijama, osim Kninske 1971. udio je bio manji od 10 %. Do 2011. godine udio se znatno povećao te je tada oko polovine stanovništva imalo srednju stručnu spremu. Razlike među regijama nisu značajne te su vrijednosti udjela u svim regijama slične prosjeku Dalmatinske zagore. Ipak nešto manji udio je zabilježen u Drniškoj regiji dok su najviši udjeli u Kninskoj, Sinjskoj i Vrgoračkoj regiji.

Kategorija više stručne spreme podrazumijeva osobe sa završenim višim školama, stručnim studijima, fakultetima, umjetničkim akademijama, magisterijima i doktoratima. Dakle, to je kategorija najobrazovanijeg stanovništva. Ukazano je kako je Dalmatinska zagora po tom udjelu konstantno bila ispod prosjeka RH, a očekivano je da su 1971. godine udjeli bili izrazito niski u svim regijama. Tada je većina ovog područja bila ruralni kraj koji je bio u procesu urbanizacije. U većini regija bilo je minimalno povećanje između 1971. i 1981. godine. Prema popisu 2011. godine, razlike među udjelima u regijama nisu bile izrazite. Ipak Zagora se ističe najnižim udjelom, a Kninska i Sinjska regija najvišim udjelima.

Udjeli nepismenog stanovništva po regijama smanjivali su se sa svakim popisom. Promjene između 1971. i 1981. godine bile su manjeg intenziteta, nego one između 1981. i 2011. Omiška zagora i Vrgoračka regija 2011. g. imaju najniže udjele, čak manje od 1 %. Dok je u Vrgoračkoj regiji smanjenje bilo najizraženije, Omiška zagora je prema svim popisima imala najniže udjele. Najviši udio nepismenih ima Drniška regija (4,8 %), što ne čudi nakon što je analiza pokazala da upravo Drniška regija ima najnepovoljniju obrazovnu strukturu. Zagora i Sinjska regija također bilježe natprosječne udjele nepismenih.

12.2. Stanovništvo prema gospodarskoj aktivnosti i djelatnosti

12.2.1. Stanovništva prema aktivnosti

Kada govorimo o strukturi stanovništva prema aktivnosti, vrši se podjela stanovništva u nekoliko skupina. Prema podacima popisa izdvajaju se tri skupine: aktivno stanovništvo, stanovništvo sa osobnim prihodom i uzdržavano stanovništvo. Prema tim kategorijama podijeliti će se stanovništvo Dalmatinske zagore. Treba istaknuti i promjene u metodologijama među popisima zbog kojih postoje određene razlike između obrađenih rezultata različitih popisa. Cilj autora kod ovakvih situacija je kategorizirati podatke za mogućnost usporedbe uz što manje metodološke razlike među podacima.

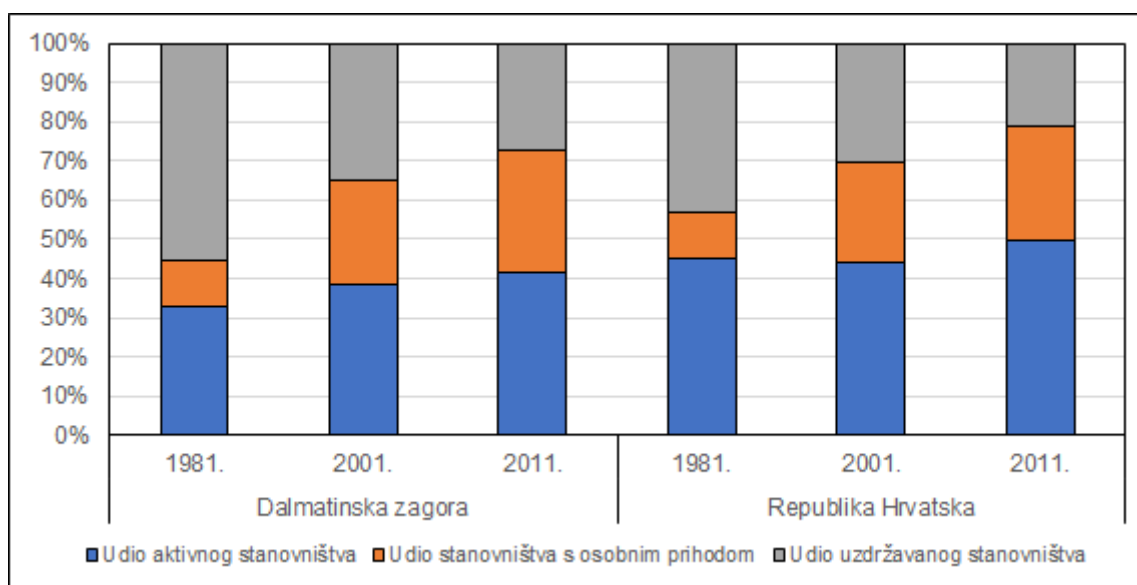
Podaci popisa iz 1971., 1981. i 1991. godine dostupni su na razini naselja i općina, a rezultati popisa iz 2001. i 2011. samo na razini općina. Budući da su se granice općina promijenile u međupopisnom razdoblju, rezultati su predstavljeni na razini regija.

Prije analize treba se metodološki upoznati s pojmovima aktivnog, uzdržavanog i stanovništva s osobnim dohotkom. Tako se prema metodologiji popisa iz 2001. godine izdvajaju tri statusa ekonomske aktivnosti: zaposlenost, nezaposlenost i neaktivnost. Trenutačno aktivno stanovništvo, odnosno radna snaga, definira se kao zbroj zaposlenog i nezaposlenog stanovništva u trenutku popisa. Uzdržavano stanovništvo i stanovništvo s osobnim dohotkom se smatraju neaktivnim stanovništvom. Po definiciji, u stanovništvo s osobnim dohotkom spadaju oni s osobnim prihodom bilo koje vrste koji se ne stječe sadašnjim radom. U tu kategoriju spadaju umirovljenici, osobe koje primaju socijalnu pomoć i sve oni koji imaju prihode od npr. najma nekretnina ili štednje. Uzdržavano stanovništvo smatra se onim bez vlastitih sredstava za život.

Metodologija popisa iz 2011. g. ponešto je promijenjena. Definicija aktivnog stanovništva nije promijenjena, te se ono sastoji od zaposlenih i nezaposlenih. Za razliku od prijašnjeg popisa, kategorije uzdržavanog stanovništva i stanovništva s osobnim prihodom se ne

spominju pri metodologiji popisa, već je neaktivno stanovništvo podijeljeno na: umirovljenike, učenike/studente, osobe s obvezama u kućanstvu i druge neaktivne osobe. Zbog tih promjena, podaci nisu neposredno usporedivi. Ipak, kako bi se podaci usporedili, kategorija umirovljenici iz popisa 2011. smatrat će se sinonimom kategorije osobe s osobnim prihodima iz popisa 2001. Sve druge kategorije neaktivnog stanovništva iz popisa 2011. godine smatrat će se uzdržavanim stanovništvom. Autor je svjestan da kategorija ostalo neaktivno stanovništvo iz popisa 2011. jednim dijelom obuhvaća i stanovništvo koje bi po metodologiji popisa iz 2001. pripadalo stanovništvu s osobnim prihodima, ali je zbog potreba analize, ta razlika zanemarena. Metodologije popisa iz 1971., 1981. i 1991. godine su jednake metodologiji popisa iz 2001.

Za početak, usporedit će se kako se struktura aktivnosti kretala na razini Dalmatinske zagore u usporedbi s RH. Podaci iz 1971. te 1991. godine za cijelo područje RH nisu dostupni, pa će se usporediti podaci iz 1981., 2001. i 2011.

Sl. 37. Strukture aktivnosti stanovništva Dalmatinske zagore i RH 1981., 2001. i 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva 1981.: Struktura stanovništva prema aktivnosti, Savezni zavod za statistiku, Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: stanovništvo prema aktivnosti i spolu, po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2003., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti starosti i spolu po gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Prema podacima iz 1981. godine (sl. 37), u RH je udio aktivnog stanovništva iznosio 45,2 %, uzdržavanog 43,2 %, a udio stanovništva s osobnim prihodom iznosio je 11,5 %. U

Dalmatinskoj zagori udio aktivnog stanovništva bio je izrazito niži i iznosio je samo 32,6 %. Druge dvije kategorije imale su veće prosjeke u Dalmatinskoj zagori. Udio osoba s osobnim prihodom bio je neznatno viši (12 %), a udio uzdržavanih bio je relativno visok i iznosio je 55,2 %. Primjećuje se kako su podaci Dalmatinske zagore generalno nepovoljniji, ukoliko se uopće struktura stanovništva prema aktivnosti može tako definirati.

Podaci RH ponešto su se promijenili do popisa iz 2001. godine. Udio aktivnog stanovništva je neznatno niži (44 %), dok se udio uzdržavanih intenzivno smanjio (30,1 %). Samim time se povećao udio stanovništva s osobnim dohotkom, te je 2001. godine iznosio 25,8 %. Kada to usporedimo s podacima Dalmatinske zagore, vidi se kako su trendovi zapravo ostali isti. Naime razlika između kategorija aktivnosti na razini Dalmatinske zagore i RH je ostala slična unatoč promjenama u udjelima. Nadalje, u zadnjem međupopisnom razdoblju povećao se udio aktivnog stanovništva, ali je u Dalmatinskoj zagori (41,7 %) još uvijek bio niži od prosjeka RH (49,4 %). Udio stanovništva sa osobnim prihodima također se povećao, ali u manjem intenzitetu. Tako je razlika između Dalmatinske zagore (30,9 %) i RH (29,2 %) bila zanemariva u odnosu na druge kategorije. Udio uzdržavanog stanovništva također ima isti trend. U Dalmatinskoj zagori udio je iznosio 27,2 %, dok je prosjek RH bio 21,2 %. Iz podataka o strukturi prema aktivnosti stanovništva kroz popise, može se izvući nekoliko zaključaka. Udio aktivnog stanovništva u slučaju RH se povećao između 1981. i 2011. godine, iako se između 1991. i 2001. taj udio snizio. U slučaju Dalmatinske zagore taj je udio konstantno rastao. Trend povećanja bilježi i udio stanovništva s osobnim dohotkom. Udio uzdržavanog stanovništva je u istom razdoblju padao između popisa. Trendovi kretanja udjela su u oba slučaja slični, a razlike su se s vremenom smanjivale.

Kroz podatke svih promatranih popisa, usporedit će se i udjeli stanovništva po aktivnosti na razini regija Dalmatinske zagore (tab. 16) S obzirom na količinu podataka, prikazat će se trendovi kretanja te generalne razlike između regija. Udio aktivnosti najviše je varirao među popisima, pa ni u jednoj regiji nije zabilježen linearni trend povećanja ili smanjenja.

Tab. 16. Struktura aktivnosti stanovništva Dalmatinske zagore po regijama 1971. - 2011. godine

	Godina	Udio aktivnog stanovništva	Udio stanovništva s osobnim prihodom	Udio uzdržavanog stanovništva		Godina	Udio aktivnog stanovništva	Udio stanovništva s osobnim prihodom	Udio uzdržavanog stanovništva
Drniška regija	1971.	32,65	9,87	57,48	Sinjska regija	1971.	38,93	4,75	56,32
	1981.	29,60	16,73	53,67		1981.	32,56	10,13	57,31
	1991.	33,26	25,17	41,58		1991.	39,76	15,46	44,78
	2001.	36,35	35,59	28,06		2001.	41,16	23,02	35,82
	2011.	35,37	40,27	24,34		2011.	43,65	30,04	26,26
Kninska regija	1971.	38,70	7,00	54,30	Zagora	1971.	34,22	9,76	56,03
	1981.	37,44	11,45	51,11		1981.	34,94	14,29	50,76
	1991.	43,59	15,03	41,38		1991.	38,21	19,60	42,18
	2001.	37,63	27,25	35,12		2001.	36,28	32,12	31,59
	2011.	40,57	27,40	32,01		2011.	45,96	30,39	23,64
Imotska regija	1971.	40,95	3,66	55,39	Vrgoračka regija	1971.	47,11	6,95	45,94
	1981.	29,80	9,97	60,23		1981.	35,04	14,51	50,46
	1991.	33,95	18,15	47,90		1991.	42,28	19,25	38,47
	2001.	36,62	25,62	37,76		2001.	35,69	28,55	35,76
	2011.	39,83	30,62	29,54		2011.	44,68	28,43	26,88
Omiška zagora	1971.	33,69	8,26	58,05	UKUPNO	1971.	37,86	6,51	55,63
	1981.	30,84	13,52	55,64		1981.	32,68	12,09	55,22
	1991.	34,66	21,64	43,70		1991.	38,24	17,97	43,79
	2001.	38,77	25,90	35,13		2001.	38,36	26,63	35,00
	2011.	45,06	30,88	23,25		2011.	41,71	30,91	27,29

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. g.: Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972. , Popis stanovništva 1981.: Struktura stanovništva prema aktivnosti, Savezni zavod za statistiku, Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: stanovništvo prema aktivnosti i spolu, po naseljima , Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2003., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti starosti i spolu po gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Generalno je u većini regija između 1971. i 1981. godine udio aktivnog stanovništva padao, a u sljedećem međupopisnom razdoblju rastao. Nadalje, udjeli aktivnog stanovništva su varirali, a treba istaknuti rast udjela u većini regija u zadnjem međupopisnom razdoblju. Omiška zagora imala je najniži udio aktivnog stanovništva 1971. godine, a Kninska regija najviši. Već u sljedećem razdoblju situacija se promijenila pa je tako Imotska regija, uz Drnišku, imala najniži udio. Kninska regija je ponovno zabilježila najviši udio, a na drugom mjestu je bila Vrgoračka regija. Zanimljivo je kako je Kninska regija upravo 1991.

zabilježila najveći udio aktivnog stanovništva. Kod većine drugih regija je maksimum dostignut 2011. godine. Također, prisutan je trend rasta udjela kod većine regija između 1991. i 2011. godine. Ovaj trend nije prisutan u Kninskoj i Drniškoj regiji kod kojih je već ukazano na negativne demografske pokazatelje koji su u tom prostoru nastupili nakon rata. Vrgoračka regija i Zagora su također bilježile rast između 1991. i 2011. godine uz to što je udio aktivnog stanovništva u tim regijama pao između 1991. i 2001. Prema zadnjem popisu, Zagora, Vrgoračka regija i Omiška zagora imaju najviše udjele, dok je u Drniškoj regiji zabilježen daleko najniži udio.

Udio stanovništva s osobnim dohotkom linearno je rastao u svakoj regiji u svim međupopisnim razdobljima, osim u Zagori u zadnjem međupopisnom razdoblju. Razlog takve promjene je u starenju stanovništva, odnosno sve većem broju umirovljenika. Udjeli su 1971. godine generalno bili niski, a najniži udio je imala Imotska regija (3,6 %). Najviši udjeli su zabilježeni u Drniškoj regiji (9,8 %) i Zagori (9,7 %). Drniška regija je i 2011. godine imala najviši udio, a najniži je zabilježen u Kninskoj regiji. Tijekom cijelog vremenskog obuhvata istraživanja, razlike među regijama nisu se intenzivno mijenjale. Također se može primijetiti kako je najveće povećanje u većini regija zabilježeno između 1991. i 2001. godine. S obzirom da se ova kategorija stanovništva većinski odnosi na stanovništvo koje prima mirovinu, postoji korelacija između udjela stanovništva s osobnim dohotkom i udjela staroga stanovništva. Upravo Drniška regija koja ima najveće udjele stanovništva s osobnim dohotkom, ima i najveći udio starog stanovništva.

Suprotno od trendova za druge dvije kategorije, može se generalno reći da se udio uzdržavanog stanovništva konstantno smanjivao. S obzirom da definicija uzdržavanog stanovništva najvećim dijelom odgovara mladom stanovništvu u dobnom smislu, može se uspostaviti korelacija između smanjivanja udjela uzdržavanog odnosno mladog stanovništva kroz popise. Najviši udio je 1971. godine zabilježen u Omiškoj zagori i Drniškoj regiji, a najniži u Vrgoračkoj regiji. Upravo je Vrgoračka regija imala najniži udio mladog stanovništva od svih regija 1971. godine. U sljedećem međupopisnom razdoblju padao je udio u svim regijama osim Sinjske i Imotske. U Imotskoj regiji 1981. godine zabilježen je maksimum udjela uzdržavanog stanovništva, a iznosio je 60,2 %. U sljedećem razdoblju je zabilježeno konstantno smanjivanje među regijama, a udjelu su se kretali između 38,4 % u Vrgoračkoj regiji i 47,9 % u Imotskoj regiji. Upravo je u ovom razdoblju pad udjela bio prosječno najviši od svih razdoblja. U posljednja dva međupopisna razdoblja, udjeli su se smanjivali u svim regijama. Najniži udjeli bili su u Omiškoj zagori, Drniškoj regiji i Zagori, a treba istaknuti kako su Drniška regija i Omiška zagora na početku promatranog razdoblja

imale najviše udjele uzdržavanog stanovništva. Osim najnižih udjela uzdržavanog stanovništva, upravo su tri spomenute regije imale i najmanje udjele mladog stanovništva 2011. godine.

12.2.2. Stanovništvo prema djelatnosti

Uz sve dosadašnje analize raznih struktura stanovništva, analizirat će se i struktura stanovništva po gospodarskoj djelatnosti. Do sada se u smislu gospodarske strukture stanovništva analizirala struktura na temelju aktivnosti, a u ovom poglavlju će se ta struktura pobliže odrediti. Naime, podaci o gospodarskoj djelatnosti odnose se na zaposleno stanovništvo te u kojim je djelatnostima to stanovništvo zaposleno. U podacima popisa, aktivno stanovništvo podijeljeno je u kategorije djelatnosti. Za potrebe istraživanja izuzeto je nezaposleno stanovništvo, te su udjeli izračunati na temelju ukupnog broja zaposlenog stanovništva. Gospodarski standard iznimno je teško kvantificirati, odnosno prikazati ga određenim veličinama. Jedan od pokazatelja koji nam u tome pomaže je i struktura gospodarskih djelatnosti nekog područja.

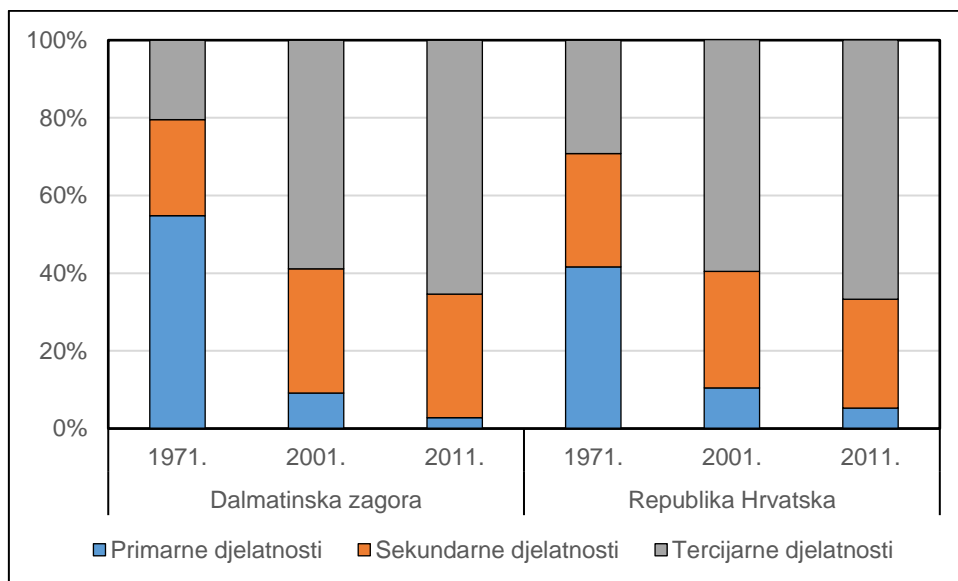
Podaci iz 1971. godine dostupni su na razini naselja, dok su podaci iz 2001. i 2011. dostupni na razini općina. Zbog usporedivosti, podaci iz 1971. godine obrađeni su da odgovaraju razini općina sa popisa 2001. i 2011. Ukoliko usporedimo kategorije djelatnosti po kojima su prikazani podaci u popisu, postoje određene razlike među popisima. Tako su kategorije djelatnosti na popisu 1971.: poljoprivreda i ribarstvo, šumarstvo, industrija i rudarstvo, građevinarstvo, zanatstvo, promet, trgovina i ugostiteljstvo, stambena i komunalna djelatnost, kultura i socijalna djelatnost, djelatnosti državnih i ostalih službi i ostale djelatnosti. Takva podjela djelatnosti odražava i tadašnje gospodarske prilike. Na popisu 2001. kategorije su: poljoprivreda, lov i šumarstvo, ribarstvo, rudarstvo, prerađivačka industrija, opskrba električnom energijom, vodom i plinom, građevinarstvo, trgovina, ugostiteljstvo, promet i skladištenje, financijsko poslovanje, promet nekretninama i poslovne usluge, javna uprava i obrana, obrazovanje, zdravstvo i ostale uslužne djelatnosti. Na popisu 2011. napravljene su daljnje promjene u kategorizaciji.

Zbog ovakvih razlika među metodologijama popisa, djelatnosti su pri analizi svrstane u tri sektora: primarne, sekundarne i tercijarne djelatnosti. U primarne djelatnosti spadaju: poljoprivreda, lov, ribarstvo i šumarstvo. U sekundarne djelatnosti spadaju: industrija, rudarstvo, energetika i obrtništvo. Tercijarni sektor čine uslužne djelatnosti poput trgovine,

prometa i ugostiteljstva. U ovom slučaju su tercijarnom sektoru pridodane i kvartarne djelatnosti (obrazovanje, zdravstvo, javna uprava). Te se djelatnosti inače izdvajaju zasebno, ali u ovom slučaju to nije moguće učiniti zbog promjena kategorizacije popisnih podataka iz pojedinih popisa.

Udjeli pojedinih sektora mogu biti i indikatori gospodarskog razvoja nekog područja. Sa općim razvojem društva kroz povijest smanjivao se i udio zaposlenih u primarnom sektoru s obzirom da je čovjekov rad zamijenjen sa strojevima. Primarni sektor bio je konstantno najzastupljeniji, a druga dva sektora bilježe veće udjele tek nakon industrijske revolucije. U 21. st., udio primarnog sektora u razvijenim zemljama najčešće je ispod 5 %, a najviši udio zauzimaju tercijarne djelatnosti. Takvi udjeli ne znače da se važnost primarnih djelatnosti smanjila, već da je manji broj zaposlenih u tom sektoru zbog modernizacije.

Gospodarstvo i demografija u stalnoj su sprezi i međusobno utječu jedno na drugo. Na najvišoj razini, povećanje gospodarskog standarda pozitivno će utjecati na demografska zbivanja. U teoriji, veća financijska sigurnost daje temelje za povećanje nataliteta, ali i bolju zdravstvenu skrb i samim time smanjenje mortaliteta. Također, gospodarski razvijenije područje privlačnije je migrantima.

Sl. 38. Struktura stanovništva prema gospodarskim djelatnostima Dalmatinske zagore i RH 1971., 2001., i 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. g.: Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972., Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: zaposleni prema pretežitoj aktivnosti po položaju u zaposlenju, djelatnosti i spolu, po gradovima i općinama, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2003, Popis stanovništva 2011: Zaposleni prema područjima djelatnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015

Usporedit će se pokazatelji na razini Dalmatinske zagore i prosjeka RH (sl. 38). Prema podacima iz 1971. godine Dalmatinska zagora imala je značajno viši udio primarnog sektora, a samim time i poljoprivrednika. Udjeli sektora 2001. i 2011. godine ne razlikuju se značajno te se razlike između Dalmatinske zagore i državnog prosjeka kreću oko 2 %, što je na granici zanemarivog. Ipak, smanjenje udjela primarnog sektora značajno je među popisima.

Prema popisu iz 2001. godine, u Dalmatinskoj zagori je 9,1 % stanovništva radilo u primarnom sektoru, što je ispod prosjeka RH, koji je iznosio 10,4 %. Sekundarne djelatnosti bile su zastupljenije od primarnih, i činile su 32 % udjela, što je za 2 % više od prosjeka RH. Tercijarne djelatnosti su bile najzastupljenije, što je standard za razvijena područja. Njihov udio u Dalmatinskoj zagori (58,8 %) bio je nešto niži od prosjeka RH (59,6 %).

Udjeli su na isti način izračunati i za sljedeći popis stanovništva. Generalno, udjeli primarnih i sekundarnih djelatnosti su se smanjili, dok se udio tercijarnog sektora povećao. Konkretno, najveće smanjenje dogodilo se u udjelu primarnog sektoru u Dalmatinskoj zagori. Taj udio se u 10 godina snizio sa 9,1 % na 2,7 % te je pao ispod državnog prosjeka, unatoč tome što se i na razini RH udio smanjio sa 10,4 % na 5,3 %. Udio sekundarnog sektora u Dalmatinskoj zagori ostao je nešto viši od prosjeka RH, iako se neznatno smanjio u usporedbi sa 2001. Nešto veći pad udjela sekundarnog sektora zabilježen je na razini RH, gdje je 2011. godine iznosio 30 %. Udio tercijarnog sektora je u oba slučaja porastao, te je u Dalmatinskoj zagori iznosio 65,4 %, a u RH 66,7 %.

13. Sastav stanovništva Dalmatinske zagore prema narodnosti

Narodnost se definira kao pripadnost pojedinca narodu ili etničkoj skupini (Hrvatski jezični portal). Definicija se razlikuje od mnogih drugih pokazatelja te se nije mijenjala između popisa. Dostupni su podaci o narodnosti na razini općina za popise iz 2001. i 2011. godine, a za prijašnje popise i na razini naselja. S obzirom da se podaci popisa 1971., 1981. i 1991. godine odnose na tzv. stare općine, podaci na razini naselja su obrađeni kako bi se dobile administrativne granice općina iz posljednja dvaju popisa. Takav proces nužan je kako bi se udjeli mogli analizirati kroz cijelo vremensko razdoblje.

Nakon primarnog uvida u podatke, primijećeno je kako se po udjelima narodnosti u Dalmatinskoj zagori ističu Hrvati i Srbi. Udio ostalih narodnosti je na svakom popisu bio zanemariv, te se zbog toga neće posebno analizirati. Na popisima iz 1971., 1981. i 1991. godine ističe se i udio stanovnika koji su se izjasnili kao Jugoslaveni. Ipak, apsolutni broj

Jugoslavena je značajan jedino u 1981. g., kada se 7706 stanovnika izjasnilo kao Jugoslaveni. Primarni fokus ovog djela analize biti će odgovoriti na pitanje kako se mijenjao udio Srba na području Dalmatinske zagore te u kojem društvenim prilikama i s kojim posljedicama.

Tab. 17. Udjeli izdvojenih narodnosti u Dalmatinskoj zagori i RH 1971. - 2011. godine

	Godina	Hrvati		Srbi		Jugoslaveni		Ostalo	
		Ukupno	Udio (%)	Ukupno	Udio (%)	Ukupno	Udio (%)	Ukupno	Udio (%)
Dalmatinska zagora	1971.	175 928	81,0	37 996	17,5	1 413	0,7	1 735	0,8
	1981.	157 273	78,2	32 737	16,3	7 706	3,8	3 442	1,7
	1991.	148 501	78,7	35 715	18,9	1 016	0,5	3 533	1,9
	2001.	138 399	94,4	6 443	4,4	-	-	1 763	1,2
	2011.	128 821	94,7	6 790	5,0	-	-	446	0,3
Republika Hrvatska	1971.	3 513 647	79,4	626 789	14,2	-	-	285 785	6,5
	1981.	3 454 661	75,1	531 502	11,6	-	-	615 306	13,4
	1991.	3 736 356	78,1	581 663	12,2	-	-	466 246	9,7
	2001.	3 977 171	89,6	201 631	4,5	-	-	258 658	5,8
	2011.	3 874 321	90,4	186 633	4,4	-	-	223 935	5,2

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema narodnosti gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Većina općina/Gradova u Dalmatinskoj zagori ipak je homogena po narodnosti, a u većini takvih jedinica većinu čine Hrvati. Prema popisu iz 2011. godine, 28 općina od 33 je imalo udio Hrvata veći od 95 %. Daljnjom obradom podataka, uvidjelo se da su još dvije općine, Ružić i Hrvace, imale značajnije udjele drugih narodnosti na prijašnjim popisima, a da se taj udio smanjio do 2011. godine. Fokus analize će biti upravo na tih sedam općina/Gradova sa značajnim udjelom Srba. Ostatak općina i Gradova, u kojem Hrvati kroz sve popise čine više od 90 % stanovništva, neće se dublje analizirati.

Na popisu iz 1981. godine nezanemariv dio stanovnika se po narodnosti izjasnio kao Jugoslaveni. Može se sa velikom sigurnošću zaključiti kako se u slučaju većine tih stanovnika, radilo o srpskom stanovništvu koje se iz političkih razloga izjasnilo drukčije. To se može zaključiti po tome što je na popisima iz 1971. i 1991. godine, udio Jugoslavena zanemariv u usporedbi sa 1981. Ukoliko bi se zanemario udio Jugoslavena 1981. g., došlo

bi se do krivih zaključaka pri analizi promjene udjela Srba između 1971. i 1981. Naime, bez udjela Jugoslavena, čini se kako je udio Srba u svim promatranim jedinicama padao 1971. - 1981. a zatim se u većini jedinica povećavao u sljedećem međupopisnom razdoblju. Iako su takve fluktuacije moguće, ipak je vjerojatnije da se udio Srba fiktivno smanjio, odnosno da se dio Srba na popisu izjasnio kao Jugoslaveni.

Za početak će se u tablici predstaviti generalni podaci stanovništva po narodnosti za područje Dalmatinske zagore u razdoblju od 1971. do 2011. godine (tab. 17). Na samom početku uočavaju se dvije specifične faze: prva koja traje od 1971. do 1991. godine, te druga od 1991. do 2011. Prekretnica između ovih faza je razdoblje Domovinskog rata koji je trajao 1991. - 1995. godine. Dakle, u prvoj fazi najviši je udio Hrvata te se kretao između 78 % i 81 % ukupnog stanovništva, uz minimalne promjene udjela između popisa. Udio Srba se u istom razdoblju kretao između 16 % i 18 %. U drugom razdoblju, koje započinje popisom iz 2001. g., vide se promjene u narodnosnoj strukturi na koju su najviše utjecala ratna zbivanja. Udio Hrvata povećao se na 94 %, što je iznadprosječno ukoliko ga usporedimo sa državnim prosjekom 2001. i 2011. godine. U isto vrijeme, udjeli Srba su se smanjili, te su iznosili oko 4 %, što odgovara prosjeku RH.

Udjeli Hrvata 1971., 1981. i 1991. godine su se kretali oko 80 % uz tendenciju smanjivanja, unatoč činjenici da se apsolutni broj izrazito smanjivao među popisima. Udio Srba u ukupnom stanovništvu je 1971. godine bio 17,5 %, a u sljedećem poglavlju će se govoriti o prostornom rasporedu tih 37 996 stanovnika. Na sljedećem popisu iz 1981. godine udio Srba se smanjio na 16,2 %, a na istom popisu se broj Jugoslavena sa 1016 iz 1971. povećao na 7706. Očigledno se radi da se određeni dio Srba izjasnio kao Jugoslaveni na popisu iz 1981. godine. Na sljedećem popisu nema značajnih promjena, osim činjenice da se udio Jugoslavena smanjio na razinu na kojoj je bio 1971. godine. Udio Srba iznosio je najviših 18,5 %, a Hrvata 78,6 %. Razlog tome može biti i nešto veći natalitet srpskog stanovništva te veća prostorna pokretljivost (Akrap, 1994). Udio ostalih narodnosti je u ovom razdoblju najviši zbog značajnog broja stanovnika koji se nisu izjasnili po pitanju narodnosti.

Demografske posljedice rata su već spominjane u prethodnim poglavljima. Područja Kninske i Drniške regije zabilježila su iznimnu depopulaciju, a i druge regije su samo produbile već dotad negativne demografske trendove. S obzirom da se rat vodio između hrvatskog i srpskog stanovništva, sastav stanovništva po narodnosti zabilježio je velike promjene. Generalno, 2001. godine udio Srba iznosio je 4,39 %, što je rekordno nizak udio. U isto vrijeme udio Hrvata se povećao na 94,4 %. U apsolutnim brojevima, to znači da je 2001. godine u Dalmatinskoj zagori živjelo 6443 Srba. U usporedbi sa 1991. godinom, to je

razlika od 29 272 stanovnika manje u međupopisnom razdoblju. Prema popisu iz 2011. godine, udjeli Hrvata i Srba minimalno su se povećali. I dok se apsolutni broj Srba povećao u tom razdoblju, ukupan broj Hrvata se smanjio za oko 10 000.

U tablici 18. prikazani su udjeli Srba po općinama sa značajnim udjelom srpskog stanovništva za razdoblje 1971. - 2011. godine. Za 1981. godinu iz već opisanih razloga, prikazani su i podaci za udio stanovništva koje se izjasnilo kao Jugoslaveni. Administrativne jedinice koje su se isticale udjelom Srba većim od 5 % su: Gradovi Knin i Drniš te općine Biskupija, Civljane, Promina, Ružić, Lećevica, Vrlika i Hrvace. Općine Biskupija i Civljane nalaze se u Kninskoj regiji, Promina i Ružić u Drniškoj, Hrvace i Vrlika u Sinjskoj, a Lećevica u Zagori. Izuzev općine Lećevica, ostale administrativne jedinice nalaze se u sjeverozapadnom dijelu Dalmatinske zagore, na samoj granici sa BiH i Ličko-senjskom županijom.

Općine Biskupija i Civljane imale su sličan trend kretanja udjela Srba: 1971. godine iznosio je više od 90 %, a ukoliko u obzir uzmemo i udio Jugoslavena, nije zabilježena veća promjena u udjelima ni 1981. godine. Najviše udjele bilježe 1991., a nakon toga slijedi smanjenje koje se očituje na popisu iz 2001. kada u općini Biskupija živi 77,2 % Srba. U općini Civljane taj je udio bio 68,6 %. Ipak, 2011. godine je u obje općine zabilježen viši udio nego 2001. ali ipak ne na razini popisa prije 2001. g. To nam govori da je u posljednjem međupopisnom razdoblju zabilježen i povratak izbjeglih Srba. Taj proces nam potvrđuje i činjenica da je ovo bio imigracijski kraj po tipovima općeg kretanja stanovništva 2001. – 2011. godine.

Tab. 18. Kretanje udjela srpskog stanovništva u odabranim Gradovima/općinama 1971. – 2011. godine

Grad/općina	Udio Srba 1971.	Udio Srba 1981.	Udio Jugoslavena 1981.	Udio Srba 1991.	Udio Srba 2001.	Udio Srba 2011.
Knin	81,3	72,8	14,2	86,5	20,8	23,1
Biskupija	96,1	90,0	6,9	97,3	77,3	85,5
Civljane	94,4	88,1	5,5	94,7	68,6	78,7
Drniš	29,3	27,9	3,3	26,4	7,6	7,2
Promina	13,1	10,6	4,9	13,1	1,6	3,5
Ružić	20,0	22,4	1,4	22,6	0,3	0,7
Vrlika	35,8	30,3	4,7	33,4	4,1	5,3
Hrvace	8,3	5,1	4,1	6,1	2,0	1,5
Lećevica	4,7	2,5	5,1	10,6	5,3	4,8

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005., Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema narodnosti gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.

Sličan trend zabilježen je i u Gradu Kninu, koji ima daleko najviši apsolutni broj Srba po svim popisima. Udio je 1971. godine iznosio 81,2 % a do 1991. povećao se na 86,4 %. Također treba istaknuti kako je u Kninu konstantno bilježen najveći udio stanovništva koje se izjašnjavalo kao Jugoslaveni, a 1981. godine taj je udio iznosio čak 14,1 %. Nakon rata udio Srba prema popisu 2001. iznosio je 20,8 %. Takva promjena u sastavu stanovništva prema narodnosti ne čudi ukoliko se uzmu u obzir ratna zbivanja koja su se odvijala direktno na ovom području te i okupacija samog Grada koja je trajala godinama. Kao i u općinama Biskupija i Civljane, zabilježeno je povećanje udjela na popisu 2011. godine. Spomenute jedinice imale su daleko najviše udjele srpskog stanovništva.

Grad Drniš te općine Ružić i Promina nalaze se u Drniškoj regiji te su bilježili značajne udjele Srba kroz vremensko razdoblje istraživanja. Ipak, ti udjeli nisu bili visoki kao u Kninskoj regiji. Prema popisu iz 1971. godine., najviši udio imao je Grad Drniš sa 29,2 %, zatim općina Ružić sa 20 % i općina Promina sa 13,1 %. Ukoliko udjelu Srba pribrojimo i udjele Jugoslavena, možemo zaključiti kako su udjeli do 1981. godine rasli. U slijedećem razdoblju udjeli Srba u spomenutim jedinicama neznatno su pali, tako da za razliku od jedinica Kninske regije, u Drniškoj regiji maksimum je zabilježen 1981. godine. Udjeli Srba

su na popisu 2001. godine značajno pali. U Drnišu je 2001. godine udio iznosio 7,6 %, a s obzirom i na smanjenje ukupnog broja stanovnika, ukupan broj Srba značajno se smanjio između 1991. i 2001. U druge dvije općine udio 2001. godine je iznosio manje od 2 %. Trend blagog povećanja udjela Srba u zadnjem međupopisnom razdoblju zabilježen je i u općinama Promina i Ružić.

Općina Hrvace i Grad Vrlika se nalaze u zapadnom dijelu Sinjske regije, te su u neposrednoj blizini područja Kninske regije koju karakteriziraju visoki udjeli srpskog stanovništva. Udio Srba u Vrlici bio je značajan od 1971. do 1991. godine i iznosio je oko trećine stanovništva s maksimumom 1971. Udio je slijedećim popisima padao sve do 2001. godine kada je iznosio samo 4 %, a do 2011. je narastao na 5,2 %. U općini Hrvace udjeli su bili puno niži, a maksimum je bio 8,3 % 1971. godine. Za razliku od spomenutih Gradova i općina, 2001. i 2011. godine nije zabilježeno povećanje.

Općina Lećevica jedina je od općina koja svojim položajem odudara od ostalih administrativnih jedinica sa značajnim udjelima Srba. Najviši udio imala je 1991. godine (10,5 %), a na slijedećim popisima je udio padao.

Iz analize je proizašlo nekoliko značajnih zaključaka vezano za narodnu strukturu stanovništva Dalmatinske zagore. Udio Hrvata kretao se oko 80 % na popisima do 2001. godine, a u isto vrijeme udio Srba kretao se između 15 % i 20 %. Situacija se promijenila na popisima iz 2001. i 2011. kada se udio Hrvata povećava na preko 90 %, a udio Srba pada na ispod 5 %. Prostorno gledajući, u većini područja prevladavaju Hrvati, dok se na sjeverozapadu izdvaja osam općina i Gradova u kojima je značajan udio Srba. Po postocima ističu se Knin, Biskupija i Civljane, gdje je srpsko stanovništvo činilo većinu prije rata, a u općinama Biskupija i Civljane i nakon rata. U ostalim općinama i Gradovima udio Srba znatno se smanjio nakon rata, što možemo iščitati iz podataka popisa iz 2001. godine. Treba istaknuti kako u razdoblju od 2001. do 2011. godine većina spomenutih jedinica ima povećanje udjela Srba, što možemo protumačiti kao povratak određenog dijela izbjeglog stanovništva. Takav proces zabilježen je i na razini RH (Klempić-Bogadi i Lajić, 2014)

14. Zaključak

Analiza demogeografskih procesa i značajki u Dalmatinskoj zagori dala je uvid u recentnu demografsku sliku tog prostora, ali je i pokazala kako se stanje mijenjalo kroz povijest, te što možemo očekivati u budućnosti. Također napravljena je diferencijacija rezultata po subregijama, a gdje je to bilo moguće i na razini naselja. Upravo je analiza na razini subregija ukazala kako i u homogenoj regiji poput Dalmatinske zagore, postoje prostori s različitim demografskim kretanjima. Nadalje na razini naselja analiza je pokazala očekivani kontrast demografskih pokazatelja između većih i manjih naselja, odnosno urbanog i ruralnog prostora. Po pozitivnijim demografskim rezultatima izdvaja se područje između Splita i Sinja, koje se pretvara u suburbanu okolicu Splita.

Već i oni osnovni demografski pokazatelji ukazuju kako je Dalmatinska zagora ispod državnog prosjeka prema demografskim značajkama. Tako je gustoća naseljenosti 2011. godine bila dvostruka niža nego u RH. Stopa nataliteta je u Dalmatinskoj zagori viša nego u RH, i takav trend počinje 1996. godine, dok je stopa mortaliteta također neznatno viša. Stopa prirodne promjene nakon 1996. godine bila je značajno viša od prosjeka RH, a od 2008. godine stope se kreću oko -3 ‰. U Dalmatinskoj zagori je u zadnjem međupopisnom razdoblju primijećen ubrzan trend padanja stopa prirodne promjene, dok su one u RH također negativne, ali relativno stabilne. Stope migracijske bilance su u cijelom promatranom razdoblju bile negativne, te su uvijek bile niže od prosjeka RH. Takvi podaci nam govore da je Dalmatinska zagora, kao i u prošlosti, tradicionalno emigracijska regija. Dobnu strukturu Dalmatinske zagore obilježava iznadprosječan udio mladog i starog kontingenta, a zabilježen je i ispodprosječan koeficijent feminiteta. Obrazovna struktura lošija je od prosjeka RH, dok kod struktura prema aktivnosti i djelatnostima nema većih razlika. Dakle, potvrđeno je da su demografski pokazatelji Dalmatinske zagore ispod prosjeka RH.

Ukupna promjena broja stanovnika je u Dalmatinskoj zagori 1971. - 2011. iznosila je oko -80 000, a u RH oko -142 000, iako je Dalmatinska zagora činila manje od 5 % ukupnog stanovništva 1971. godine. Stope nataliteta su počevši sa 1971. padale sve do 1996. godine. kada je zabilježena najviša stopa u promatranom razdoblju. Trend snižavanja nastavio se nakon 1996. godine. Stope mortaliteta su u cijelom razdoblju rasle, dok je stopa prirodne promjene maksimume zabilježila 1971. i 2007 godine. Od 2000. stope prirodne promjene su negativne. Stope migracijske bilance očekivano su bile najniže nakon 1991. godine zbog rata, a u daljnjem razdoblju se vraćaju na predratnu razinu. Dobna struktura se očekivano

pogoršala s obzirom na druge demografske procese, te su udjeli mladog stanovništva bili značajno niži, a starog viši 2011. godine. Obrazovna struktura postala je povoljnija, kao i struktura prema aktivnosti. Struktura prema djelatnosti promijenila se u skladu s ekonomskim procesima 20. stoljeća. Druga hipoteza rada je time djelomično potvrđena.

Očito je da je proces depopulacije odavno započeo u Dalmatinskoj zagori, a to je potvrđeno i u ovom radu. Jedna od hipoteza ovog rada postavljena je da bi se otkrilo da li na promjenu ukupnog broja stanovnika više utječe prirodno ili mehaničko kretanje. Analiza je pokazala kako mehaničko kretanje, odnosno migracije, imaju puno veći utjecaj. U sva četiri promatrana međupopisna razdoblja migracijski saldo bio je negativan, a najviši 1991. – 2001. godine. U tri od četiri razdoblja ukupna prirodna promjena Dalmatinske zagore bila je pozitivna. Ovu hipotezu može potvrditi i analiza tipova općeg kretanja stanovništva. Naime od 1971. – 2001. godine Dalmatinska zagora pripadala je tipu E₃, a 2001. – 2011. tipu E₄.

Popis literature:

- Akrap, A. (1994): Demografsko stanje i procesi u Hrvatskoj s osvrtom na privremeno okupirani prostor, *Revija za socijalnu politiku*, 2 (1), 37-50.
- Barić, D., Mrđen, S. (2016): Demografsko starenje stanovništva Šibensko-kninske županije: *Grandparent boom*, *Geoadria*, 21 (1), 113-142.
- Bašić, K., Nejašmić, I., Toskić, A. (2008): Prostorne značajke nataliteta u Hrvatskoj, *Hrvatski geografski glasnik*, 70 (2), 91-112.
- Bjelajac, S. (2009): Strukturalne promjene stanovništva porječja Krke u razdoblju 1991.-2001., *Godišnjak Titius*, 2 (2), 253-274.
- Bralić, A., Ramljak, S. (2011): Drniški kraj u demografskim procesima od druge polovice 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća, *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, zbornik radova, Ogranak Matice hrvatske Split, 323-337.
- Carević, I. (2011): Problemi i mogućnosti održivog razvoja Omiške zagore na primjeru općine Šestanovac, *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, zbornik radova, Ogranak Matice hrvatske Split, 209-223.
- Faričić, J. (2011): Zagora – Dobitnik ili gubitnik u litoralizaciji srednje Dalmacije, *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, zbornik radova, Ogranak Matice hrvatske Split, 101-116.
- Faričić, J., Matas, M. (2011): Zagora – uvodne napomene i terminološke odrednice, *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, zbornik radova, Ogranak Matice hrvatske Split, 45-74 .
- Filipčić, A. (2000): Razgraničenje Köppenovih klimatskih tipova Cf i Cs u Hrvatskoj, *Acta Geographica Croatica*, 35 (1), 7-18.
- Friganović, M. (1979): Populacijsko-geografski pogled na primorski krš Jugoslavije, *Acta Geographica Croatica*, 14 (1), 3-17.
- Fuerst-Bjeliš, B., Cvitanović, M., Durbešić, A., Lozić, S. (2011): Promjene okoliša središnjeg dijela Dalmatinske zagore od 18. st., *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, zbornik radova, Ogranak Matice hrvatske Split, 117-130.

- Fuerst-Bjeliš, B., Vukosav, B. (2015): Medijska percepcija prostornih identiteta: Konstrukcija imaginativne karte dalmatinske unutrašnjosti, *Geoadria*, 20 (1), 23-40 .
- Glamuzina, M., Glamuzina, N., Šiljeg, A. (2009): Demogeografski aspekti ruralnih dijelova srednjodalmatinske zagore, Prvi međunarodni geografski znanstveni simpozij - Transformacija ruralnog područja u uvjetima tranzicije i integriranja u Europsku Uniju, predavanje.
- Glamuzina, M., Šiljković, Ž., Glamuzina, N. (2005): Promjene u demografskim strukturama Grada Knina u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001., *Geoadria*, 10 (1), 69-89.
- Glamuzina, M., Rimanić, A., Šiljković, Ž. (2005): Različitosti u demografskom razvoju Imotskog i okolnih ruralnih naselja, *Geoadria*, 10 (2), 191-209.
- Graovac, V., Glamuzina, M. (2005): Suvremene demogeografske promjene u Gradu Sinju, *Geoadria*, 10 (2), 171-189.
- Klempić Bogadi, S., Lajić, I. (2014): Suvremena migracijska obilježja statičkih jedinica Republike Hrvatske, *Migracijske i etničke teme*, 30 (3), 437 – 477.
- Kužić, K. (1997.): *Povijest Dalmatinske Zagore*, Književni krug, Split.
- Matas, M. (1985): Zagorski pojas splitske općine – primjer eksodusnog područja, *Geografski glasnik*, 47, 121-141.
- Matas, M. (2001): Toponimija dijela Splitske zagore, *Hrvatski geografski glasnik*, 63, 121-142.
- Matas, M. (2015): O gospodarskim prilikama Zagore – jučer, danas i sutra, *Gospodarske mogućnosti Zagore i oblici njihova optimalnog iskorištavanja*, zbornik radova, Institut za jadranske kulture i melioraciju krša ; Kulturni sabor Zagore, podružnica Zagreb, 11-27
- Nejašmić, I. (1988): Migracijski saldo stanovništva seoskih naselja SR Hrvatske 1961.-1981., *Migracijske teme*, 4 (3), 311-330.
- Nejašmić, I. (2011): Primijenjena istraživanja u demogeografiji, *Hrvatski geografski glasnik*, 73 (1), 29-37.
- Nejašmić, I. (2012): Posljedice budućih demografskih promjena u Hrvatskoj, *Acta Geographica Croatica*, 38 (1), 1-14.
- Nejašmić, I. (2014): Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog proces, *Migracijske i etničke teme*, 30 (3), 405 – 435.

- Nejašmić, I., Toskić, A. (2013): Starenje stanovništva u Hrvatskoj –sadašnje stanje i perspektive, *Hrvatski geografski glasnik*, 75 (1), 89-110.
- Stulli, B. (1967): *Kroz historiju Sinjske krajine*, Narodna umjetnost, 5 i 6 (1), 5-89.
- Ujević, A. (1956): Imotski – prilog poznavanju uloge naselja, *Geografski glasnik*, 18, 71-89.
- Vresk, M. (1985): Urbanizacija Dalmacije u uvjetima litoralizacije, *Acta Geographica Croatica*, 20 (1), 31-40.
- Vresk, M. (1998): Satelizacija splitske aglomeracije, *Hrvatski geografski glasnik*, 60 (1), 31-48.
- Vukosav, B. (2006): Prostorna diferencijacija Vrgoračkog područja na temelju krških prirodno-geografskih i društveno-geografskih obilježja, *Geoadria*, 11 (2), 241-281.
- Vukosav, B. (2011): Geografsko ime *Zagora* i njegova pojavnost na područjima dalmatinskog zaleđa u odabranom novinskom mediju, *Geoadria*, 16 (2), 261-281.
- Vukosav, B. (2015): Percepcija prostornog obuhvata Zagore u odabranim kartografskim izvorima, *Kartografija i geoinformacije*, 23 (14), 20-36.
- Wertheimer-Baletić, A. (1999.): *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, A. (2005): Demografija Hrvatske – Aktualni demografski procesi, *Diacovensia*, 13 (1).

Popis izvora:

- Hrvatski jezični portal, <http://hjp.znanje.hr/>, 8.8.2017.
- Klimatski atlas Hrvatske, Državni hidrometeorološki zavod, ur. K. Zaninović, 2008.
- Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.
- Popis stanovništva i stanova 1971. g.: Rezultati za stanovništvo i domaćinstva, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972.
- Popis stanovništva 1981.: Obrazovna struktura stanovništva, Savezni zavod za statistiku
- Popis stanovništva 1981.: Struktura stanovništva prema aktivnosti, Savezni zavod za statistiku
- Popis stanovništva 1991.: Stanovništvo prema migracijskim obilježjima, Državni zavod za statistiku, 1991.

- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2003.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: migracijska obilježja stanovništva, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2003.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: stanovništvo prema aktivnosti i spolu, po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2003.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: zaposleni prema pretežitoj aktivnosti po položaju u zaposlenju, djelatnosti i spolu, po gradovima i općinama, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2003.
- Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema migracijskim obilježjima i spolu po gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.
- Popis stanovništva 2011: Stanovništvo staro 15 i više godina po najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.
- Popis stanovništva 2011: Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti starosti i spolu po gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.
- Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema narodnosti gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.
- Popis stanovništva 2011: Zaposleni prema područjima djelatnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.
- Popis stanovništva 2011: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis 2011. Državni zavod za statistiku, Zagreb 2015.
- Tabloграмi 1970. – 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb
- Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, Narodne novine, 90/1992, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_12_90_2333.html, 13.10.2017.
- Zemljopisni atlas Republike Hrvatske. Ur.: Bertić, I.; Školska knjiga, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1992.

Prilozi

Prilog 1. Popis slika

- **Sl. 1.** Geografski položaj Dalmatinske zagore.....7
- **Sl. 2.** Regionalizacija Dalmatinske zagore.....9
- **Sl. 3** Kretanje ukupnog broja stanovnika Dalmatinske zagore 1857. – 2011. godine.
.....23
- **Sl. 4.** Kretanje ukupnog broja stanovnika po regijama 1857. – 2011. godine.....26
- **Sl. 5.** Indeks promjene ukupnog broja stanovnika u naseljima Dalmatinske zagore
1971. - 2011. godine.....28
- **Sl. 6.** Indeks promjene ukupnog broja stanovnika u naseljima Dalmatinske zagore
2001. - 2011. godine.....31
- **Sl. 7.** Broj stanovnika po naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine.....33
- **Sl. 8.** Broj stanovnika po naseljima Dalmatinske zagore 1971. godine.....34
- **Sl. 9.** Gustoća naseljenosti u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine.....38
- **Sl. 10.** Ukupan broj rođenih i umrlih u Dalmatinskoj zagori 1971. - 2011. godine....40
- **Sl. 11.** Kretanje stopa nataliteta Dalmatinske zagore i RH 1971. – 2011. godine.....42
- **Sl. 12.** Kretanje stopa mortaliteta Dalmatinske zagore i RH 1971. – 2011. godine....44
- **Sl. 13.** Kretanje stopa prirodne promjene Dalmatinske zagore i RH 1971. – 2011.
godine.....45
- **Sl. 14.** Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Drniškoj regiji
1971. – 2011. godine.....47
- **Sl. 15.** Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Kninskoj regiji
1971. – 2011. godine.....48
- **Sl. 16.** Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Imotskoj regiji
1971. – 2011. godine.....49
- **Sl. 17.** Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Omiškoj zagori
1971. – 2011. godine.....49
- **Sl. 18.** Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Sinjskoj regiji
1971. – 2011. godine.....50
- **Sl. 19.** Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Zagori 1971. –
2011. godine.....51
- **Sl. 20.** Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u Drniškoj regiji
1971. – 2011. godine.....52

• Sl. 21. Stope nataliteta i mortaliteta u naseljima Dalmatinske zagore 1971. godine.....	53
• Sl. 22. Stope nataliteta i mortaliteta u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine.....	54
• Sl. 23. Opće stope prirodne promjene u naseljima Dalmatinske zagore 1971. godine.....	55
• Sl. 24. Opće stope prirodne promjene u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine.....	56
• Sl. 25. Kretanje stopa migracijske bilance Dalmatinske zagore i RH 1971. - 2011. godine.....	60
• Sl. 26. Prosječna godišnja stopa migracijske bilance u naseljima Dalmatinske zagore 2001. - 2011. godine.....	75
• Sl. 27. Tipovi općeg kretanja stanovništva u naseljima Dalmatinske zagore 2001. - 2011. godine.....	83
• Sl. 28. Dobno-spolna struktura Dalmatinske zagore 1971. godine.....	85
• Sl. 29. Dobno-spolna struktura Dalmatinske zagore 2011. godine.....	86
• Sl. 30. Dobni kontingenti stanovništva Dalmatinske zagore 1971. i 2011. godine.....	89
• Sl. 31. Koeficijent feminiteta u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine.....	91
• Sl. 32. Specifični koeficijent feminiteta u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine.....	93
• Sl. 33. Indeks starosti u naseljima Dalmatinske zagore 1971. godine.....	99
• Sl. 34. Indeks starosti u naseljima Dalmatinske zagore 2011. godine.....	101
• Sl. 35. Obrazovna struktura Dalmatinske zagore i RH 1981. godine.....	103
• Sl. 36. Obrazovna struktura Dalmatinske zagore i RH 2011. godine.....	103
• Sl. 37. Strukture aktivnosti stanovništva Dalmatinske zagore i RH 1981., 2001. i 2011. godine.....	107
• Sl. 38. Struktura stanovništva prema gospodarskim djelatnostima Dalmatinske zagore i RH 1971., 2001., i 2011. godine.....	112
Prilog 2. Popis tablica	
• Tab. 1. Demografski pokazatelji Dalmatinske zagore 1857. – 2011. godine.....	25
• Tab. 2. Naselja Dalmatinske zagore prema broju stanovnika 1971. godine.....	35

• Tab. 3. Naselja Dalmatinske zagore prema broju stanovnika 2011. godine.....	36
• Tab. 4. Demografski pokazatelji na razini regija Dalmatinske zagore 1971. - 1981. godine.....	64
• Tab. 5. Demografski pokazatelji na razini regija Dalmatinske zagore 1981. - 1991. godine.....	65
• Tab. 6. Migracijska obilježja stanovništva u regijama Dalmatinske zagore 1971. i 1991. godine.....	67
• Tab. 7. Demografski pokazatelji na razini regija Dalmatinske zagore 1991. - 2001. godine.....	70
• Tab. 8. Demografski pokazatelji na razini regija Dalmatinske zagore 2001. - 2011. godine.....	71
• Tab. 9. Migracijska obilježja stanovništva u regijama Dalmatinske zagore 2001. i 2011. godine.....	72
• Tab. 10. Migracijska obilježja stanovništva doseljenog iz inozemstva u regijama Dalmatinske zagore 2001. i 2011. godine.....	77
• Tab. 11. Tipovi općeg kretanja stanovništva po naseljima u međupopisnim razdobljima 1971. - 2011. godine.....	81
• Tab. 12. Koeficijent feminiteta po regijama Dalmatinske zagore 1971. – 2011. godine.....	90
• Tab. 13. Udjeli dobnih kontingenata stanovništva s obzirom na veličinu naselja 1971. godine.....	94
• Tab. 14. Udjeli dobnih kontingenata stanovništva s obzirom na veličinu naselja 1971. godine.....	96
• Tab. 15. Obrazovna struktura i udio nepismenog stanovništva u regijama Dalmatinske zagore 1971., 1981. i 2011. godine.....	104
• Tab. 16. Struktura aktivnosti stanovništva Dalmatinske zagore po regijama 1971. - 2011. godine.....	109
• Tab. 17. Udjeli izdvojenih narodnosti u Dalmatinskoj zagori i RH 1971. - 2011. godine.....	114
• Tab. 18. Kretanje udjela srpskog stanovništva u odabranim Gradovima/općinama 1971. – 2011. godine.....	117